

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

ქართველური ენათმეცნიერება

თამარ თუშიშვილი

**კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციები
საშუალი პერიოდის ქართულში**

ფილოლოგიის დოქტორის (Ph.D.) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად
წარმოდგენილი

დ ი ს ე რ ტ ა ც ი ა

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი-ემერიტუსი დამანა მელიქიშვილი

თბილისის
უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

2011

შესავალი

ნაშრომის მიზანია კავშირებითის მწკრივების განხილვა ე. წ. საშუალო ქართულში. ტერმინი საშუალო ქართული პირობითად არის აღებული, რადგან, როგორც ცნობილია, ქართული მწერლობის განვითარების ეს მონაკვეთი, საკმაოდ ვრცელი და ჟანრობრივად მრავალფეროვანი, იწყება დაახლოებით მეათე საუკუნის ოთხმოციანი წლებიდან და გრძელდება მეცხრამეტე საუკუნემდე. მას ქართული სამწერლობო ენის განვითარების ისტორიაში გარდამავალი პერიოდი ეწოდება ძველსა და თანამედროვე ქართულს შორის. დროის ამ მონაკვეთში საეკლესიო მწერლობასთან ერთად განვითარდა მდიდარი საერო მხატვრული ლიტერატურა, სალიტერატურო ენა დაუახლოვდა სასაუბრო, ხალხურ მეტყველებას, ამავე დროს საერთო სახალხო ენამ ორიენტაცია აიღო დიალექტურ სამყაროზე, რამაც ნიადაგი მოუმზადა ახალი სალიტერატურო ქართულის განვითარებას. სწორედ აქედან იწყება არნ. ჩიქობავასთვის სალიტერატურო ქართულის გადასვლის პროცესი ახალ ნიადაგზე, რომელსაც დასაბამი ეძლევა XI–XII საუკუნეებში (ჩიქობავა 1946: 105).

საშუალო პერიოდის გამოყოფა ქართული სამწერლობო ენის ისტორიაში მეტად ჭირს, რადგან ათასხუთასწლიანი განვითარების მანძილზე ცალკეული ფორმაცვალებადობის მიუხედავად, მორფოლოგიური სისტემა არ შეცვლილა. ამის მიზეზებად სხვადასხვა ფაქტორებია დასახელებული. მაგალითად, ენის ფონეტიკური სისტემის ნაკლებად შეცვლის ფაქტორად მიჩნეულია მახვილის სისუსტე და არტიკულაციის გამოკვეთილობა (ახვლედიანი 1949: 132), მნიშვნელობა ენიჭება იმასაც, რომ ქართულში, როგორც პრეფიქსულ-სუფიქსური წყობის ენაში, ფუნქციურად დატვირთულია სიტყვის თავკიდური და ბოლოკიდური ნაწილები, რის გამოც სიტყვის ძირი ცვლილებისგან დაცულია. გადამწყვეტ ფაქტორად მიჩნეულია ისიც, რომ ამ თხუთმეტი საუკუნის მანძილზე სალიტერატურო ენას არ გამოუცვლია საყრდენი დიალექტები, მისი განვითარება არ გადანაცვლებულა განსხვავებული ფონემატური სტრუქტურისა და გრამატიკული წყობის დიალექტზე (ჩიქობავა 1963: 18), ასევე ისიც, რომ ქართველი ხალხი არ გათქვეფილა და შერეულა უცხო მოდგმის ერებში (Deeters 1926: 56).

ყველაფერმა ერთად განაპირობა ის, რომ ძველ და ახალ ქართულს შორის არაა ისეთი დაპირისპირება, როგორცაა ძველ (თუნდაც ბიზანტიური პერიოდის) და ახალ ბერძნულს შორის (Мейе 1954: 67). ამიტომ საშუალო ქართულის ცალკე პერიოდად გამოყოფა ქართული ენის განვითარების ისტორიაში მეტად ჭირს, მაგრამ ძველიდან ახლისკენ გარდამავალი პერიოდის გამოყოფა მაინც გამართლებულია და საჭირო, რადგან, როგორც ანტუან მეიე წერს, “სხვადასხვა პერიოდის ენის მდგომარეობის შედარება ქმნის ენის ისტორიასო” (Мейе 1954: 18).

სხვადასხვა მეცნიერი ძველი ქართულის დასასრულსა და ახალი პერიოდის დასაწყისს ქართული ენის განვითარების ისტორიაში სხვადასხვა სათანადო ენობრივ, ლექსიკურ-გრამატიკულ ნიშნებში ეძებს.

ივ. ჯავახიშვილის დასკვნით, XIII–XIV და მომდევნო საუკუნეები წარმოადგენს ახალ პერიოდს ქართული ენის ლექსიკური შედგენილობის განვითარების ისტორიაში, რამდენადაც გარკვეული მიზეზებით შესამჩნევი ხდება აღმოსავლური ნასესხობა (ჯავახიშვილი 1956: 37).

ენის ისტორიის სხვა ნიშნებითაც მეთორმეტისა და მომდევნო საუკუნეების ქართული ენის ძეგლები, ა. შანიძის მიხედვით, საშუალო ქართულს განეკუთვნება (შანიძე 1935).

ძველ და ახალ ქართულს შორის შუალედური პერიოდი გამოყოფილი აქვს კ. კეკელიძესაც (კეკელიძე 1951: 28).

ვ. თოფურია და ივ. გიგინეიშვილი ახალი ქართულის ისტორიას (არა თანამედროვეს) იწყებენ უშუალოდ XII საუკუნიდან. მათთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობისაა ის ფაქტორი, რომ ამდროინდელი ქართული, ძველი ქართულისაგან განსხვავებით, ახალია, მაგრამ თანამედროვე არაა არც ლექსიკით, არც გრამატიკითა და არც ფონეტიკური სისტემის თავისებურებით (Топурия 1957: 749).

ივ. ქავთარაძისთვის ეს პროცესი იწყება იქიდან, როცა ამ პარალელურ ფორმათაგან საბოლოოდ ერთი დარჩა: “როცა ქართულში ვრცელდება იმ დიალექტური წრის ნორმები, რომელთაც ახასიათებდა ნაცვალსახელებში იგი-ს მნიშვნელობით ისი, მრავლობითში ებ სუფიქსის ხმარება, მაქუს ჩუენ წარმოების ნაცვლად გუაქუს ჩუენ და მისთანანი (ქავთარაძე 1984: 30).

ცნობილია სხვა მეცნიერთა განსხვავებული მოსაზრებებიც, მაგალითად: ბ. ჯორბენაძე ნაშრომში “ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაციისათვის” ქართულ სამწერლობო ენას ხუთ ეტაპად გამოყოფს, მაგრამ ამ საკითხზე მსჯელობა ჩვენს თემას სცილდება. ვიტყვით მხოლოდ, რომ შევეცდებით გარკვეული შეხედულება შევქმნათ კავშირებითის მწკრივებსა და მათ ფუნქციებზე XII–XVIII საუკუნეების ძეგლების მონაცემების მიხედვით. ვაჩვენებთ, რა ცვლილებებს განიცდის ქართული ზმნის დრო-კილოთა სისტემა აღნიშნულ პერიოდში, განვსაზღვრავთ, განიცდის თუ არა ენის მორფო-სინტაქსური სისტემა არსებით ცვლილებებს და შეიძლება თუ არა კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციების თვალსაზრისით ენის განვითარების ეს ვრცელი და მრავალფეროვანი მონაკვეთი ცალკე პერიოდად გამოიყოს, რადგანაც კავშირებითი, როგორც კილოს დამოუკიდებელი კატეგორია, გვიან ჩამოყალიბდა.

საორიენტაციო მასალაც იმ ნიშნით შეირჩა, რომ შეძლებისდაგვარად გათვალისწინებულიყო და გამოკვეთილიყო ნათარგმნ თუ ორიგინალურ ძეგლებში ამ მწკრივთა ფუნქციების თავისებურებანი.

ჩვენი მიზნებისათვის საერო ხასიათის ლიტერატურისა და სიგელ-გუჯრების მასალაა ყურადსადები, რადგანაც ამ ტიპის ტექსტები არ არის შეზღუდული სალიტერატურო ენის ნორმებით და ასახავენ საერთო სახალხო ენის თავისუფალ განვითარებას.

სარაინდო-სამიჯნურო ჟანრიდან შეირჩა “ამირანდარეჯანიანი” (XIII ს.), “ვისრამიანი” (XIII ს.) და “ვეფხისტყაოსანი”(XIII ს.), რომელმაც შექმნა მთელი ეპოქა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში და საუკუნეების მანძილზე განსაზღვრა მისი მიმართულება; დიდაქტიკურ-მორალური თხზულებათაგან – “მეფეთა საღარო” (XVII ს.) და “დავითიანი” (XVIII ს.); იგავ-არაკული ჟანრიდან – “იგავნი ესოპესნი” და “სიბრძნე-სიცრუისა” (XVIII ს.).

კავშირებითების მწკრივთა ფუნქციების შესწავლისთვის საინტერესოდ ჩაითვალა ასევე ხალხური მედიცინის უძველესი ძეგლის, ე.წ. “სააქიმო” წიგნის, “იადიგარ-დაუდის” გათვალისწინება, რომელიც 1579 – 1585 წლებში შეუდგენია მეფე ლუარსაბ I-ის უმცროს შვილს – დავითს, ანუ დაუდ-ხანს.

სჯულებების, სამართლის ძეგლებიდან აღებულია “სამართალი ბატონიშვილის დავითისა” (XVIII–XIX სს.) და ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი; მოგზაურობის

ქანრიდან – სულხან-საბა ორბელიანის “მოგზაურობა ევროპაში”(XVIII ს.-ის პირველი ნახევარი) და გიორგი ავალიშვილის “მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე“ (XIXს.-ის პირველი ნახევარი); ხოლო ისტორიული საბუთების ენა შესწავლილია თ. ჟორდანიას ქრონიკების მიხედვით (1213–1700წწ.).

კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციებზე დაკვირვება და შესწავლა საშუალ ქართულში ძველი ქართული ენის მონაცემების გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია. ამიტომ ნაშრომში კიდევ ერთხელ არის განხილული კავშირებითი კილოსა და მომავალი დროის ურთიერთმიმართების საკითხი, ასევე მოსაზრებები ჰიპოტაქსური კონსტრუქციების გენეზისის შესახებ, რომელთა საფუძველზეც გამოითქვა ვარაუდი, თუ რა ტიპის წინადადებებში შეიძლებოდა ჩასახულიყო კავშირებითი კილო და, ბოლოს, ძველი ქართულისთვის დამახასიათებელი –**მცა** ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციები, რომლებიც ფუნქციების თვალსაზრისით უტოლდება კავშირებითის მწკრივებს. სხვადასხვა შინაარსისა და აგებულების წინადადებებში ამ კონსტრუქციების განხილვის შედეგად ძალიან საინტერესო დასკვნები მივიღეთ შესასწავლი საკითხის შესახებ.

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ნაშრომი სამ თავად დაიყო:

პირველ თავში განხილულია სხვადასხვა ენათმეცნიერის მიერ გამოთქმული ვარაუდები კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციების შესახებ ძველ ქართულში. ამავე დროს, დამატებული და შევსებულია საკუთარი მოსაზრებებით ესა თუ ის საკითხი. განსაკუთრებული ყურადღებაა გამახვილებული კავშირებითების მწკრივებით მომავალი დროის გამოხატვის ფუნქციაზე, რაც ბუნებრივად მოიცავს კავშირებითი კილოსა და თხრობითი კილოს მომავალი დროის ურთიერთმიმართებებსაც.

ამავე ნაწილში გამოთქმულია მოსაზრება ჰიპოტაქსური კონსტრუქციების სავარაუდო გენეზისის შესახებ.

II თავი დაეთმო კავშირებითის წკრივების ფუნქციების შესწავლას საშუალი პერიოდის ძეგლების მიხედვით. მოყვანილია სტატისტიკური მონაცემები კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გადმოცემის შესახებ ამ პერიოდის ძეგლებში და შეფარდებულია ეს მონაცემები მომავალი დროის ახლებურ, ზმნისწინიან წარმოებასთან.

შემჩნეულია მომავალი დროის ძველი და ახლებური ფორმების გამოყენების გარკვეული კანონზომიერება ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციებში, რაც ერთგვარი “მორიგების” მცდელობა უნდა იყოს მომავალი დროის გამოსატვის ორ აქტიურ საშუალებას შორის ამ პერიოდის ძეგლებში, ვინაიდან, როგორც ირკვევა, ჯერ კიდევ მოქმედია კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოსატვის ფუნქცია, მაგრამ ამავე დროს ძალიან გახშირებულია თხრობითი კილოს მწკრივებით მომავალი დროის გადმოცემის შემთხვევები.

თავი იჩინა კიდევ ერთმა საინტერესო ფაქტმა: გარკვეული უანრის ნაწარმოებებში, საკმაოდ გვიანი პერიოდის ძეგლებში, არა თუ იკლებს, არამედ მატულობს კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გადმოცემის მაგალითები. ნაშრომში მოცემულია ამ მოვლენის გამომწვევი მიზეზების ახსნა.

განხილულია კავშირებითის მწკრივები სხვადასხვა ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციებში.

დადასტურებულია კავშირებითის მწკრივებით II პირის ბრძანებითის გამოსატვის იშვიათი ფორმები, რომელთა რიცხვი არა თუ იკლებს, არამედ უჩვეულოდ იზრდება საორიენტაციო ძეგლებში (უნდა ითქვას, რომ ზოგიერთი ენათმეცნიერი კავშირებითების მიერ გამოვლენილ ამ ფუნქციას ძველ ქართულში არც აღიარებს).

ამავე ძეგლების მიხედვით, დადასტურდა კავშირებითის მწკრივებით I პირის ბრძანებითი კილოს გამოსატვა მხოლოდით რიცხვში.

გამოვლინდა კავშირებითის მწკრივების კიდევ ერთი საინტერესო ფუნქცია – გამოსატოს თხრობითი კილოს ახლანდელი დრო: კავშირებითის მწკრივებით შესაძლებელია კავშირებითი კილოს ახლანდელი დროის გამოსატვა ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციებში, მაგრამ თხრობითი კილოს ახლანდელი დროის გამოსატვის ფუნქცია საინტერესო ფაქტია.

საკმაოდ ვრცელი პარაგრაფი აქვს დათმობილი ნაშრომში კავშირებითის მწკრივებში გამოვლენილ პოლისემანტიზმს. ეს იმას ნიშნავს, რომ კავშირებითის მწკრივები ერთსა და იმავე კონსტრუქციაში გამოავლენს სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა კილოს. პოლისემიური ფორმები გვხვდება რთული ქვეწყობილი წინადადებების დამოკიდებულ ნაწილში და რაც უფრო გვიანი პერიოდისაა ძეგლი, მით უფრო მატულობს მათი რიცხვი.

ამ მოვლენის ერთ-ერთი გამომწვევი მიზეზი უნდა იყოს კავშირებითის მწკრივებში მისი უმთავრესი ფუნქციის, თხრობითი კილოს მომავალი დროის მოშლის ტენდენცია.

ნაშრომის III თავი დაეთმო მთლიანად -მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციებს ძველი და საშუალო პერიოდის ქართულში. ძველი ქართულის გათვალისწინება აუცილებლად მივიჩნიეთ, ვინაიდან გვინდოდა გამოგვეკვეთა გარკვეული კანონზომიერება -მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციებში სხვადასხვა ფუნქციების გამოვლენისას, რომლის მიხედვითაც ამ ნაწილაკის უმთავრეს დანიშნულებაზე განსხვავებული მოსაზრება შეგვექმნა. აქვე არის მცდელობა -მცა ნაწილაკის მ და ცა ელემენტების გარკვეული წარმომავლობა დასაბუთების.

რაც შეეხება -მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციებს ე.წ. საშუალო ქართულში, ისინი განხილულია ჟანრების მიხედვით, მოყვანილია სტატისტიკა, ნაჩვენებია, თუ რომელ ძეგლებშია შენარჩუნებული ძირითადად მათი სინტაქსური ზემოქმედების უნარი, რომელ ფუნქციას ინარჩუნებენ ყველაზე ხანგრძლივად, როდის და რა ხდება მათი გადავარდნის მიზეზი.

თავი I

კავშირებითის მწკრივთა წარმოება და ფუნქციები ძვ. ქართულში

1.1. კავშირებითი კილოსა და თხრობითი კილოს მომავალი დროის ურთიერთმიმართების შესახებ

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში ე.წ. კავშირებითის მწკრივებით შესაძლებელი იყო არა მხოლოდ კავშირებითი კილოს გამოხატვა: იმავე ფორმებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გადმოცემა ყველაზე გავრცელებულ საშუალებას წარმოადგენდა. ძირითადი კითხვები, რომლებიც კავშირებითი მწკრივების გარშემო ისმის, სწორედ მომავალი დროისა და კავშირებითი კილოს ურთიერთმიმართებაა.

კილო, ისევე როგორც დრო, მწკრივის ფარგლებში შემავალი მნიშვნელოვანი ელემენტებია და ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული კატეგორიებია.

კილოს კატეგორიის საკითხი აზრთა სხვადასხვაობას იწვევდა ძველ ქართველ გრამატიკოსებშიც: ანტონ I-ის მიხედვით, ქართულ ზმნას აქვს ხუთი “სქესი” (კილო): სახლურებითი, ბრძანებითი, იპოტეტიკად, უჩინო” (ანტონი 1885: 20).

ხ. შანშოვანის გრამატიკის მიხედვით, ქართულ ზმნას ხუთი სახის კილო აქვს: *“ასამძღვრო, ვა: შევიტყო, საბრძანებო, ვა: შეიტყევ, სანეტარო, ვა: შემეტყო, საქუჭდასო, ვა: თუმცა შემეტყო, უჩინო, ვა შეტყობა”* (შანშოვანი 1881: 22).

გაიოზის, ქართველიშვილის, სოლომონ დოდაშვილის, პლატონ იოსელიანის გრამატიკებში გამოყოფილია ზმნის ოთხი კილო: თხრობითი, კავშირებითი, პირობით-კავშირებითი. ისინი სხვადასხვა ტერმინებითაა გადმოცემული (გაიოზი 1789: 26; ქართველიშვილი 1815: 23; დოდაშვილი 1830: 18; იოსელიანი 1840: 66).

კავშირებითი კილო გამოყოფილია ყველა ენათმეცნიერის მიერ, ქართული ენის განვითარების ყველა საფეხურზე. მისი განსაზღვრება ასეთია: “კავშირებითია კილო, რომელიც განსაზღვრავს სუბიექტის დამოკიდებულებას ზმნით გამოხატული მოქმედების მიმართ”.

ძველ ქართველ გრამატიკოსებს შენიშნული აქვთ და საგანგებოდ აღნიშნული ის ფაქტი, რომ კავშირებითი კილოს გაგებას თვით ზმნის ფორმები კი არ შეიცავენ, არამედ ამ შინაარსს შესაბამისი ნაწილაკებისა და კავშირების დართვის შემდეგ იძენენ. ასე მაგ.: გაიოზისა და სოლ. დოდაშვილის

გრამატიკების მიხედვით, კავშირებითისა და თხრობითი კილოს მომავალი დროის ფორმათა გარჩევა ევალეზა ნაწილაკებს: *ვაშათუ, უკუეთუ, ნუთუ, ნეტართუმცა, რათა, ვითარმედ, რათამცა, რომელიმცა და სხვ.* (გაიოზი 1789,25; დოდაშვილი 1830: 22).

ანტონისთვის ა, ე, ო, მაწარმოებლები მყოფადის ჯგუფისაა: “არიან ნიშანი მყოობადსა შინა მოხრილთა ზმნათანი: ა, მაგალითებრ... *შეგჰკრა, გაეხსნა...და სხუანი; ო...ადვლესო, კკუჭოთ, კჰსწერო და სხუანი; ე...გჰსდგე, განვარდე...ვესევედე და სხუანი*” (ანტონი 1885: 22).

ვ. თოფურია –**ა,-ე,-ო,-ი** სუფიქსებს დროის, კილოსა და ჯერობის მაწარმოებელ აფიქსებად მიიჩნევს (გოგოლაშვილი 1984: 7).

ჩვენ ვეთანხმებით იმ თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც **-ა,-ე,-ო,-ი** მწკრივის ნიშნებია, მწკრივის ფუძეს აწარმოებს, ამიტომ, ჩვეულებრივ, წარმოდგენილია მწკრივის ყველა ფორმაში, თუ ფონეტიკური მიზეზით არ არის დაკარგული (ბარამიძე 2003: 14).

როცა საუბარია კავშირებითის ფორმებზე ძველსა თუ თანამედროვე ქართულში, მკვეთრად უნდა გაიმიჯნოს ერთმანეთისგან **კავშირებითის მწკრივი** და **კავშირებითი კილო**. წინააღმდეგ შემთხვევაში შეიძლება არასწორი დასკვნა მივიღოთ, როგორცაა: კავშირებითი სხვა კილოებსაც გადმოსცემს: იგი ძველ ქართულში ძირითადი საშუალებაა თხრობითი კილოს მყოფადის გადმოსაცემად, ერთადერთი საშუალებაა პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ბრძანებითი კილოს გამოსახატავად და ერთ-ერთ საშუალებას წარმოადგენს მეორე და მესამე პირის ბრძანებითის გადმოსაცემად (კოტინოვი 1986: 36), – გამოდის, რომ კავშირებითი კილო ასრულებს სამივე კილოს – თხრობითის, კავშირებითისა და ბრძანებითის ფუნქციებს. **რომელიმე მწკრივი შეიძლება იყოს გამოყენებული ამა თუ იმ კილოს გადმოსაცემად, მაგრამ ესა თუ ის კილო ვერ შეიძენს სხვა კილოს მნიშვნელობას.**

შევნიშნავთ, რომ მასალის ანალიზის პროცესში ჩვენთვისაც ხელისშემშლელი (დეზინფორმაციული) აღმოჩნდა ტერმინი “კავშირებითი” ძველი ქართული ენისა და რამდენადმე გარდამავალი პერიოდის მწკრივთა სახელწოდებისთვის. ამდენად, ისმის საკითხი საერთოდ ე.წ. კავშირებითის მწკრივთა სახელწოდების შესახებ – რამდენად მოტივირებულია ეს ტერმინი ძველი ქართულისთვის.

ცნობილია, რომ კავშირებითის მწკრივი სხვადასხვა კილოს გამოხატავს (თხრობითს, ბრძანებითსა და კავშირებითს). ეს ფაქტი აღნიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში. მისი სხვადასხვა დანიშნულებით გამოყენების შესაძლებლობა ძველი ქართულიდან მოდის.

გარკვეულია ასევე, რომ კილოს ფუნქციურ-სემანტიკური კატეგორია გამოიხატება ენის მორფოლოგიურ, სინტაქსურ-ლექსიკურ, ინტონაციურ და სხვადასხვა კონტექსტურ საშუალებათა კომბინაციით (ოქროპირიძე 1975: 296).

ამიტომ ბრძანებითი კილოს გადმოსაცემად, გარდა ინტონაციური საშუალებისა, ერთგვარი ფუნქციური ძალა აქვს იმასაც, რომ ბრძანებითის გადმოცემისას ზმნა გადმოდის წინადადების დასაწყისისკენ, ამით ნაბრძანები მოქმედება უფრო აქცენტირებულია. კავშირებითის მწკრივების მიერ ბრძანებითის გამოხატვის შემთხვევაშიც შენიშნულია, რომ ზმნა ყოველთვის წინადადების დასაწყისშია. ამგვარი ქცევა ახსნილია სწორედ სათანადო კომუნიკაციური მიზანდასახულობით (მოწოდება მოქმედებისაკენ) (აფრიდონიძე 1971: 257).

კავშირებითი კილოს შინაარსის გამომხატველი ფორმები კი დამოკიდებულ წინადადებაშია, სადაც ის იხმარება სათანადო კავშირების თანხლებით.

კავშირებითის მწკრივით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გადმოცემა კი შესაძლებელია ნებისმიერი სახის წინადადებაში: მარტივშიც და შერწყმულშიც, როგორც რთულ თანწყობილ, ისე რთულ ქვეწყობილ კონსტრუქციებში; რთული ქვეწყობილი წინადადების როგორც მთავარ, ისე დამოკიდებულ ნაწილში.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ძველ ქართულში კავშირებითის ფორმები ახლანდელი და წარსული დროის მნიშვნელობითაც იხმარება (კოტინოვი 1986: 37). ავტორი ეყრდნობა ბერძნულ დედანსა და პარალელურ ტექსტებს, რომლებშიც კავშირებითის მწკრივებს თხრობითი კილოს აწმყო ან აორისტის ფორმები შეესაბამება. ავტორი თვლის, რომ ძველ ქართულში კავშირებითისთვის, ისევე როგორც ხოლმეობითისთვის, არაა არსებითი რომელიმე დროის გადმოცემა, მისთვის მთავარია კილოს კატეგორიის აღნიშვნა. თუ მყოფადის გადმოცემა კავშირებითის ფორმებს ეკისრება ძველ ქართულში, ეს თვით კავშირებითის, როგორც კილოს, ბუნებითაა შეპირობებული: კავშირებითი საერთოდ ისეთ მოქმედებას აღნიშნავს, რომელიც ფაქტი არ არის, მაგრამ შესაძლებელია მისი განხორციელება მომავალში ან აწმყოში, ან

შესაძლებელია წარსულშიც იყო. ზოგადად, კავშირებითი ჯერ განუხორციელებელ, პერსპექტიულ მოქმედებას აღნიშნავს. ამგვარ შინაარსს, უპირველეს ყოვლისა, მომავალ დროსთან მიეყვართ. კილოს კატეგორიის ჩამოყალიბება ძველ ქართულში უნდა მიეკუთვნებოდეს იმ ხანას, როდესაც დროის კატეგორია ჯერ არ იყო კონკრეტიზებული, ე.ი. არ არსებობდა სპეციალური ფორმები აწმყოს, ნამყოსა და მყოფადის გადმოსაცემად, – ფიქრობს ავტორი (კოტინოვი 1986: 38).

თავის მოსაზრებას მეცნიერი ამყარებს იმ არგუმენტითაც, რომ კავშირებითი ძველ ქართულში არ წარმოადგენს ერთადერთ გრამატიკულ საშუალებას მყოფადის გამოსახატავად, რომ ამ ფუნქციით გამოიყენება ხოლმეობითიც, რომელიც წარმოების მხრივ გაცილებით უფრო ძველია, ვიდრე კავშირებითი.

ის ფაქტი, რომ კავშირებითის ფორმებს (ძირითადად II კავშირებითისას) სხვა ენებზე იმავე ტექსტის შესაბამის ადგილებში ან ქართულსავე პარალელურ რედაქციებში ზოგჯერ აწმყო ან ნამყო უპირისპირდება, შესწავლილი აქვს დ. მელიქიშვილს. იგი მიდის დასკვნამდე, რომ ერთ რედაქციაში კავშირებითის ფორმის გამოყენება მეორე რედაქციით (და ბერძნულ-სომხურის) შესაბამისი ნამყოს საპირისპიროდ უნდა აიხსნას არა იმით, რომ კავშირებითის ფორმებს ნამყო დროის გამოხატვის შესაძლებლობაც ჰქონია, არამედ, ალბათ, იმით, რომ ოთხთავის ეს რედაქციები სხვადასხვა წყაროებიდან გამომდინარეობს; ავტორის თქმით, “ის, რომ II კავშირებითს სხვა ენებზე ტექსტის შესაბამის ადგილებში ან ქართულსავე პარალელურ რედაქციაში ზოგჯერ აწმყო ან ნამყო უპირისპირდება, არ არის იმის დამადასტურებელი საბუთი, თითქოს მეორე კავშირებითის ფორმებს აწმყოსა და ნამყოს გაგების გამოხატვაც შეუძლიათ, ისევე, როგორც ვერ ვიტყვით, რომ იგი ასრულებს ინფინიტივის ან მიმდებობის ფუნქციას, როდესაც ბერძნული ან სომხური ტექსტის მიმდებობური ან ინფინიტიური კონსტრუქციას ქართული II კავშირებითის სანაცვლოდ” (მელიქიშვილი 1955: 69).

ჩვენ მიერ განხილული მასალის მიხედვით არ დასტურდება კავშირებითი ფორმებით წარსული დროის გადმოცემა, მაგრამ გვაქვს მაგალითები, რომლებშიც კავშირებითი შეიძლება ახლანდელი დროის გაგებით გადმოვიტანოთ თანამედროვე ქართულში, მაგალითად:

ოდესცა საკსენებელი ვისიმე ძმათაგანისაჲ დუღს, სერობად სამ-სამი კრასოვული ხუდების ძმათა (აღაპ., 217,9).

რაოდენი-რად დუღს მას შიდა, არაწმიდა არს იგი (ლევიტ., 11,33).

კავშირებითის მწკრივით ახლანდელი დრო მაშინ ივარაუდება, როცა მთავარი წინადადების ზმნაც აწმყოს ფორმითაა გამოსატული.

ზოგადად დროისა და კილოს კატეგორიების პრობლემა მეტად რთულია. ამის დასტურად გამოდგება ის ფაქტიც, თუ რამდენად განსხვავებულია ენათმეცნიერთა შეხედულებები დროისა და კილოს რაოდენობის თვალსაზრისით ქართულ ენაში (შანიძე 1956: 203).

მ. მეგრელიშვილი დროის საკითხზე მსჯელობისას მომავალი დროის უარყოფამდეც მივიდა. იგი გამოყოფს წარსულსა და არაწარსულ დროს. ავტორის თქმით, წარსული დროის არაწარსულთან დაპირისპირება დაფუძნებულია არა მარტო სემანტიკურ, არამედ სტრუქტურულ ნიშანზე და არსებობს დროის სამწვერა სისტემის შიგნით. გრამატიკულ კატეგორიას აქვს შინაარსის პლანი და გამოსატულების პლანი. დრო, ავტორის მიხედვით, გრამატიკული კატეგორიაა, მაგრამ მას “ამ ფორმებში არავითარი ცალკე აღებული ფორმალური ელემენტი არ შეესატყვისება”. შემდეგ ავტორი აკეთებს ასეთ დასკვნას: “ძველ ქართულში მომავალი დროის ფორმა არ არსებობდა, ამიტომაც გამოსატულების პლანში დროთა სისტემა რთული არ იყო, ფუნქციონირებდა დროის მხოლოდ ორი ფორმა – წარსული და არაწარსული (მეგრელიშვილი 1986: 79). მსჯელობა ორი დროის არსებობის თაობაზე კავშირებითის მწკრივების შესწავლის ფონზე ჩვენთვის მიუღებელია.

არნ. ჩიქობავას ვარაუდით, ქართულ ენაში გრამატიკული დროის ჩამოყალიბებამდე მოვლენათა შორის დროული მიმართება გამოსატული უნდა ყოფილიყო ასპექტური დაპირისპირებით: წყვეტილი (მომენტობრივი) და განგრძობითი (დიურატიული) – აქედან წყვეტილი წარსულს გულისხმობს, ხოლო განგრძობითი – ახლანდელს და აგრეთვე იმას, რასაც დასასრული არა აქვს, ე. ი. მომავალშია შესაძლებელი (ჩიქობავა 1948: 34).

მომავალი დროისა და კავშირებითი კილოს ურთიერთმიმართებაზე საუბრისას დ. მელიქიშვილი აღნიშნავს: “ახლანდელი დროის თანდათანობითმა კონკრეტიზაციამ და განსაზღვრამ გამოკვეთა და გამოყო მესამე მიმართება – შემდგომისა, მომავლისა. მომავალი დრო კი, ჩვეულებრივ, გამოსატავს ისეთ

არარეალურ მოქმედებას, რომელიც სათუოა, საექცოა, ამდენად, მომავალი დროის გაგებას თან მოჰყვა შესაძლებლობის, სათუო, სასურველობის შინაარსიც, ანუ კილოს გაგებაც. სხვაგვარად, კილოს გაგება ჩაისახა მომავალი დროის წიაღში, მის გაჩენასთან ერთად” (მელიქიშვილი 1955: 71).

ამგვარად, არა მარტო ძველი ქართული ენის მონაცემების მიხედვით, დ. მელიქიშვილი ასკვნის, რომ კავშირებითი კილო მომავალი დროის წიაღში წარმოიშვა, ქრონოლოგიურად ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის ჩამოყალიბებას უკავშირდება და ამდენად, უფრო გვიანდელია, რასაც ძველი ქართული ტექსტების მიხედვით ასაბუთებს. ისინი ისტორიულად უკავშირდება ერთმანეთს როგორც ფუნქციური, ისე ფორმალური თვალსაზრისით.

ქვემოთ ავტორი აგრძელებს მსჯელობას და ასკვნის, რომ კავშირებითი კილო დამოუკიდებელი სახით უნდა ჩამოყალიბებულიყო მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია წარმოიქმნა, ე.ი. როდესაც ნათლად გამოიკვეთა წინადადებათა ურთიერთმიმართების – დაქვემდებარების გამოხატვა, სახელიც სწორედ ამ სინტაქსური ფუნქციის მიხედვით არის შერჩეული: *Conjunctivus* “შემაკავშირებელი”, – აქედან ქართული სახელწოდებაც – “კავშირებითი” (მელიქიშვილი 1955: 72).

ჩვენ ვიზიარებთ იმ შეხედულებას, რომ მომავალი დროისა და კავშირებითი კილოს განხილვა ერთმანეთთან კავშირის გარეშე შეუძლებელია. მომავალი დროის გაგება გულისხმობს სათუო, საექცო, სასურველობის მოდალობას, ხოლო კავშირებითი კილო შეიცავს მომავლის შინაარსს.

ქვემოთ ჩვენ ვაჩვენებთ, რომ მხოლოდ დამოკიდებულ წინადადებებში არ გამოიხატება -ა, -ო, -ე, -ი (ოდიანი ზმნების აწმყოს მწკრივში) მწკრივის ნიშნებით კავშირებითი კილო. ძველ ქართულში, ასევე თანამედროვეშიც, არის გარკვეული შინაარსის წინადადებები (არადამოკიდებული) კავშირებითი კილოს გაგებით, მაგრამ, ვფიქრობთ, არსებითად საქმის ვითარებას ეს არ უნდა ცვლიდეს: იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გადმოცემა შესაძლებელია ნებისმიერი სახის წინადადებაში – მარტივში, შერწყმულში, როგორც რთულ თანწყობილ, ისე რთული ქვეწყობილი კონსტრუქციების მთავარ და დამოკიდებულ ნაწილებში, ვვარაუდობთ, რომ ამ ფორმათათვის ძირითადი სწორედ მომავალი დროის ფუნქციის გამოხატვაა.

ბოლო დროს გ. გოგოლაშვილმა დასვა საკითხი იმის თაობაზე, არის თუ არა დრო და კილო მორფოლოგიური კატეგორიები. მკვლევარი აღნიშნავს: “ფაქტია, რომ სხვადასხვა ინტონაციით წარმოთქმულ ერთი და იმავე შედგენილობის წინადადებაში შემავალი ზმნის დრო და კილო სხვადასხვაგვარად შეიძლება იქნეს გაგებული. ინტონაცია წინადადებას შინაარსს უცვლის, იცვლება ზმნური ფორმის ფუნქცია. ამ შემთხვევაში ინტონაცია შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც სუპერსემანტიური მორფემა”(გოგოლაშვილი 1988: 23).

თანამედროვე მასალის ანალიზზე დაყრდნობით, გ. გოგოლაშვილი ასკვნის, რომ II კავშირებით სხვადასხვა კონტექსტში სხვადასხვა დროის გაგება აქვს: მომავალი, წარსული, ახლანდელი. არც კილოა II კავშირებითისათვის უცვლელი კატეგორია: მეორე კავშირებითის ფორმები კავშირებითი კილოს გაგებით მხოლოდ დამოკიდებულ წინადადებაში იხმარება, ან წარმოშობით დამოკიდებულში, სათანადო კავშირის თანხლებით; კავშირებითი გამოიყენება წართქმითი და უკუთქმითი ბრძანებულების გამოსახატავად და კავშირებითი გადმოსცემს გარკვეულ შემთხვევებში თხრობით კილოსაც” (გოგოლაშვილი 1988: 25).

განხილული მასალიდან ჩანს, რომ დროისა და კილოს საკითხმა აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია, რადგანაც ამ ორ კატეგორიას არ გააჩნია მორფოლოგიური ნიშანი და განსაზღვრა ხდება მხოლოდ შინაარსის საშუალებით, ანუ სემანტიკურად. ეს ქართული აგლუტინაციური ენისათვის ანომალიაა, სადაც ყოველ გრამატიკულ კატეგორიას თავისი მორფოლოგიური ნიშანი და საპირისპირო, ოპოზიციური წყვილი უნდა ჰქონდეს. ამასთან, უნიშნობაც ნიშნად ითვლება იმ შემთხვევაში, თუ მას ნიშნიანი საპირისპირო ცალი აქვს.

მიუხედავად იმისა, რომ დროს და კილოს საკუთარი ნიშნები არ ჰქონიათ და ფაქტიურად, არც ახლა აქვთ, ისინი მაინც დამახასიათებელი კატეგორიებია ქართული ზმნისა, სწორედ მორფოლოგიური თვალსაზრისით და ისინი აქტიურად ცდილობენ მონახონ განმასხვავებელი საშუალებები ენაში კუთვნილი ადგილის მოსაპოვებლად. ეს იქიდან ჩანს, რომ:

ა) ერთადერთი საშუალება ბრძანებითი კილოს გადმოსაცემად იყო პირის ნიშნები. ეს კილო გადმოიცემოდა ხანმეტობისა და ჰემეტობის დროს III პირშიც და II პირშიც, მაგრამ ეს საშუალება ბოლომდე ვერ შემორჩა ენას.

ბ) მომავალი დრო არსებობდა, მაგრამ მისი ძირითადი გამოხატვის საშუალება საზიარო ფორმებით, ე.წ. კავშირებითის მწკრივებით ხერხდებოდა (ასევე მიმღეობით) მანამ, სანამ ზმნისწინი საბოლოოდ დაუკავშირდა ზმნას, თანდებული – სახელს, ზმნიზედა ცალკე ჯგუფად გამოიყო. ზმნისწინმა იკისრა სრული ასპექტის გადმოცემა და აქედან თხრობითი კილოს მომავალი დროის მორფოლოგიური გამოხატვა (ამგვარად, კავშირებითის მწკრივი გათავისუფლდა თხრობითი კილოს მომავალი დროის ფუნქციისაგან). ამას სხვა, უფრო მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოჰყვა: პირველ სერიაში გაჩნდა ორი წრე: აწმყოსი და მყოფადისა. მყოფადის წრეში მოხვდა ხოლმეობითი (განგრძობითი მოქმედებით) და მყოფადის კავშირებითი. ე.წ. კავშირებითის მწკრივს ახლა უკვე შეეძლო სამივე დროის გადმოცემა. ეს ცვლილებები იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ ორივე ერთად არის ზღვარის დამდები ძველსა და ახალ ქართულს შორის.

12. კავშირებითის მწკრივთა მაწარმოებლები ძველ ქართულში

ეს საკითხი დაწვრილებითაა განხილული ნ. ციხიშვილის ნაშრომში, რომელიც ეხება მეორე სერიის მწკრივთა წარმოებას საშუალ ქართულში (იხ. ციხიშვილი 2009).

ძველ ქართულში არის -ა, -ო, -ე და -ი (მხოლოდ I სერიის -ოდ სავრცობიან ზმნებთან). სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ამ მაწარმოებელთაგან -ე სუფიქსი ყველაზე ძველი და სპეციფიკური მაწარმოებელია (კოტინოვი 1986: 18). ამ მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს სხვადასხვა მეცნიერთა მიერ გამოთქმული ვარაუდები კავშირებითის მწკრივის ნიშნების შესახებ:

-ი კავშირებითის ნიშნად მხოლოდ ძველ ქართულში გვხვდება და ისიც მხოლოდ -ოდ სავრცობიან ზმნათა პირველი კავშირებითის ფორმებში. არნ. ჩიქობავას აზრით, ძველ ქართულში -ოდ სავრცობიან ზმნათა პირველი კავშირებითის ფორმები იგივეა, რაც ნამყო უსრულის ხოლმეობითის ვარიანტი, რომელიც კავშირებითის ფუნქციით იხმარება (ჩიქობავა 1948: 52).

დეტერსი აღნიშნავს, რომ **-ი** და **-ე** სუფიქსები დამახასიათებელია როგორც კავშირებითი, ისე თხრობითი კილოსათვის: **-ი** გავხვდება პერმანსივის ფორმებშიც, ხოლო **-ე** აორისტის მაწარმოებელიცაა. მკვლევარი ვარაუდობს, რომ ეს სუფიქსები თავდაპირველად არ განსხვავდებოდნენ კილოს მიხედვით, რომ ეს მოვლენა მეორეულია ქართულში (Deeters 1930: 150).

ნ. მარისა და დეტერსის გამოთქმული მოსაზრებით, **-ო** სუფიქსი მიღებული უნდა იყოს კავშირებითის **-ა** სუფიქსის შერწყმით ფუძისეულ **-ვ** თანხმოვანთან: **ვა** → **ო** (Mapp 1925: 161; Deeters 1930: 150). ამას ეთანხმება ი. იმნაიშვილიც, რომელიც მიიჩნევს, რომ **ვეო** ზმნაში **-ო** მიღებულია ფუძისეული **-ვ** და კავშირებითის **-ა** ნიშნის შერწყმის შედეგად (იმნაიშვილები 1996: 189). გ. როგავას განსხვავებული შეხედულება აქვს. მისი აზრით, **-ო** სუფიქსი ქართულში მიღებული უნდა იყოს **-ე** სუფიქსის შერწყმით ფუძისეულ **-ევ** სუფიქსთან: **დავწერ-ო** – **დავწერ-ვე** – **დავწერ-ვე-ე** და ა.შ. **-ევ** სუფიქსს კი მკვლევარი უკავშირებს კაუზატივის **-ევ** მაწარმოებელს (როგავა 1945: 651).

მაშასადამე, განხილული მოსაზრებების გათვალისწინებით, კავშირებითის მწკრივების უძველეს და სპეციფიკურ მაწარმოებლებად უნდა მივიჩნიოთ **-ა** და **-ე** ნიშნები.

-ე-ს სასარგებლოდ ლაპარაკობს არნ. ჩიქობავას ნაშრომი, რომლის მიხედვითაც იმ ფორმებში, სადაც დღევანდელ ქართულში კავშირებითის მაწარმოებლად **-ა** ან **-ო** გვაქვს, ძველ ქართულში ბევრგან **-ე** გვქონდა (ჩიქობავა 1929: 116).

-ა სუფიქსი გავრცელებულია კავშირებითის მაწარმოებლად ძველ ქართულში, მისი გამოყენება, როგორც ასკვნის ნ. კოტინოვი, საშუალ ქართულში ფართოვდება ხშირ შემთხვევაში **ენიანი** წარმოების ხარჯზე (კოტინოვი 1986: 29), მაგრამ **-ე** მაწარმოებლის სასარგებლოდ უფრო მრავალ გარემოებას ასახელებს: 1) **-ე** ქართული ენის განვითარების ყველა საფეხურზე გვევლინება კავშირებითის მაწარმოებლად; 2) იგი აწარმოებს კავშირებითის ყველა ფორმას (პირველს, მეორეს, მესამეს); 3) **-ე** ერთადერთი სუფიქსია იმ ზმნათა კავშირებითისა, რომლებშიც ძველ ქართულში აღნიშნულია სახელობითში დასმული ობიექტის მრავლობითობა; 4) **-ე**-ს მხარს უჭერს სხვა ქართველური ენების მონაცემებიც:

ზანურის -ა წარმოადგენს -ე-ს კანონიერ შესატყვისობას; 5) -ე კავშირებითის მაწარმოებლად გვხვდება ყველა ქართულ დიალექტში მეტ-ნაკლებად.

1.3. კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციები ძველ ქართულში

ჩვენი მიზანია კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციები წარმოვაჩინოთ საშუალ ქართულში და თვალი გავადევნოთ მათ საკმაოდ ვრცელი და მრავალფეროვანი პერიოდის მანძილზე. ამ თემასთან დაკავშირებით ძალიან ბევრი მოსაზრებაა გამოთქმული. რადგანაც საკითხი საფუძვლიანად არის შესწავლილი, ჩვენ შევეცდებით მხოლოდ, მოკლედ გავიხსენოთ მასთან დაკავშირებული შეხედულებები და გამოვთქვათ საკუთარი მოსაზრება ამა თუ იმ ცალკეული ფუნქციის შესახებ.

ძველ ქართულში კავშირებითის მწკრივები გამოიყენება სხვადასხვა დანიშნულებით: ა) იგი ერთ-ერთი საშუალებაა მყოფადის გადმოსაცემად, ბ) ერთადერთი საშუალებაა პირველი პირის ბრძანებითი კილოს გამოსახატავად მრავლობით რიცხვში, გ) გადმოსცემს რიგ შემთხვევაში მხოლობითი რიცხვის მეორე და მესამე პირის ბრძანებითებს, დ) ერთ-ერთი საშუალებაა საკუთრივ კავშირებითი კილოს გადმოსაცემად. ე.ი. კავშირებითის მწკრივი ასრულებს სამივე კილოს – კავშირებითის, ბრძანებითისა და თხრობითის – ფუნქციებს.

განვიხილოთ თითოეული ფუნქცია ცალ-ცალკე.

1.3.1. კავშირებითის მწკრივები გამოხატავს თხრობითი კილოს მომავალ დროს

პირველი და მეორე სერიის კავშირებითები ერთმანეთს მხოლოდ ასპექტის მიხედვით უპირისპირდებიან: პირველი კავშირებითი უსრულ ასპექტს გვიჩვენებს, მეორე – სრულს, დროისა და კილოს მიხედვით მათ შორის განსხვავება არ არის – ყველა გადმოსცემს თხრობითი კილოს მომავალ დროს.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, თხრობითი კილოს მომავალი დროის ფუნქციით კავშირებითის მწკრივები იხმარება ნებისმიერი აგებულების წინადადებაში: მარტივში, შერწყმულში, როგორც რთულ თანწყობილ, ისე

როულ ქვეყნობილ წინადადებაში. როული ქვეყნობილი წინადადების როგორც მთავარ, ისე დამოკიდებულ ნაწილში, მაგალითად:

ა) კავშირებითის მწკრივები თხრობითი კილოს მომავალი დროის მნიშვნელობით მარტივ წინადადებაში:

არავინ გიტვოს ქრისტეს მსახურ ყოფად (ევსტ., 45,38).

წარუძღუნო ვეე ტფილის ქალაქსა არვან გუნასს (ევსტ., 45,44).

ჭირისა ამის წილ ქრისტემან მომმადლოს მე სიხარული, (შუშ., 43,21).

და შენ მოგცეს შრომათა შენთა წილ სასუფეველი ცათად სიტყვისაებრ მოციქულისა (ხანძთ., 104,13).

ნებისა ღმრთისადათა ვიდრე სიკუდილამდე თუთ ვჰმსახურო თავსა ჩემსა (ხანძთ., 104,48).

და მე უბრძანო მეურნალსა განკურნებად შენი მცირედისა მაგისვან წყლულისა (გობრ., 85,3).

ბ) კავშირებითის მწკრივები მომავალი დროის მნიშვნელობით შერწყმულ წინადადებაში:

ვერარამან განმაშოროს სიყუარულსა ქრისტესსა, ჭირმან ანუ იწროებამან, დევნამან ანუ პერობილება მან, სიკუდილმან ანუ ცხორება მან, სიმდიდრეთა ანუ სიგლახაკეთა, ვერარამან შეუძლოს განყენებად ჩემი სიყუარულსა ღრთისასა (რაუდ., 245,30).

გუემთა ამათ ჩემთა და თრევათა და შეურაცხებათა- მივემთხვო მე დიდებასა და პატივსა ცათა შინა დაუსრულებელსა (შუშ., 36,8).

მეცა უწყინოდ გითხრა და გაცნობო შენ (ევსტ., 49,4).

ღაღადებდენ და გალობდენ პირნი ჩუენნი ესრეთ (ხანძთ., 105, 39).

აწ არლარა გერქუას თქუენ თქუენ მოწაფე, არამედ მოციქული გერქუას თქუენ (ევსტ., 52,16).

დავარღვიო ტაძარი ესე და მესამესა დღესა აღვაშწნო ვეე (ევსტ., 51,33).

გ) კავშირებითის მწკრივები თხრობითი კილოს მომავალი დროის ფუნქციით თანწყობილ წინადადებაში:

ამით ნათელი მიღებიეს და ვერვინ განმაშოროს მე ქრისტესვან ვიდრე სულისა ჩემისა აღმოსვლამდე (ევსტ., 52,42).

მისცეს ძმამან ძმად სიკუდიდ და მამამან შვილი, და აღდგენ მამა-დედანი შვილთა მათთა ზედა და მოჰკვლიდენ მათ (კოლ., 73,27).

გამოვედ შენ მაგიერ ქუეყანით და წარგიყვანო შენ სხუად ქუეყანად და განგამრავლო შენ და აღგაორძინო შენ დიდად ფრიად და გყო შენ მამად ნათესავთა მრავალთა და ერთა ურიცხეთა (ევსტ., 49,7).

ხოლო აწ მოიქეც ცთომილებისაგან შენისა და მიიღო ჩემგან კეთილი და უადრესი პატივი და გყო შენ თანამზრახუელად ჩემდა და უდიდებულეს ყოველთა მოყუასთა შენთა (კოსტ. კახ., 77,13).

...და წმიდად ჯუარი შენი მარადის იყავნ ჩემ ზედა უძღურისა ამის მოხუცებულისა, და მცირედთა დღეთა შემდგომად იხილო მტყუერ-ქმნული შენ (ხანძთ., 103,45).

განჰპოხო შენ შეუენიერებად უდაბნოისად და სიხარული ბორცუთა შეიმოსონ და ღელეთა განამრავლონ იფქლი ღმრთისა-მსახურებისად (ხანძთ., 105, 37).

დ) კავშირებითის მწკრივები მომავალი დროის გაგებით რთული ქვეწყობილი წინადადების მთავარ ნაწილში:

აწ, უკუეთუ ჯერ არს, დაგემორჩილნეთ (ათონ., 203,8)!

იგინიცა ესრევე მოვაქცინე შენსა სჯულსა, ვითარცა ესე მე (შუშ., 35,12).

და თუ მრავალი ტანჯვად მოაწიო ჩემ ზედა, მე არა ვეზიარო საქმეთა შენთა (შუშ., 36,33).

ხოლო გუამისა შენისათვს ნუ პზრუნავ, ეგრე იყოს, ვითარცა შენ სთქუ ყოფად (ევსტ., 54,16).

ამით ცნან ყოველთა, რამეთუ ჩემნი მოწაფენი ხართ (ხანძთ., 148,33).

მიაგოს მას უფალმან, ვითარ მან უჟამოდ ნაყოფნი ჩემნი მოისთუაღნა (შუშ. 42,38).

საგანგებოდაა აღსანიშნი, რომ ე.წ. კავშირებითის მწკრივებით გადმოცემული თხრობითი კილოს მომავალი დრო და ბრძანებითი კილო ხშირად ძნელი გასარჩევია. ბოლო ორი წინადადება ამის ნათელი ნიმუშია.

ე) მომავალი დრო ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში:

იგივე თავადი უფალი მკუდრ არს შენ თანა, ღირსო მამაო, რომელმანცა ღლოცვითა შენითა მომანიჭოს სძლევაჲ ეშმაკთაჲ (ხანძთ., 104,12).

რომელმან არა დაუტეოს მამად თვისი და დედად თვისი, დანი და ძმანი, ცოლი და შეილნი, და არა აღიღოს ჯუარი თვისი და შემომიდგეს მე, იგი არა არს ჩემდა ღირს (კოლ., 72,20).

უკუეთუ ვინმე არა იშვეს მეორედ, ვერ კვლევწიფების ხილვად სასუფეველი ღმრთისად (გობრ., 82,21).

რაჟამს გეუწყოს სიკუდილი ჩემი, მსწრაფლ წარიღეთ გუამი ჩემი მცხეთას და მუნ დამარხეთ, სადა ნათელ ვიღე (ევსტ., 54,18).

გ) კავშირებითის მწკრივები თხრობითი კილოს მომავალი დროის გაგებით რთული ქვეწყობილი წინადადების მთავარ და დამოკიდებულ ნაწილში:

უკუეთუ განვიკურნო, ყოველი იგი დაუტეო ცთომად, და ვითარცა მრქუა შენ, ვყო ვგრეთ (ნინო, 223,25).

ოღეს ცანი დაიქცენ და წესნი იცუალნენ, მნათობნი დაშრტენ ყოველნი და ქუეყანად შეიმუხროს, ოხრად იგი საყვრისად ზარ სცემდეს ყოველთა დაბადებულთა (გობრ., 83,18).

რომელთა აღმიარონ მე წინაშე კაცთა, პატივ სცეს მამამან ჩემმან (კოსტ. კახ., 78,10).

რომელმან აღმიაროს მე წინაშე კაცთა, აღვიარო მეცა იგი წინაშე მამისა ჩემისა ზეცათადას, და რომელმან უარ მეოს მე წინაშე კაცთა, უვარ ვყო იგი მეცა წინაშე მამისა ჩემისა (ევსტ., 45,24).

და უკეთუ ურჩ მექმნე, ურჩთა თანა დაისაჯო, ... “რადცა მიბრძანო, ვყო მამაო პატიოსანო” (შიო და ევაგ., 162,38).

ნეტარ იყვნეთ თქუენ, რაჟამს გღვენიდენ და გყუედრიდენ და თქუას ყოველი სიტყუად ბოროტი თქუენდა მომართ სიცრუვით ჩემოვს (კოსტ. კახ., 76,41).

1.3.2. კავშირებითის მწკრივები გამოსატავს პირველი პირის ბრძანებით კილოს მრავლობით რიცხვში

ამ ფუნქციის გადმოსაცემად ქართული ენის განვითარების ყველა ეტაპზე კავშირებითის მწკრივებია გამოყენებული, მაგალითად:

და შეურდეთ ღმერთსა მრავლითა ცრემლითა და ვევედრებოლით მას დღითი-ღღედ (უდაბნ. მრ., 104,2).

ყოველნი ვლალადებდეთ მისა მიმართ და ვიტყოლით (უდაბნ. მრ., 148,8).

“...აჰა, სიძღ, გამოვედით, მივეგებოლით მას (უდაბნ. მრ., 148,20).

წამოვიღოთ ამიერითგან ჩუენცა ძალი სიტყვსაჲ მის და ვიწყოთ პირველთა მათ შემდგომი და ვთქუათ (უდაბნ. მრ., 179, 18).

ვჭამოთ და განვძღვოთ, რამეთუ ძმ ჩემი მომკუდარ იყო და აღღვა (უდაბნ. მრ., 146,3).

აწ ჩუენ თანა არს კორციელი კეთილი და თქუენ თანა არს სულიერი კეთილი და ესე შევზაენეთ ურთიერთას (ხანძთ., 108,16).

აწ მოვედით ქრისტეს მორწმუნენო და ვდღესასწაულობდეთ ჳსენებასა ახლისა ამის წმიდისა მოწამისა (აბო, 69,14).

პირველი პირის მხოლოდობით რიცხვს ბრძანებითის მნიშვნელობა სემანტიკურად არ უთავსდება, მას შეიძლება ებრძანოს, როცა იგი სხვებთან ერთად მასაც ეხება, – ასეა მიღებული სპეც. ლიტერატურაში (შანიძე 1976: 62; იმნაიშვილები 1996: 193). ამ მოსაზრების მიუხედავად, საშუალო პერიოდის ქართულში შეგვხვდა, კავშირებითის მწკრივებით გადმოცემული, I პირის ბრძანებითი კილო მხოლოდობით რიცხვში, იგივე ფორმები ძალიან მომრავლებულია თანამედროვე ქართულში, რასაც ქვემოთ ვაჩვენებთ.

1.3.3. ბრძანებითის იშვიათი ფორმები

კ. კუბლაშილმა სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა კავშირებითის მწკრივებით მეორე და მესამე პირის ბრძანებითების გადმოცემას.

ა) კავშირებითის მწკრივებით მეორე პირის ბრძანებითი კილოს გადმოცემის ფაქტები ავტორს დადასტურებული აქვს ძველი ქართული ძეგლების მიხედვით. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ასეთი მოვლენა ახალმა სალიტერატურო ქართულმა არ იცის, იგი ძველი ქართულისთვისაა მხოლოდ ნიშანდობლივი და მეტად საყურადღებო ჩანს ბრძანებითი კილოს ფორმათა ისტორიის გათვალისწინებისათვის (კუბლაშილი 1952 -1953: 153-155). მოვიყვანოთ მაგალითებს დასახელებული ნაშრომიდან:

ვიდრე-იგი მე მივაღ, შენ ვერ ძალ-გიც მოსღვად, ხოლო მერმე მომღვედე მე... (ი., 13,136 D).

...მაშინ პრქუა მას იესუ: წარვედ ჩემგან მართლუკუნ, ეშმაკო, რამეთუ წერილ არს: უფალსა ღმერთსა შენსა თაყუანის **ჰსცე** და მას მხოლოსა **ჰმსახურებდე**..(მ., 4,10 D).

პატივე-ეც მამასა შენსა და დედასა შენსა და **შეიყუარო** მოყუასი შენი..(მ., 19,9).
იქვე მოყვანილია მაგალითები პარალელური ტექსტებიდან, საიდანაც ჩანს, რომ ანალოგიურ ეპიზოდებში II ბრძანებითის ფორმებია გამოყენებული.

ივ. იმნაიშვილი იხიარებს მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ კავშირებითის მწკრივის ერთ-ერთი ფუნქცია იყო II პირის ბრძანებითი კილოს გამოხატვა: “ამ მიზნით, ჩვეულებრივ, გამოყენებული იყო მეორე ბრძანებითი, მაგრამ რიგ შემთხვევაში წყვეტილისა და მეორე ბრძანებითის მეორე სუბიექტური პირის ფორმები ერთმანეთს ემთხვეოდა, რაც ენას აიძულებდა, ამ საორჭოფო ფორმების სანაცვლოდ სხვა საშუალებები გამოეძებნა. სწორედ ამ მიზნით გამოიყენეს II კავშირებითის მდიდარი შესაძლებლობანი” (იმნაიშვილები 1996: 193).

ნ. ნათაძის აზრით, მეორე და მესამე პირის ბრძანებითის გამოხატვის ორ საშუალებას შორის (ბრძანებითსა და კავშირებითს შორის) თითქოს შინაარსობრივი სხვაობა არსებობს: კავშირებითი გამოიყენება იმ შემთხვევაში, როდესაც ბრძანება ზოგადი, ნორმატიული ხასიათისაა, ე.ი. გამოხატავს ისეთ მოქმედებას, რომელიც სავალდებულოა საერთოდ (მაგალითად, რელიგიური წესებისა და რიტუალების შესრულებისას) და არა კონკრეტულ მომენტში (ნათაძე 1956).

არსებობს განსხვავებული მოსაზრებაც: კავშირებითის მწკრივის მიერ II პირის ბრძანებითის გადმოცემას არ ეთანხმება გ. ნინუა თავის სადისერტაციო ნაშრომში (ნინუა 1968). ავტორი თვლის, რომ მოცემულ და მსგავს მაგალითებში ბრძანებითის მნიშვნელობა არ ივარაუდება. აქ გადმოცემულია მომავალში უთუოდ შესასრულებელი მოქმედება. მომავალი, – ავტორის თქმით, – ძველ ქართულში გადმოიცემა კავშირებითის მწკრივის ფორმით და კილოს მიხედვით არის თხრობითი. ასეთ შემთხვევაში კი იგი მოდალობის ერთ-ერთი ნიუანსით – კატეგორიულობით უახლოვდება ბრძანებითს, (ცნობილია, მაგ., რომ გერმანული ენა მოდალური მნიშვნელობის გადმოსაცემად სხვა საშუალებათა გვერდით იყენებს კავშირებითი კილოს ფორმასაც); ბრძანებითისაგან განსხვავებით, ეს ფორმები მოლაპარაკის თვალსაზრისს კი არ გამოხატავს ზმნით გადმოცემული

მოქმედების მიმართ, არამედ მოსახდენია, გასაკეთებელია, შესასრულებელია მოლაპარაკის ნება-სურვილისაგან დამოუკიდებლად. ამგვარი ფორმები არ გულისხმობს ბრძანებითისათვის დამახასიათებელ კავშირს მოლაპარაკესა და მოქმედების შემსრულებელ პირს შორის (მბრძანებელსა და მსმენელს შორის).

ავტორის აზრით, დამოწმებულ მაგალითებში კავშირებითი კილოს ფორმებს აქვთ იგივე მნიშვნელობა, რაც რუსულში – *должен* + *infinitiv*-ისა და ახალ ქართულში უნდა + ზმნის ფორმას.

მსგავსადვე უნდა გავიგოთ შემდეგი ფორმები:

არა ცილი ჰფუცო, არამედ მისცე უფალსა ფიცი შენი (მათე, 5,33C).

აწ განუტეო მონად შენი, უფალო, მსგავსად სიტყვსა შენისა მშველობით (ლუკა, 2,29 DE) (მაგალითები დასახ. ნაშრომიდანაა).

მკვლევარს შესადარებლად მოყვანილი აქვს გერმანული ბიბლიის პარალელური ტექსტი უნდაობითის ფორმებით, რის შედეგადაც ასკვნის, რომ ზემოთ განხილულ ფორმებს არა აქვთ არც ბრძანებითისა და არც კავშირებითის მნიშვნელობა. კავშირებითის ფორმა ამ შემთხვევაში შეიცავს მომავლის გაგებას, კილოს მიხედვით არის თხრობითი და მოდალობის ერთ-ერთი ნიუანსით – კატეგორიულობით ემსგავსება ბრძანებითს. კავშირებითის ფორმათა ფუნქცია არის მომავალში უთუოდ შესასრულებელი მოქმედების მნიშვნელობის – ვალდებულებისა და აუცილებლობის (უნდაობის) მოდალობის გადმოცემა. ამ საშუალებით ენა გამოხატავს თხრობითი კილოს ერთ-ერთ მოდალურ ნიუანსს, რაც ბერძნულის გავლენის შედეგია: ბერძნულში ამ გაგებით მომავლის ფორმა იხმარება, მომავლის გადმოცემა კი ძველ ქართულში კავშირებითის მწკრივის ერთ-ერთ ფუნქციას წარმოადგენს (ნინუა 1968).

მსჯელობა საინტერესოა, მაგრამ ჩვენ ვერ გავიზიარებთ მის მოსაზრებას ამგვარი ფორმების კვალიფიკაციის თაობაზე. რას უნდა გამოხატავდეს მეორე კავშირებითი ამგვარ მაგალითებში, თუ არა სწორედ მიმართებას მოლაპარაკესა და ბრძანებას დაქვემდებარებულ პირებს შორის:

ჟამსა პურის ჭამისასა მოვედ აქა და ჭამე პური და დააწო პური შენი ძმარსა (რუთ. 2,14).

ანდა: *მაშინ პრქუა მას იესუ: წარვედ ჩემგან მართლუკუნ, ეშმაკო, რამეთუ წერილ არს: უფალსა ღმერთსა შენსა თაყუანის-ჰცე და მას მხოლოსა პმსახურებდე* (მათე, 4,10 D)(მაგალითები დასახ. ნაშრომიდანაა).

თუკი ამ მაგალითებში: “დააწო,” “თაყუანისჰცე” და “ჰმსახურებდე” ფორმები ბრძანებითის გაგებას არ შეიცავს, რადგან ისინი ვალდებულების, კატეგორიულობისა და აუცილებლობის მოდალობას გადმოსცემენ (უნდაობით) მომავალ დროში და ამ საშუალებით ენა თხრობითი კილოს ერთ-ერთ მოდალურ ნიუანსს გამოხატავს, მაშინ იმავე მაგალითებში “მოვედ” “ჭამე” და “წარვედ” ფორმებიც უნდა განვიხილოთ არა როგორც ბრძანებითები, არამედ როგორც უნდაობითი ფორმები, რადგან ისინიც აღჭურვილნი არიან აუცილებლობის, კატეგორიულობის გაგებით და აქაც მოქმედება მომავალშია შესასრულებელი, ანუ, როგორც მკვლევარი თავადვე განმარტავს, ბრძანებითი კილო ეყრდნობა ძველ და ახალ ქართულშიც თხრობით კილოს. ის გულისხმობს, რომ მოუბრის სურვილი უნდა იქნეს შესრულებული. ყოველდღიურ ცხოვრებაში ეს სურვილი შეიძლება გამოიხატოს არა მარტო ბრძანების სახით, არამედ თხოვნის, ხვეწნა-მუდარისა და წაქეზების სახითაც, მაგრამ გრამატიკაში ყველას ბრძანებითი ჰქვია, რადგანაც ფორმობრივი განსხვავება მათ შორის არ არის (ნინუა 1968).

მაშასადამე, რადგანაც ბრძანებითი კილო მოუბრის სურვილის განხორციელებას გულისხმობს, ეს სურვილი შეიძლება სხვადასხვა სახით იყოს გამოთქმული, მათ შორის კატეგორიულადაც, აუცილებლადაც, სავალდებულოდაც და ა.შ. მოუბრის სურვილი კი მომავალშია შესასრულებელი.

ზემოთ განხილული იშვიათი ფორმების შესახებ კი ვიტყვით, რომ ძველ ქართულში გვაქვს მეორე კავშირებითის მწკრივით მეორე პირის უკუთქმითი ბრძანებითის გადმოცემის მყარად გატარებული ნორმა, ამიტომ მეორე პირის წართქმითი ბრძანებითი კილოს გადმოცემაც შესაძლებელი იქნებოდა ამავე მწკრივებით. ძველი ქართული ენის ძეგლებზე დაკვირვებით ეს ფაქტი დადასტურებულია. რაც შეეხება საშუალო ქართულს: კავშირებითის მწკრივებით II პირის ბრძანებითი კილოს გამოხატვა არა თუ შემცირებული, არამედ უჩვეულოდ მომატებულია. იგივე ფორმები თანამედროვე ქართულისთვისაც არაა უცხო. ამაზე ქვემოთ ვისაუბრებთ.

ბ) ძველ ქართულში მესამე პირის ბრძანებითს საკუთარი პირის ნიშანი ჰქონდა. თანამედროვე ქართულში ეს მაწარმოებელი აღარ იხმარება, მათ აღვიღს კავშირებითის მწკრივებიდან ნასესხები ფორმები იკავებს. მესამე პირში

ბრძანებითის ფორმების ნაცვლად კავშირებითის ფორმათა გამოყენება ძველ ქართულშივე გვხვდება, მაგალითად:

ნურარად გგლიან, უტე – მოკუდეს (შუშ., 40,2).

რომელიცა განგებად და წესი ენებოს, იგიცა დაუდვას მონასტერსა და მას ზედაცა განკანონოს და შინა და გარე, ვითარცა ენებოს, ეგრეთ განავოს (იოვ. და ეფთ., 183,43).

წარუძღუნო ეგე თფილის ქალაქსა არვანდ გუშნასპს, ქართლისა მარზაპანსა, და რად იგი შეჰგვანდეს, მან უყოს (ევსტ., 45,44).

და ვითარცა მიცვალებულთა მამათათვს ხანძთად განმიწესებია, ეგრწთვე იყოს სამარხავი მიცვალებულთა დედათად აწ შხნებულსა მას (ხანძთ., 108,26).

...არსენი კათალიკოზი ნებითა ღმრთისადთა კათალიკოზ არს და ძურის-მეტყუელთა მისთა, რომელთა არა შეინანონ, კდემულ იყვნენ და სრულიად პრცხუნეს ამას საწუთროსა და მას საუკუნესა (ხანძთ., 131,3).

ღმერთმან მოგავოს ნაცვალი მგ ზავრობისა შენისად (ზარზ., 93,23).

წმიდაო მამაო, რადცა ამათ ობოლთა თანა ჰქმნა, ღმერთმან მიაგოს სულსა შენსა (იოვ. და ეფთ., 180,12).

და ყოველნივე ნატყუნავი მათი შენი იყოს (იოვ. და ეფთ., 180,35).

და პრქუა მას: “იქმნეს ნებისაებრ შენისა, მამაო” (ილარ., 172,39).

მესამე პირის ბრძანებითი კილოს გამოსატყვასთან დაკავშირებით საყურადღებო დასკვნა გააკეთა ნ. კოტინოვი: ქართული ოთხთავის ტექსტების მიხედვით ირკვევა, რომ აღიშის (C) რედაქციაში გამოიყენება ბრძანებითის სპეციფიკური ფორმები, ხოლო მის საპირისპიროდ, ჯრუჭ-პარხლის (DE) რედაქციაში – კავშირებითის ფორმები. ეს წესი, მცირე გამონაკლისის გარდა, თითქმის სისტემატურადაა გატარებული (კოტინოვი 1986: 41), მაგ:

და უკუეთუ იყოს მუნ ძმ მშვდობისად განისუენოს მის ზედა მშვდობამან თქუნმან, უკუეთუ არა-თქუნდავე მოიქცეს (ლ., DE).

შდრ.: *უკუეთუ არა-თქუნდავე მოიქეცინ* (ლ., 10,16 C).

უკუეთუ ვინმე მოკუდეს და არა დაუშთეს შვილი, შეირთოს ცოლი მისი ძმამან მისმან და აღუდგინოს მკვდრი ძმასა თვსსა (მ., DE).

შდრ.: *მო-თუ-ვინმე-კუდეს უშვილოდ, ესიძენ მას ძმად მისი ცოლსა მას მისსა ზედა..აღუდგინენ მკვდრი ძმასა თვსსა* (მ., 22,24C).

ავტორი ვარაუდობს, რომ ქართულ ოთხთავში მესამე პირის ბრძანებითი გამოხატვის ასეთი რედაქციული სხვაობა შეიძლება იმაზე მიუთითებდეს, რომ კავშირებითი მწკრივის გამოყენება ბრძანებითი კილოს გადმოსაცემად ერთ რომელიმე დიალექტს ახასიათებდა, შემდგომ ამ პრინციპმა საერთო გავრცელება პოვა. ეს კი მაუწყებელია სალიტერატურო ენაში დიალექტების პერიოდული ინტენსივობისა (კოტინოვი 1986: 41).

იმის გათვალისწინებით, რომ მესამე პირის ბრძანებითი კილოს მნიშვნელობის გადმოცემა კავშირებითი მწკრივით ადრე დაწყებულა და დამკვიდრებულა, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს ფორმები ცოცხალი მეტყველებისთვის იყო დამახასიათებელი.

1.3.4. უკუთქმითი ბრძანებითი ძველ ქართულში

აკრძალვითს, ანუ უკუთქმით ბრძანებითს საკუთარი მწკრივი არ გააჩნდა და არც ამჟამად გააჩნია. საყურადღებოა, რომ ის წართქმითი ბრძანებითის მწკრივით კი არ სარგებლობს, არამედ სხვა კილოთაგან სესხულობს ფორმებს. ეს კილოებია: თხრობითი და კავშირებითი (შანიძე 1953: 211-212).

საერთოდ, ქართულში ცნობილია სამი სახის უარყოფა: მარტივი (არ ნაწილაკიანი), შესაძლებლობის უარყოფა (ვერ ნაწილაკიანი), და აკრძალვა (ნუ ნაწილაკიანი), ამათგან შესაძლებლობის უარყოფა ბრძანებითს ვერ ეგუება. რაც შეეხება არ და ნუ ნაწილაკებს, უკუთქმით ბრძანებითში თავისუფლად იხმარება როგორც ერთი, ისე მეორე, ოღონდ არ ნაწილაკის დართვისას ზმნა კავშირებითის ფორმით წარმოგვიდგება (არ გააკეთო), ნუ ნაწილაკიანი ბრძანებითი კი იყენებდა აწმყოს ფორმას, თანამედროვე ქართულში მყოფადის ფორმასაც იყენებს (ჭუმბურიძე 1986: 60), მაგალითად:

ნუ ოდეს დამივიწყებ და ნუცა გარე უკუნ-აქცევ მოხებად და ღუაწად განმზადებულსა პირსა შენსა ... (ზარზ., 98,1).

ნუ დაიმცირებ დღეთა ცხორებისა შენისათა ქრისტიანებისათვის და ნუ ქურივ სუამ ცოლსა შენსა და ობოლ შვლთა შენთა და ნუ მოსწყდები მოყუასთა შენთა ამას ცხორებასა (ეგსტ., 53,28).

გვედრები, წმიდანო, ნუ დაამძიმებთ ჩემზედა სათხოველსა (ზარზ., 90,17).

...არამედ **ნუ** დამივიწყებ ჩუენ, ადგილისა შენისა წმიდისა მკედრთა და ნერგთა მადლთა შენისათა (ხანძთ., 106,37).

შემდგომ ორ მაგალითში **ნუ** ნაწილაკი კავშირებითის ფორმასთანაა დადასტურებული, რაც არ არის დამახასიათებელი ძველი ქართული ტექსტებისთვის, მაგრამ იშვიათად მაინც გვხვდება (ერთგან შეიძლება ეს მოვლენა იმით იყოს გამოწვეული, რომ **ნუ** ნაწილაკი და ზმნა-შემასმენელი გათიშულია სხვა სიტყვებით):

*გინა თევზსა სთხოვდეს, გუელი **ნუ** მისცეს მას* (მ., 7,10).

***ნუ** თევზისა წილ გუელი მიჰსცეს მას* (ლ., 11,12).

კავშირებითის მწკრივის ფორმები, ჩვეულებრივ, არ ნაწილაკთან გვხვდება:

არა მოაკლდეს მთავრობად შეილთა შენთა და ნათესავთა მათთა ქუეყანათა ამათ უკუნისამდე უამთა (ხანძთ., 110,14).

არა ცილი ჰფუცო (მ., 5,33).

არა შფოთი იყოს ერსა შორის (მ., 26,5).

ზ. ჭუმბურიძე თავის ნაშრომში გვაძლევს **ნუ** და **არ** ნაწილაკიანი ბრძანებითების გამოყენების შეფარდებას. ირკვევა, რომ ხანმეტ ლექციონარში **ნუ** ნაწილაკი ხუთჯერ გვხვდება. მათგან სამჯერ აწმყოსთან, ორჯერ – აწმყოს ხოლმეობითთან, კავშირებითთან კი არც ერთხელ. ოთხთავის ხანმეტ ტექსტში, რომელიც ლ. ქაჯაიამ გამოსცა, უკუთქმითი ბრძანებითის ფორმებში **ნუ** ნაწილაკი ნახმარია აწმყოს ფორმებთან 33-ჯერ, აწმყოს ხოლმეობითთან – 14-ჯერ, კავშირებითთან კი – სულ არა. ოთხთავის უძველეს რედაქციებში, როგორც ი. იმნაიშვილის მიერ შედგენილი სიმფონია-ლექსიკონიდან ჩანს, **ნუ** უარყოფითი ნაწილაკის 150-მდე შემთხვევა დასტურდება და აქედან მხოლოდ 8-ჯერ გვხვდება იგი კავშირებითთან, დანარჩენ შემთხვევებში კი ზმნა ყველაზე ხშირად აწმყოს მწკრივში დგას (ზმნისწინით თუ უზმნისწინოდ) (ჭუმბურიძე 1986: 61).

ამავე ნაშრომში ზ. ჭუმბურიძე ვარაუდობს, რომ სწორედ **ნუ** ნაწილაკიანი ბრძანებითების ზმნისწინიანი აწმყოს ფორმებში მოხდა პირველად მომავალი დროის ახლებური (ზმნისწინიანი) წარმოების ჩამოყალიბება. ამ ვარაუდის სასარგებლოდ ვიტყვით შემდეგს: **არ** ნაწილაკიანი ბრძანებითები კავშირებითის მწკრივებით ახერხებდნენ მომავალი დროის შინაარსის შევსებას (ბრძანებითი კილოსთვის აუცილებელია მომავალი დროის გაგება), **ნუ** ნაწილაკიანმა

ბრძანებითებმა კი, როგორც ჩანს, ამ ნაკლის ამოსავსებად აიძულა ზმნისწინიანი აწმყოს ფორმები, მომავალი დროის შინაარსი გამოეხატათ.

ვფიქრობთ, ეს მოსაზრება კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ე.წ. კავშირებითის მწკრივებისთვის უმთავრესი სწორედ მომავალი დროის გამოხატვის ფუნქცია იყო.

1.3.5. კავშირებითის მწკრივებით გადმოცემულია კავშირებითი კილო

კავშირებითის ერთ-ერთი ფუნქციაა, გამოხატოს საკუთრივ კავშირებითი კილო. ეს ფუნქცია სხვადასხვა მოდალურ ნიუანსს მოიცავს: შესაძლოს, ნატვრითს სავარაუდოს, სავალდებულოს, საეჭვოს, პირობითს და ა.შ. კავშირებითის მწკრივებით კავშირებითი კილო გამოიხატება ძირითადად დამოკიდებულ წინადადებაში. კავშირებად გამოიყენება **რადთა (>რათა), თუ, რაჟამს, ნუჟუჟუ, ვითარ (ვითარ-მე), უკუეთუ, ღათუ, დაღათუ, დაღათუცა, და** (რომ კავშირის მნიშვნელობით). ყველაზე ხშირად გამოიყენება **რადთა (>რათა)** კავშირები, ასეთ შემთხვევაში რთული ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებული ნაწილი მიზნის გარემოებითია, მაგალითად:

ბოლო ესე მორწმუნისა და კეთილად მსახურისა ქუეყანისაგან გამოიყვანა ამის მიზეზისათვის, რადთა უქმთა უდაბნოთა შინა გამობრწყინდეს სანთელი ესე დაუვსებელი, ბრწყინვალე ზედა სასანთლესა მას მაღალსა, ზეთითა მით განუპარველითა, რადთა კმასა მას და ოხრასა საყვირისასა აღეტყინოს და განბრწყინდეს სულითა ძლიერითა... (ხანძთ., 102,17).

და ამის პირისათვის წარვიდა ვიდრე ავიდოსამდე, რადთა მიერ პოვოს ნავი (ცხრ. იოვ. და ეფთ., 33,2).

მიუხედავად იმისა, რომ მთავარ წინადადებაში მისათითებელ სიტყვებად გამოყენებულია მიზეზის გარემოებები – **ამის პირისათვის, ამის მიზეზისათვის** – დამოკიდებული წინადადებები ბოლო ორ მაგალითში მიზნისაა. მიზნის დამოკიდებულია შემდეგი წინადადებებიც:

ვითარ გეგულების, მითხარ მე, რადთა უწყოდი და აღეწერო შრომაჲ შენი (შუშ., 36,5).

მცირედ მგებდით მე, ძმანო ჩემნო, რადთა ვილოცო მე ღმრთისა ჩემისა მიმართ (ევსტ., 53,41).

აღწერე მარტილობა წმიდისა მოწამისა ჰაბოესი და აღწერილი ჩვენ მოგვძღუანე, რადთა უმეტესად ლოცვა **ვეოთ შენტუს** (აბო, 55,23).

“რადთა” კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება კავშირებითი კილოს გაგებით შეიძლება დამატებითი იყოს, ასეთ შემთხვევაშიც “რადთას” მნიშვნელობა არის “რომ”:

*ითხოვდეს მისგან ყოველნი იგი ეპისკოპოსნი და აზნაურნი ერთაბამად, რადთა ბორკილი იგი ფერხთად **ბრძანოს** საცოდ და ნაკურთხევად ყოველთათვის* (შუშ., 43,14).

*ამას გევედრები, უფალო ჩუნო, იესუ ქრისტე, რადთა გუამი ჩემი **დაემარხოს** მცხეთას* (ევსტ., 53,22).

*ჯერ-არს ჩემდაცა, დღესა ამას, რადთა **განვიძარცვო** შიში კორცთა ამით ჩემთად...და **შთავკდე**...შორის ქალაქსა ამას და ნათელ ვილო სისხლითა ჩემთა და...მერმე კუალად **შთავკდე** წყალთაცა და კუალად **განვნათლდე*** (აბო, 65,39).

კავშირებითი კილოს გაგებაა **უკუეთუ, თუ** კავშირიან პირობით დამოკიდებულ წინადადებებში:

***უკუეთუ შემკრას** და **მითრიოს**, მიხარის, რამეთუ მით სახითა იყოს განჩინება ჩემი მისგან* (შუშ., 36,46).

***უკუეთუ** ვისმე **ჰწყუროდის**, მოვედინ ჩემდა* (ი.,7,37).

***უკუეთუ** თუალი შენი **გაცთუნებდეს**, აღმოიღე იგი* (მრკ., 9,47).

***უკუეთუ** ისმინოს ჩემი უფალმან, ანუ თუ **განსაჯნეს** სიტყუანი ჩემნი* (იობ., 9,15).

*თუ ვინმე **აღიაროს** მაგათგანმან მამული რჩული, განუტევეთ და ჩემდა მოაწიეთ და მე განვამდიდრო იგი ბოძითა დიდითა, ხოლო რომელმან მამული რჩული არა **აღიაროს**, იგი საპყრობილესა შინა მოკუედინ* (ევსტ., 46,25).

უნდა ითქვას, რომ კილოს გაგების მხრივ ეს მაგალითები მერყევია, ამგვარ წინადადებებში შეიძლება თხრობითი კილოც იგულისხმებოდეს მომავალი დროის გაგებით (პირობით დამოკიდებულ წინადადებებში გამოვლენილია გარკვეული ურთიერთმიმართებები კავშირსა და ზმნა-შემასმენელს შორის კილოს გამოსატვის თვალსაზრისით, რომლის შესახებ ცოტა ქვემოთ ვისაუბრებთ).

კავშირებითია კილო **ღათუ, დაღათუ, დაღაცათუ** კავშირებიან დათმობით დამოკიდებულ წინადადებებში, მაგალითად:

***ვიყო ღათუ** მართალ, არავე ისმინოს ჩემი* (იობ., 9,15).

ყოველნი ღათუ დაბრკოლდენ, ხოლო მე არა (მრკ., 14,29).

დაღათუ შვიდ გზის შეგცოდოს შენ..., მოუტევე მას (ლ., 6,3).

ღათუ იყოს შენ თანა სიკუდილი ჩემი, არასადა უვარ-გყო შენ (მ., 26,35).

დაღაცათუ ცეცხლითა და ტანჯუთა აღმასროვლოთ მე, არად ოვარ-ვყო სამეზაჲ წმიდაჲ (სას. პ., 3,14).

ხოლო დაღაცათუ ფიცხელ იყოს, დაღაცათუ ველურ გონებითა ქმარი იგი, საჭირო არს ტვთავად მისი ცოლისაგან (ექუსთ., 87,32).

კავშირებითი კილო იხმარება **ნუუკუე** ნაწილაკიან შესაძლებლობის შინაარსის წინადადებებში, მაგალითად:

ნუუკუე ცნას და მომკლას მე (შუშ., 37,47).

ხუცეს მიუძღუანოა სამკაული ესე მისი? ნუუკუე ითხოვდეს (შუშ., 38,13).

...”ნუუკუე მთავართაგანსა ვისმე ეცოდოს” (შუშ., 41,5).

და მერმე ჰრქუა, ვითარმედ: “ვითარ-იგი გვჯმს ჩუენ, ნუუკუე და ვერ გაავგონო (იოვ. და ეფთ., 185,27).

...შეეშინა, ნუუკუე ამის სახისათვის ზღვევად რადმე სულიერი შეამთხვოს ღირსსა მას და თვისსაცა სულსა (იოვ. და ეფთ., 182,17).

აწ ნუუკუე დაყენებითა ენისა ჩემისადთა ქებასა შენსა დაყენოს ჩემთვისცა მოღუაწებაჲ მეოხებისა შენისაჲ ქრისტეს მიმართ (აბო, 69,29).

კავშირებითი კილო და თხრობითი კილოს მომავალი დრო ხშირად საზიარო გაგებას იძლევა, ასეთი ვითარებაა შემდეგ წინადადებებშიც:

რადთა რაჟამს გეუწყოს სიკუდილი ჩემი, მსწრაფლ წარიღეთ გუამი ჩემი მცხეთას და მუნ დამარხეთ, სადა ნათელ ვიღე (ევს. 54,18), – *რაჟამს გეუწყოს სიკუდილი ჩემი შეიძლება ორნაირად გავიგოთ: როცა გეუწყოთ ჩემი სიკუდილი და როცა გეუწყებათ ჩემი სიკვდილი.*

და რად იგი შეჰგვანდეს, მან უყოს (ევსტ., 45,45), – *რაც შეეფერებოდეს ან რაც შესაფერისი იქნება.*

გასათვალისწინებელია, რომ ამ შემთხვევაში მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენლის მწკრივი ანგარიშს გაუწევს დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელს: თუ დამოკიდებულში კავშირებით კილოს ვიგულისხმებთ, მთავარში III პირის ბრძანებითი უნდა ვივარაუდოთ, ხოლო, თუ დამოკიდებულ წინადადებაში თხრობითი კილოს მომავალ დროს ვივარაუდებთ, მთავარშიც თხრობითი კილოს მომავალი დრო იქნება გადმოცემული.

14. კავშირებითი კილოს გამომსატველი ფორმების ადგილი ჰიპოტაქსის გენეზისის საკითხთან დაკავშირებით

როგორც ვხედავთ, კავშირებითი კილოს გამოვლენა ძირითადად რთული ქვეწყობილი წინადადებების დამოკიდებულ ნაწილშია შესაძლებელი, ამდენად მიგვაჩნია, რომ ჰიპოტაქსის საკითხის გენეზისის გარკვევა ერთგვარად დაგვეხმარება კავშირებითი კილოს წარმომავლობის დადგენაში.

ჰიპოტაქსის წარმომავლობის პრობლემა თავისთავად ძალიან რთულია და, რა თქმა უნდა, ამ პრობლემის კვლევა-ძიება სცილდება ჩვენს მიზნებს. ნაშრომში წარმოდგენილია ამ საკითხთან დაკავშირებული მოსაზრებების შეჯერება და მცდელობა იმისა, რომ ახსნა მოეძებნოს იმ ფაქტს, თუ რატომ ხვდება კავშირებითი კილოს შინაარსის მქონე ფორმები რთული ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში.

ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ჰიპოტაქსის წარმომავლობის საკითხზე არაერთი საინტერესო ნაშრომი არსებობს, რომლებშიც საფუძვლიანადაა განხილული ქართული ენის კავშირები – მიმართებითი და მისამართი სიტყვების ურთიერთობები, მათი მორფოლოგიური თუ სინტაქსური ანალიზი, რომელთა საფუძველზეც წარმოდგენილია მოსაზრებები რთული წინადადების წარმომავლობაზე (დონდუა 1957; როგავა 1948; ერთელიშვილი 1962; ძიძიგური 1973).

ჰიპოტაქსის საკითხზე მსჯელობისას გ. როგავას განხილული აქვს გასული საუკუნის ცნობილი სლავისტების მიერ გამოთქმული შეხედულებები ჰიპოტაქსის გენეზისის შესახებ და საგანგებოდ აქვს აღნიშნული, რომ დამოკიდებული წინადადება (კერძოდ რუსულ ენაში) წარმოშობილია კითხვითი წინადადების საფუძველზე: კითხვითი ნაცვალსახელები და ზმნისართები გადაიქცნენ დამოკიდებული წინადადებების კავშირებად, მიმართებით ნაცვალსახელებად და მიმართებით ზმნისართებად. ძველი ქართული ტექსტების განხილვის შედეგად მან წამოაყენა ვარაუდი, რომლის მიხედვითაც ყოველი სახის დამოკიდებული წინადადება ქართულში წარმოშობით კითხვითი წინადადებაა: შემაერთებელ კავშირებად ასეთ წინადადებებს მხოლოდ კითხვითი წინადადებებისათვის დამახასიათებელი საშუალებანი აქვს გამოყენებული, კერძოდ, კითხვითი ნაცვალსახელები და კითხვითი ზმნისართები, რომლებიც მიმართებითი

ნაწილაკების დართვის შედეგად გადაიქცნენ დამოკიდებული წინადადების კავშირებად, მიმართებით ნაცვალსახელებად და მიმართებით ზმნისართებად (როგავა 1948: 365).

ავტორმა დაასახელა ექვსი ძირითადი კითხვითი სიტყვა - ნაცვალსახელი და ზმნისართი: **ვინ, რა, რომელი, სად, ოდეს, თუ**, რომელთაგან, მისი თქმით, ნაწარმოებია სხვა კითხვითი სიტყვები: **სადაური, როდინდელი, რამდენი, როგორი** და სხვ. ეს ექვსი ძირითადი კითხვითი სიტყვა, უმეტესად ნაწილაკდართული, გამოიყენება ქართული ქვეწყობილი წინადადებების კავშირებად (როგავა 1948: 367).

ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ ფ. ერთელიშვილს მიაჩნია, რომ კითხვითი ნაცვალსახელებისთვის კითხვითობის გამოხატვა თავდაპირველად არ ყოფილა ერთადერთი ფუნქცია. კითხვითობის პარალელურად ეს ნაცვალსახელები და ზმნიზედები განუსაზღვრელობით შინაარსსაც გადმოსცემდნენ. ამგვარად, მიმართებითად კითხვითი ნაცვალსახელები და ზმნიზედები კი არ არის გამოყენებული, არამედ ნაცვალსახელები და ზმნიზედები, რომლებიც ერთ შემთხვევაში შეიძლება კითხვითი და მეორე შემთხვევაში – განუსაზღვრელობითი შინაარსის ყოფილიყვნენ. შესაბამისად, დამოკიდებული წინადადების გენეზისის საკითხი საძებნელია მიმართებით ნაცვალსახელებს, ზმნიზედებსა და განუსაზღვრელობითი შინაარსის მქონე ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებს შორის კავშირში. ასეთი კავშირი კი, მკვლევარის აზრით, არსებობს: ძველ ქართულში **ვინ** შეიძლება უდრიდეს მნიშვნელობით **ვინმე-ს, რა – რამე-ს, რომელი – ზოგს (– რომელიმე-ს), სადა – სადმე-ს**, მაგრამ ძველსავე ქართულში მნიშვნელობათა სადიფერენციაციოდ განუსაზღვრელობითი შინაარსის მქონე ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებს მეტწილად უკვე **-მე** ნაწილაკი აქვთ დართული და კითხვითი შინაარსის ნაცვალსახელებისაგან ფორმალურადაც არიან გამიჯნულნი.

განუსაზღვრელობითი და მიმართებითი ნაცვალსახელებისთვის საერთო არის ფუნქცია, რაც სხვა სიტყვის მიმართ განსაზღვრებაში გამოიხატება; განსხვავება კი იმაში მდგომარეობს, რომ მიმართებითი ნაცვალსახელები განუსაზღვრელობითი შინაარსისგან დაცლილი არიან და ყველა ცალკეულ შემთხვევაში იძენენ კონკრეტულ მნიშვნელობას იმ სიტყვისას, რომელსაც ისინი მიემართებიან. გამონაკლისია **სადა** ზმნიზედა, რომელიც სხვა სიტყვასთან

მიმართების გარეშეც გადმოგვცემს ადგილის მნიშვნელობას. მაშასადამე, ავტორის დასკვნით, **ვინ, რა, რომელი, სადა** სიტყვები შეიძლება ხმარებულიყო კითხვითი, განუსაზღვრელობითი და მიმართებითი მნიშვნელობით. მიმართებითად ხმარების ფუნქცია მეორეული ჩანს და განუსაზღვრელობით შინაარსს უნდა ემყარებოდეს. აღნიშნულ მნიშვნელობათა ფორმალურად გამიჯვნის საშუალებად ის ფაქტია მისაჩნვეი, რომ მოგვიანო ქართულში კითხვითი შინაარსის მქონე ნაცვალსახელების ფუძეები ნაწილაკს არ ირთავენ, განუსაზღვრელობითი შინაარსის მქონენი **-მე** ნაწილაკს იმატებენ და მიმართებითის შინაარსისანი კი ძველ ქართულში – **-იგი, -ეგე, -ესე, -რად, -მცა, -ცა** ნაწილაკებს, ხოლო ახალ ქართულში – **-ც(ა)** ნაწილაკს ირთავენ (ერთელიშვილი 1963: 212).

ჩვენ ვიზიარებთ მოსაზრებას დამოკიდებული წინადადების კითხვითი წინადადებიდან მომდინარეობის შესახებ და ვფიქრობთ, რომ ფ. ერთელიშვილის ვარაუდი ამავე საკითხთან დაკავშირებით ხელს არ უნდა უშლიდეს მის მართებულობას. თუ მთელ რიგ მაგალითებში ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებს განუსაზღვრელობითი მნიშვნელობაც აქვს, რის მიხედვითაც იგი ფუნქციურად უკავშირდება მიმართებით ნაცვალსახელებს, რაც სხვა სიტყვის მიმართ განსაზღვრებაში გამოიხატება (არცა **საჭმელი რად** მიიღის (შუშ. XI, 2); ხოლო **ძმანი რომელნი** წარვიდეს ტაძარსა წმიდათა მოციქულთასა ლოცვად, და რომელნიმე შინა დავითით (მთწმ. 336, 14); მაშინ ერთს **სად ალაგას** შაიყრება სოფლის ქალ-ზალი და კაცები ხატში (ხევსურ. 145, 8)) (მაგალითები დასახ. ნაშრომიდანაა: ერთელიშვილი 1963: 211), უნდა ითქვას, კითხვითი ნაცვალსახელების შინაარსიც განუსაზღვრელია, კითხვაში – რომელი მეგობარი მოვიდა? – რომელი ნაცვალსახელი განუსაზღვრელი შინაარსის მქონეა, განსაზღვრულ სახეს წინადადება ასე მიიღებს: ... რომელიც გუშინ იყო ჩვენთან. ამდენად, ჩვენ გვგონია, რომ დამოკიდებული წინადადება ერთგვარი შებრუნებაა კითხვითი წინადადებისა, განსაზღვრაა მისი რომელიმე სიტყვისა, უფრო მეტი დაზუსტების მცდელობა.

არ არის აუცილებელი, რომ ყველა ტიპის დამოკიდებული წინადადება ერთნაირად მომდინარეობდეს კითხვითი წინადადებიდან ვფიქრობთ, ეს პროცესი უნდა ყოფილიყო მარტივიდან რთულ ქვეწყობილ წინადადებად გადასვლის საწყისი ეტაპი.

კავშირების შესწავლამ შ. ძიბიგური მიიყვანა დასკვნამდე, რომლის მიხედვითაც ქართულ ენაში ქვეწყობის კონსტრუქცია მომდინარეობს თანწყობის კონსტრუქციიდან. მკვლევარის აზრით, ქართული ენის განვითარების იმ უძველეს საფეხურებზე, როდესაც ჰიპოტაქსური შესამებანი არ არსებობდა, მიმართებითნაცვალსახელიანი კონსტრუქციის დასაბამ კონსტრუქციად უნდა მივიჩნიოთ პარატაქსული შეწყობა ორი წინადადებისა, რომელთაგანაც ერთი კითხვით წინადადებას წარმოადგენდა. კითხვით წინადადებაში მოცემული იყო კითხვითი ნაცვალსახელი, მისამართი სიტყვა და შემასმენელი, როგორც აუცილებელი ელემენტები (ძიბიგური 1973: 453).

ახლა დაეუბრუნდეთ ჩვენთვის საინტერესო კითხვას – რატომ ხვდება კავშირებითი კილოს შინაარსის მქონე ფორმები რთული ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში? – ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით ვიტყვით, რომ, სავარაუდოდ, კავშირებითი კილო უნდა ჩასახულიყო კითხვით წინადადებებში. რა გვაძლევს ამ ვარაუდის საფუძველს:

ძველ ქართულში (საშუაღსა და ახალშიც) კავშირებითი კილოს შინაარსის ზმნა გვხვდება სხვადასხვა სახის წინადადებაში. ეს წინადადებები შეიძლება იყოს მარტივიც, შერწყმულიც, რთული თანწყობილიცა და რთული ქვეწყობილიც. მნიშვნელოვანია, რომ ასეთი წინადადებები ყოველთვის კითხვითი ინტონაციისა, კითხვითი სიტყვით ან მის გარეშე, მაგალითად:

და ჩუენ ამის ყოვლისა შემოქმედი ღმერთი დაუტეოთ და ამას ღმრთისა დაბადებულსა ღმერთად ვხადოდეთა? (ევსტ., 52,48).

ამათგან-ღა შევიშინო, მერმე დიდთა მთავართა წინაშე ვითარ წარვდეგე (ევსტ., 45,22).

ხუცეს, მიუძღუანოა სამკაული ესე მისი? (შუშ., 38,13).

მე დედაკაცი ვარ უცხოე და ვიდრე ვიდე უცხოთა ნათესავთა თანა? (ნინო 220,30).

მოძღუარ, რად ვქმნე, რადთა ცხორებაე საუკუნოე დავიმკვიდრო? (ლ., 10,25).

სასუმელი, რომელი მომცა მე მამამან, არა შეესუა? (ი., 18,11).

ვითარ-მე გაქებდე, ღუაწლის-მძლეო წმიდაო მოწამეო? (აბო, 71,15).

აწ ვითარ შეურაცხ ვყო იგი და ვერჩდე ბრძანებასა შენსა და რჩულსა თქუენსა (კოსტ.კახ., 77,24).

შენ ხარ მომავალი იგი ანუ სხუასა მოველოდით? (უდაბნ. მრ., 231,27).

უკუეთუ მარლი წბილ იყოს, რადთა დაიმარლოს? (მრკ., 9,50).

რადთა ვცნა ესე, რამეთუ მე მოხუცებულ ვარ... (ლ., 1,18).

ვფიქრობთ, კავშირებითი კილო კითხვითი ინტონაციის მქონე წინადადებებში ჩაისახა თავდაპირველად, რის გამოც ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის ჩამოყალიბების პროცესში ამ კილოს შინაარსის ფორმები დამოკიდებულ წინადადებაში მოექცა. თუმცა კავშირებითი კილოს გამოხატვა მარტო დამოკიდებული წინადადებების უპირატესობად არ დარჩა. საკმაოდ ხშირად გამოიყენება ძველ ქართულში, საშუალ და თანამედროვე ქართულშიც კითხვითი ინტონაციის მქონე წინადადებებში (კავშირებითი კილოს შემცველი კითხვითი წინადადებები ქართულში ჩვეულებრივი მოვლენაა: რა ვქნა? რა მოვახერხო? გაგაკეთო? ავაშენო? ვის მივმართო? სად წავიდე? როგორ მოვიქცე? და ა.შ.).

ამგვარ წინადადებებში კავშირებითი კილოს სხვადასხვა მოდალური ნიუანსის გამოვლენა კითხვით ინტონაციას ევალება, ხოლო -ა, -ო, -ე, -ი მწკრივის ნიშნებით მომავალი დროის შინაარსია გამოხატული.

გარკვეულია, რომ კილოს ფუნქციურ-სემანტიკური კატეგორია გამოიხატება ენის მორფოლოგიურ, სინტაქსურ-ლექსიკურ და სხვადასხვა კონკრეტულ საშუალებათა ერთობლიობით (ოქროპირიძე 1975: 296). კავშირებითი კილო მიმართავს კითხვით ინტონაციას, გარკვეულ სინტაქსურ კონსტრუქციებს, კავშირებსა და ნაწილაკებს, რომლებიც შესაბამისი მოდალური ნიუანსებით არიან აღჭურვილნი (ძვ. ქართულში – ნუუკუე, ვაშათუ, თან. ქართულში – ვინძლო, ეგებ, იქნებ, ნეტავ, დაე, თითქოს, ვაითუ, მგონი, ლამის, ოღონდ და ა.შ.), მაგრამ საშუალებათა ეს ერთობლიობა მაშინ ავლენს თავის ფუნქციურ ძალას, როცა წინადადებაში მომავალი დრო იგულისხმება (მომავალი დროის უქონლობამ აიძულა ნუ ნაწილაკიანი ბრძანებითის ზმნისწინიანი ფორმები, ეს დრო ეწარმოებინათ).

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ყველანაირი აგებულების დამოკიდებული წინადადება, შესაძლებელია, არ მომდინარეობდეს კითხვითი წინადადებებისგან: სავარაუდოდ, “რადთა”, “რომ” კავშირიანი მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული და დამატებითი დამოკიდებული წინადადებები უნდა მომდინარეობდეს ძველი ქართულისთვის დამახასიათებელი მასდარ-ინფინიტივიდან.

მასდარ-ინფინიტივი ძველ ქართულში არაერთხელ არის შესწავლილი. მას სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა ა. მარტიროსოვმა. ავტორი განიხილავს მის

ყველა ფუნქციას და ბოლოს აკენის, რომ ძველ ქართულში მასდარს ინფინიტივის რიგი ნიშნები გააჩნდა, მაგამ ვერ განვითარდა: მეათე საუკუნიდან იგი გამოდის ხმარებიდან და აქედან მოყოლებული ქართულში ბატონდება მასდარის სახელადი ფუნქციები (მარტიროსოვი 1955: 58).

ნაშრომში “სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში” ი. იმნაიშვილი განიხილავს საწყისს ინფინიტივის ფუნქციით. ავტორის დასკვნა ასეთია: “ეს კონსტრუქცია იხმარებოდა უცხო ენათა infinitiv-ის გადმოსაცემად”, ძველ ქართულს ხშირად უხდებოდა ევროპული ენის ამ კატეგორიის გამოხატვა, რადგან მას მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ბერძულთან, ბერძნულში კი ინფინიტივის კატეგორია არსებობს (იმნაიშვილი 1957: 182).

მართალია, ავტორი ასაბუთებს, რომ ეს კატეგორია არ არის ქართულ ნიადაგზე წარმოქმნილი ენობრივი მოვლენა, მაგრამ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მასდარ-ინფინიტივი ქართულში ბუნებრივი და კანონზომიერი ფაქტია, უფრო მეტიც, მიგვაჩნია, რომ მასდარ-ინფინიტივი არის საწყისი ეტაპი გარკვეული ტიპის დამოკიდებული წინადადებებისა, კერძოდ, მიზნისა და პირდაპირ დამატებითი დამოკიდებული წინადადებების ჩამოყალიბება უნდა მომხდარიყო მასდარ-ინფინიტივის საფუძველზე, შეიძლება ითქვას, მათი შემდგომი განვითარების გზით უკვე სხვა ტიპის დამოკიდებული წინადადებების აგებულების მიხედვით.

რა გვაძლევს ამ ვარაუდის საფუძველს? არა აქვს მნიშვნელობა იმ ფაქტს, რომ რუსულში ან სხვა რომელიმე ევროპულ ენაში ძველი ქართულის ვითარებითი დასმული მასდარის შესატყვისად წარმოდგენილია ინფინიტიური ფორმა, მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ რას წარმოადგენს იგი ძველ ქართულში. ძველ ქართულში კი ვითარებით ბრუნვაში დასმული მასდარ-ინფინიტივი გადმოსცემს დაქვემდებარებულ მოქმედებას, კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ძველ ქართულში ვითარებით ბრუნვაში დასმულ მასდარს ჰქონდა შენარჩუნებული სინტაქსური ფუნქციები: სათანადო ბრუნვებში მართავდა პირდაპირ და ირიბ დამატებებს, რაც ამ კატეგორიის ზმნის პირიან ფორმასთან განხილვისა და მისი წმინდა ქართულ მოვლენად მიჩნევის საფუძველებს იძლევა, მაგალითად:

ხოლო მე მცირედ ვაიძულე მიღებად ჭამადი (შუშ., 38,8).

რაოდენცა შეუძლო უწყებად მსმენელთა ჭეშმარიტად თხრობილი (ხანძთ., 99,22).

მეცა გულის-მოდგინე ვიქმენ უძლიერშსსა ჩემსა აღებად (აბო., 56,15).

და თვთ მეფემან სიმრავლითა ერთა ურიცხუთაათა ვერ შეუძლეს აღმართებად სამ დღე და დაუტკევეს, და წარვიდეს (ზედაზნ., 157,37).

ხოლო მან წარავლინა იგი ველად თვსად ძოვნად (ლ., 16.3).

ამ წინადადებების შესატყვისი ჰიპოტაქსური ფორმები იქნებოდა ძველსავე ქართულში:

ხოლო მე მცირედ ვაიძულე, რაათა მიიღოს ჭამადი,

რაოდენცა შეუძლო, რაათა ვაუწყო მსმენელთა...

თვთ მეფემან სიმრავლითა ერთა ურიცხუთაათა ვერ შეუძლეს, რაათამცა აღმართეს (სუეტი) სამ დღე და დაუტკევეს, და წავიდეს,

ხოლო მან წარავლინა იგი ველად თვისად, რაათა ძოვოს და ა.შ.

თანამედროვე ქართულში ამ ფორმების სანაცვლოდ რთული ქვეწყობილი წინადადებები გამოიყენება (მასდარ-ინფინიტივთან დაკავშირებული მოსაზრებები ახალი არაა, ისინი შესწავლილია და მითითებული მეცნიერების მიერ სპეციალურ ლიტერატურაში: მარტიროსოვი 1955: 58; იმნაიშვილი 1957: 182; ჩხუბიანიშვილი 1972; კოტინოვი 1986: 62).

სწორედ “რაათა”, “რომ” კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადების გამოყენება ინფინიტიური კონსტრუქციის ნაცვლად გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ ეს კონსტრუქციები (მასდარ-ინფინიტიური) ჩავთვალოთ მიზნისა და დამატებით დამოკიდებული წინადადებების საწყის კონსტრუქციად, ხოლო დასახელებული დამოკიდებული წინადადებები მისი ლოგიკური განვითარების შედეგად.

არსებითად, ასეთივე (მასდარული) წარმომავლობა უნდა ჰქონდეს ე.წ. უნდაობით ფორმებს (ასევე ყველა მოდალურზმნიან კონსტრუქციას), რომლებიც სხვა არაფერია, თუ არა დამატებით დამოკიდებული წინადადებები. ამის შესახებ ცოტა ქვემოთ გვექნება საუბარი.

I თავის დასკვნები:

1. კავშირებითი და ბრძანებითი კილოები თავიანთ მოდალურ ნიუანსებს ვერ ავლენენ მომავალი დროის გარეშე, მომავალი დრო კი ახერხებს ნეიტრალურ კილოში (თხრობითში) თავისი ფუნქციის გამოხატვას, რაც იმას ნიშნავს, რომ კავშირებითი და ბრძანებითი კილო ვერ ჩამოყალიბდებოდა, თუ მომავალი დრო არ იქნებოდა გადმოცემული რაღაც ფორმით. ე. ი., თუ დაუზღუდვით მომავალი დროისა და კავშირებითი კილოს ურთიერთმიმართების საკითხს, დასკვნა ერთი იქნება: მომავალი დრო წინ უსწრებს კილოს ჩასახვას, უფრო ზუსტად, მომავალი დროის წიაღში ჩამოყალიბდა კავშირებითი კილოცა და ბრძანებითი კილოც.

2. მომავალი დრო წინ უსწრებს კავშირებითი კილოს ჩასახვას, თუმცა კილოს სხვადასხვა ნიუანსი მომავალი დროის გაჩენასთან ერთად, მის წიაღში უნდა მომხდარიყო.

3. ე.წ. კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციების განხილვისას მკვეთრად უნდა გაიმიჯნოს ერთმანეთისგან კავშირებითის მწკრივი და კავშირებითი კილო: კავშირებითი კილო ე.წ. კავშირებითის მწკრივში შემავალი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ელემენტია მომავალ დროსთან ერთად.

4. -ა, -ო, -ე, -ი ნიშნები კავშირებითის მწკრივის მაწარმოებლებია.

5. კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციათაგან თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვის ფუნქციაა უმთავრესი.

6. კავშირებითი კილო ძველ ქართულში გადმოიცემა არა მარტო რთული ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში, ის გვაქვს ასევე კითხვითი ინტონაციის მქონე მარტივი აგებულების წინადადებებში. ასეთი წინადადებები შეიძლება იყოს კითხვითი სიტყვით ან მის გარეშე. კავშირებითი კილო პირველად ამგვარი ტიპის (კითხვით) წინადადებებში უნდა ჩასახულიყო.

თავი II

კავშირებითის მწკრივთა წარმოება და ფუნქციები საშუალო პერიოდის ქართულში

2.1. -დ და -ოდ სავრცობიან ზმნათა ნიშნები I კავშირებითის მწკრივში

საორიენტაციო ძეგლებში დასრულებულია -დ და -ოდ სავრცობიანი ზმნების უნიფიკაციის პროცესი – -ოდ სავრცობიანი პირველი კავშირებითის მწკრივი -ე ნიშანს დაირთავს.

ძველ ქართულში საქმე სხვაგვარად იყო: პირველი კავშირებითი ორ ნიშანს უჩვენებდა: ე-ს, რომელიც -დ სავრცობიანებს დაესმოდა და -ი-ს – -ოდ სავრცობიან ზმნებთან.

-ოდ სავრცობიანი ზმნების პირველი სერიის ახლებური წარმოება სპეციალურ ლიტერატურაში თარიღდება X საუკუნით და ეს პროცესი -დ სავრცობიანი ზმნების ზეგავლენის შედეგადაა მიჩნეული (შანიძე 1945: 835).

გამოთქმულია ვარაუდი ამ პროცესის ხელშემწყობი მიზეზების შესახებაც. ზ. სარჯველაძის აზრით, პირველი სერიის ახლებური წარმოების პროცესი მას შემდეგ უნდა მომხდარიყო, რაც -დ სავრცობიან ზმნებს უწყვეტელსა და პირველ ბრძანებითში გაუჩნდათ ე. წ. ნართაული ი. ნართაული ი, სალიტერატურო მონაცემებით, უწყვეტელსა და პირველ ბრძანებითში IX საუკუნიდან იჩენს თავს (ცოცხალ მეტყველებაში კი ასეთი ფორმები ერთი-ორი საუკუნით უფრო ადრეა მაინც სავარაუდებელი) (სარჯველაძე 1984: 161).

ამიტომ მოულოდნელი არ არის ის ფაქტი, რომ -ოდ სავრცობიანი ზმნები ჩვენ მიერ განხილულ ძეგლებში კავშირებითის მწკრივის ნიშნად -ე-ს აჩვენებს.

მაშასადამე, -დ და -ოდ სავრცობიანი ზმნების უნიფიკაციის პროცესი საორიენტაციო მასალის მიხედვით ძირითადად დასრულებულია, განსხვავებული ვითარება მოგვცა მხოლოდ თედო ჟორდანიას “ქრონიკების” მასალამ, სადაც ადრეული პერიოდის სიგელ-გუჯრებში -ოდ სავრცობიან ზმნებთან აქა-იქ კავშირებითის მწკრივის მაწარმოებლად -ი ნიშანი შეგვხვდა (-ოდ-ი).

აქვე თავი იჩინა -ოდ სავრცობიან ზმნათა მრავლობითი რიცხვის როგორც -ოდთან დაბოლოებამ, ასევე ძველი ქართულის -ოდთან მაწარმოებელსა და ახალი ქართულის -ოდენ დაბოლოებას შორის გარდამავალმა საფეხურმა – -ოდინ (შანიძე 1945: 842), მაგალითად:

1103 წ. ძეგლის წერად წმიდისა და ღთივ შეკრებულისა კრებისაჲ... :

კუალად ამასცა განვასაზღვრებთ. რათა ამიერიდგან არღარა ეკუთხოვდინ გვრგვნი ჩხელთა ქალ ემათა (ქრონ., 64, 19).

XIII ს. გელათური ტყავის ხელნაწერი, ეპისტოლე მიწელილი გიორგის მიერ დიდისა მის შეყენებულისა... :

...რათა ცნას ესე თესლმან სხუამან და შვილნი, რომელ იშვებოდიან, აღდგენ, და მიუთხრობდენ მამანი მათნი შვილთა თვსთა (ქრონ., 76,36).

XIII საუკ., იგივე წერილი:

ხოლო უკეთუ ძმასა შენსა არა უსმენდენ და წინა აღუდგებოდიან, ამხილოს (ქრონ., 87,25).

XII საუკ., ხელნაწერი ქუთაისის ტაძარში, სობოროში:

ხოლო საჭირო არს თქმად თვთ მისდა თეოდორიტესთვისცა რათა უწყოდით (ქრონ., 40, 20).

XIII საუკ., წმინდის ევთიმე-მთაწმიდელის წერილი:

და უკეთუ ვინმე ეზიარებოდის, ეზიაროს...; და უკეთუ არა ეზიარებოდის ეგრეთვე სამკრისაჲ ილოცოს... (ქრონ., 84,10).

1250 – 1260 წ., შიომღვიმის სიგელი:

და ვინცა და რამანც გუარმან ჩუენმან დღესით გთხოვოს და ანო გერჩოდის, კრულმცა არს (ქრონ., 152,31).

XII – XIII საუკ., ალაპი №140, ათონის 1074 წლის ხელნაწერისა:

“... ვინც სნეულ იყოს, იგი ეურვოდის” (ქრონ., 154, 35).

-ოდ სავრცობიან ზმნებში -ი ნიშანი კავშირებითის მაწარმოებლად, თედო უორდანიას ქრონიკების მიხედვით, XII – XIII საუკ.-ის ძეგლებში იხენს მხოლოდ თავს, ისიც კანტიკუნტად (სულ ათიოდე მაგალითი მოიძებნა). ერთი მაგალითი დადასტურდა XVI საუკუნის სიგელში:

1519 წ., ხელით დაწერილი გელათის სიგელი:

...აწცა ისივე პირველი საწირავი განუხინეთ, ასი თეთრი მიერთმეოდის (ვინც?) სამარადისოდ აწირვინებდეს... (ქრონ., 343,9).

ძირითადად -ოდ სავრცობიანი I კავშირებითი მაინც -ე მაწარმოებელს დაირთავს (-ოდე) “ქრონიკებში”, მაგ:

1259წ., რკონის სიგელი:

...და ვითარ (გვინებ)ებია რომე ჩვენი ბეგარა გამოსაღები არასფერისთანა არა **ეთხოვობდეს** რა (ქრონ., 144,5).

1259 წ., იგივე სიგელი:

თუ მიწაი **დაუკაცურდებოდეს**, რაისაგანცა ქრთამითა გლეხი ნუ დაიტყუენვის (ქრონ., 137,14).

1532წ. სიგელი სინოდ. კანტ. მცხეთისა №315:

კვიციები გაისყიდვოდეს, მისი ნაგაჭრი სასაყდროდ **დაიდებოდეს** (ქრონ., 378,2).

მოიძებნა წინადადება, რომელშიც ორივე მაწარმოებელი – **-ოდ-ე** და **-ოდ-ი** ერთადაა წარმოდგენილი I კავშირებითის ნიშნად, მაგალითად:

XIII საუკ. წერილი გიორგი მთაწმიდლის ბიოგრაფის გიორგი მონაზონისა:

არამედ **ჩუჴნ**, მოკსენებითა შრომათა და ღუაწლთა მათათა დღითი-დღე ფრთოვან **ვიქმნებოდეთ**, ბაძვად სათნოებათა მათთა **წარვემატებოდით** (ქრონ., 77,37).

რაც შეეხება ჩვენ მიერ განხილულ სხვა ძეგლებს, არც ერთ მათგანში I კავშირებითის მწკრივის ნიშნად **-ი** მაწარმოებელი არ დადასტურებულა, ყველა **-ე** ნიშანს წარმოადგენს, მაგ.:

კარგთა ყმათასა ვიქმოდეთ მოწმად ჩვენთანა ხლებასა (ვეფხ., 70,გ).

რა მიჯნური ველთა რბოდეს, მარტო უნდა გასაჭრელად (ვეფხ., 167,ბ).

ჩემად ნახვად მოვიდოდეს, შენ ვითამცა გაშიკობდეს (ვეფხ., 389,გ).

უკუგჴვიელე: “აწ გამოხნდეს არ **მინდოდეს**, ვისცა ვუნდი?” (ვეფხ., 562,ბ).

დიდი ღხინია ჳირთა თქმა, თუ კაცსა **მოუხდებოდეს** (ვეფხ., 933,ბგდ).

ბოლოსა უამსა საქმე რა გაირყუნებოდეს, თავსავე ზედა გამოხნდების (ვისრ., 145,13).

რა ავი წელიწადი გუალვისა მოვიდოდეს, ზამთარსა შეეტყუების და დაახნდების (ვისრ., 145, 13).

ესეთსა უამსა ვით დაგეძინების, რომელ შენისა მოყურისა, რამინის წასვლასა **იგონებდე?** (ვისრ., 160,15).

ნაკუთი სიმართლისა ისარსა უგუანდა და პირი სისავსითა – მთუარესა, რომელსა ზედა ვარდი **ყუაოდეს** (ვისრ., 179,8).

ისარი რა არასამართლად მოვიდოდეს, მშუილდისა მოზიდვასა შეეტყუების, (ვისრ., 145,17) და ა.შ.

კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციები საშუალო პერიოდის ქართულში

2.2. კავშირებითის მწკრივით გამოხატულია თხრობითი კილოს მომავალი დროის მნიშვნელობა ნებისმიერი აგებულების წინადადებებში: მარტივში, შერწყმულში, რთულ თანწყობილსა და რთული ქვეწყობილი წინადადების როგორც მთავარ, ისე დამოკიდებულ ნაწილში, მაგ.:

ა) კავშირებითის მწკრივი თხრობითი კილოს მომავალი დროის მნიშვნელობით მარტივ წინადადებებში:

ერთი საკვირველი საქმე მოვახსენო (ამირ., 4,24).

არა იყოს მის ყმისა დამართებითი ჭაბუკი ქუეყანასა ზედაო (ამირ., 21,24).

დღედ სიკუდილამდის ჩემამდე არა შევიწყალო თავი ჩემი (ამირ., 30,11).

მე გავანათლო შენგან დაბნელებული ქუეყანაო (ამირ., 70,47).

მიწყივ თავისა საქმისაგან ინანდე (ვისრ., 151,30).

დიდითა ჭირითა ჰპოო ვისი შენ (ვისრ., 151,22).

შენ მავისთვისა მე არა გცემო (გურ., 230, 342,ბ).

დასაბამითგან მოგიტხრა რიცხვი ჩემისა ხნისაო! (გურ., 170,5,ა).

შევამკო ერთი უფალი, ღვთივ ზეცით ქვეყნად მკობილი (გურ., 27,2,გ).

ვერცა ვინ მათქმევინოს (სიბრძ., 78,6).

გამოვსცადო შვილნი ჩემნი (სიბრძ., 102,5).

მეფობამან ვერ გიხილოს შენაო! (სიბრძ., 102,13).

მათ პატრონ კაცთა ლოცვა მოვახსენო (სიბრძ., 159,14).

ამა სარგებლით იკელმწიფოს ტახტ ზედა... (მეფ.საღ., 246,5).

წინაშე ღვთისა ვერასადა დაფაროთ თქვენ (ესოპ., 285,32).

ბ) შერწყმულ წინადადებებში:

შევიწიო ღმერთი და შეგანანო შერთვა ცოლისა ცოლისა ჩემისა (ამირ., 107,42).

კულა წავიდე და ვქმნა კარგი რამე ნაქმარნი და მერმე დავესწრები მისსა ომსა მეთქი (ამირ., 63,20).

ანუ მოვიკლა თავი და ჭაბუკობისა ჩემისა ძალი ანუ ვცნა (ამირ., 63,24).

შეგროთო ქალი დიდებულთა ჩემთა და გაგიქარვო ყოველი შეცოდება (ამირ., 24,39).

ანუ მოვიკლა თავი ჩემი, ანუ ვიკუნა ჩემი ლომი აბუტარი (ამირ., 22,27).
 მტრობა სიყუარულად მოაქციო, მე ვეძებდე და ველარ მომხუდე (ვისრ., 173,5).
 მე ვიყო შენი საკუთარი და მე ვეძებდე ყოვლისა შენისა საწადლისა
 ასრულებასა (ვისრ.,169,31).

თქვენ ვითაღა ბრძანოთ და გამოარჩიოთ (ვისრ., 148,28).
 ...გამოვიცხო მჭადი, გიქმნა შეჭამადი (გურ., 235,384,ვ).
 თავს იწყევლიდეს, ამბობდეს დედმამის შესაგინარსა (გურ., 30,21,გდ).
 წავიდე, განჯის მომთხრელთა დავდეა მუქაფის ნიშნები (გურ., 56,210,დ).
 შეშა და ნივთები მოვამზადო, ფასი ჩემი მივსცე და სიხარულით დიდს
 მეფესთან წავიდე (სიბრძ., 30,17).

პირველ ზარობდეს და ბოლოს უხაროდეს, დიდად სიამე შეექმნას (სიბრძ.,
 103,1).

იგი მერანთა ანუ თოხარიკსა ცხენთა ჯდეს, გინა ეტლითა ვიდოდეს (სიბრძ.,
 56,8).

მომთმინო კაცი ქუეყანასა ზედა ყოველთა კაცთაგან უპატოსნესი იქნება და
 მას საიქიოს ანგელოზთა თანა ზიარ იქმნას (მეფ.საღ., 247,20).

გ) კავშირებითი მწკრივებით გამოხატულია თხრობითი კილოს მომავალი
 დრო თანწყობილ წინადადებაში:

კაცობრივი საქმე ყუელა კარგად მოვაგლინო და გული კულა ღმერთმან
 მისცეს (ამირ., 21,15).

გაიკითხე ესე კაცი და გაიმბოს ამბავი მზისა ჭაბუკისა და სცნა სიკეთე და
 ჭაბუკობა და მოგახსენოს ანდერძი მისი (ამირ., 100,24).

ბრძანეთ ჩუენსა ლარსა და მერმე მუნ მოგაცხენოთ ჩუენი ამბავით (ამირ.,
 46,25).

ჩემსა თეთრსა ტაიჭსა შეჯე და წამიბეზღე და ენახო ნაქეთიანობა ვრმლისა
 შენისა (ამირ., 10,16).

მე სამოთხისა რტო ვარ შენ ჯოჯოხეთსა რად დაენერგო (ვისრ., 175,4).

შენგან კიდე დარბაზისა ჩემისა მანათობლად სხუა არავინ ვსძებნო და
 სულისა ჩემისა წამალი შენგან კიდე არავინ იყოს (ვისრ., 169,33).

რქა აღვიდგინო, მით მტერთა რქენდი (გურ., 112,3,ი).

გჭამდენ გველნი და ბაყაენი, მატლში ევლოდუო, ეშმაკნი ცეცხლის მათრაკთა გცემდენ (გურ., 128,50,ბ).

ღმერთო, მიყავ წყალობა, მე შენი ვსთქვა გალობა (გურ., 142,2,გ).

მეფესთან ვთქვა და მეც მომცეს წყალობა (სიბრძ., 117,2).

არც ძმასა ძმაზე მეტი მიჰხვდეს და არც თიკანი დედას მოსწყდეს (სიბრძ.,135,16).

მაშ მე წავალ, ბიძახემს მოვიყვან და მან განგვიყოსო (სიბრძ., 279,15).

სიწყნარემან ყოველი საქმე დააშვენოს და სიჩქარემა მრავალი საქმე დაამარცხოს (მეფ.საღ., 277,10).

დ) კავშირებითის მწკრივით გამოსატულია თხრობითი კილოს მომავალი დრო რთული ქვეწყობილი წინადადების როგორც მთავარ, ისე დამოკიდებულ ნაწილში:

თუ აჯობოსლა, დავმორჩილდე ბრძანებასა თქუენსა (ამირ., 12,36).

ღმერთი შუამდგომლად მოგცე, რომელ დიდად გმსახურო (ამირ., 16,2).

ჩუენ ვქმნათ ესე, რომელ გიხუაიშნოთ მეფეთა მეფის წინაშე და გაგიშუას მშუიღობით (ამირ., 25,7).

თუ მაჯობო, ჩემსა მოგიყვანო პურად და ნადიმსაცა მუნვე გარდაგავდუო (ამირ., 76,23).

ნახო მაშინ, რაცა შენზედა ვქმნა (ვისრ., 166,11).

თუ გშორვიდეს და კიდევნად იყო, არცა მისი ღონე და გაძლება გქონდესო (ვისრ., 151,32).

შენ მას მაშინ შეუყუარდე და მისი გული მაშინლა ჰპოო, ოდესცა ფიჭუსა ხისა შტოსა ხურმა გამოესხას (ვისრ., 156,10).

ოდეს სჯად დაჯდეს მართალმსაჯული, მან განარჩიოს ყოველი ხვანჯული (გურ., 274,24).

შენ ასე გატაროს, რომ არ გაგამწაროს, რავინდ ტკბილ იყოს? (გურ.,244, 456,გდ).

მაგრამ ნათლად ვსთქვა ნათელი, რაც ოდენ მიჩნდეს ბავითა (გურ., 38,80,ბ).

რომელმან ჰყოს, იგი და ქვეყანა მისი დაემყაროს (სიბრძ., 82,1).

რა კაცმან თავისი მტერი დაინახოს, გული აუდუღდეს და ჭკუა და მცნება დაეფანტოს (სიბრძ., 89,11).

ის ბორა ბუზი რომ არის იმან ამ რიგად **ქმნას**, რომ **შეაწუხოს** მეკალოვე ხარივითა და ძირს **ჩამოიღოს** (სიბრძ., 200,17).

უკეთუ დიდთა და მცირეთა თანა შეწევნა **შეაერთონ**, მათ დაიცვან ცხოვრება თვისი (ესოპ., 285,5).

რაჟამს **მოვიდეს** აქ მგელი, **მოვეკლათ** ჩვენ იგი, **შვილო საყვარელო** (ესოპ., 287,7).

ე) კავშირებითის მწკრივი თხრობითი კილოს მომავალი დროის მნიშვნელობით შეიძლება შეგვხვდეს ქვეწყობილი წინადადების მხოლოდ მთავარ ან დამოკიდებულ ნაწილში.

მხოლოდ მთავარ წინადადებებში:

მოგახსენო ყუელა, რომელი თუალთა ჩემთა უნახავს (ამირ., 20,38).

აწ **გამოგცადო**, თუ რაძი ჭაბუკი ხარო (ამირ., 77,32).

ესე დასტურ ვერავინ **შეგუატყოს**, თუ არა ძმანია სამნივეო (ამირ., 87,11).

ვინათგან ესრეთ არს ამბავი მათი ბუნებად უყუარს და მონდომია, **მოვახსენო**, სიტყუაშეწობით **ვთქუა** და **ვთარგმნო** (ვისრ., 141,14).

ქრთამად **მოგართვა** ოქრო და ვერცხლი, რომ არ მოგვიდვა სირცხვილის ცეცხლი (გურ., 198,122,აბ).

აწ მე შენ ისე **გაგჯადო**, მშიერმან მგელმან ვით თხაო (გურ., 169,21,დ).

ვაზის მრგველთან ის არ **ვაქო**, ვინც მის ნაცვლად ძეძვი დარგო, მაზე სული არ **წარვსწყმიდო**, რა გინდ ჯორციით დავიკარგო (გურ., 50,169,გდ).

მხოლოდ დამოკიდებულ წინადადებებში:

აწ რა **წაიკითხო** ესე წიგნი, სწრაფით წამოდი წინაშე ჩუენსა, რომელ გავიხარნეთ ნახვითა შენითა (ამირ., 6,5).

რომელთა ლაშქართა წინამძღუარი ესე **იყოს**, არა ეგების მათ ლაშქართა ძლევა მტრისაგან (ამირ. 23,1).

რომელსაცა რა **გაუჭირდეს**, ერთმანერთსა უშუეღდეთო (ამირ., 29,45).

თუ ჩემსა ნაკრავსა **და-და-ურჩეს**, თუნდა, ღმერთო, შენი ცოლიც მიეცო (ამირ.,74,4).

ვაზაფხული მაშინ მოვა, რა ზამთარმან მთა **შეკრასო** (ვისრ., 166,38).

რა ესე წიგნი **წაიკითხო**, წამოედ (ვისრ., 184,47).

რა მზე ღრუბლისაგან **გამოვიდეს**, სიცხე მაშინ უფრო აქუს (ვისრ., 176,30).

ვინ ცოლად შევირთუიდეს, შენი მშობელნი მისგან მეჭარსა რას ითხოვენ (ვისრ., 168,46).

ამით სცან, რომე უღვაშნი და წვერნი მისნი თან აღმოიფხვრას (სიბრძ., 13,6).

თუ დამეხსნებოდე, არცა რას ახლა გეუბნები (სიბრძ., 289,13).

როდისცა გაჯავრდეს კაცი, მართებს რომ ჯავრს სადავე დაუჭიროს და ბოლო გაუსინჯოს საქმესა (მეფ. სალ., 277,26).

როდისცა გაჯავრება შეიტყო ჩემიო, სადამდის უბრძანებდე, ერთი წიგნი ქელთ მამეცო (მეფ. სალ., 277,30).

XVI საუკუნის მეორე ნახევარში შექმნილ სამედიცინო წიგნში “იადიგარდაუდი” კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვა ძალიან მცირდება, ძეგლში ძირითადად თხრობითი კილოს მომავალი დროის ახლებური, ზმნისწინიანი წარმოება გვაქვს, თუმცა ეს ფუნქცია ამ მწკრივებს მაინც შენარჩუნებული აქვს გარკვეული აგებულების რთულ ქვეწყობილ წინადადებებში, როგორებიცაა: დროის დამოკიდებული, პირობითი დამოკიდებული, დამატებითი და ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადებები. უნდა ითქვას, რომ ამგვარ წინადადებებში კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გადმოცემა თითქმის წესად არის გატარებული. მოვიყვანთ შესაბამის მაგალითებს:

ა) კავშირებითის მწკრივებით გამოხატულია თხრობითი კილოს მომავალი დრო პირობით დამოკიდებულ წინადადებებში:

და თუ კაცმან ეს წამალი სვას და უდროოს დროს კაცს გული და სტომაქი აეშალოს დაგულმან რევა დაუწყოს, ... უნაბისა და ან ტარხუნას ფოთოლი ... კეესავით აღეჭონ და ... ჩააყლაპონ (იად., 89,17).

აწე, თუ კაცს მკლავი გაუხსნან და სისხლმა შეაწუხოს და ან სისხლი ვერ დასწყვიტონ, მოიტანე მაჰმუდი ... (იად., 93,33).

და თუ ეუბნონ, რაცა ამ ავადმყოფს იამებოდეს, იმას უნდა ეუბნენ (იად., 73,30).

მაგრა თუ ავადმყოფი ამდენად ძალიანად კარგად იყოს, რომე მკლავის გაუხსნელობა გასძლოს და ან მკლავის გაუხსნელად იქმნებოდეს, კოტოში მოკიდონ და ხელს ნუ გაუხსნიან (იად., 79,16)

თუ ამით არ ეშველოს, მარჯვენა მკლავი გაუხსნან და ზედათი ძარღვიდაღმან კარგად სისხლი ადინონ (იად., 297,27).

აგრეგე, თუ ენის ტყავი დაუსქდეს და ენა მისთვის სტკიოდეს, ეს იცოდე, ესეც კიდევ სიცხისა და სიმხურვალისაგან იქნების (იად., 297,10).

და თუ ვერც იმა ზამადი ბარადის ტლემბა და ვერც ამა წამლებმა გულს ვერ გარდაყაროს, მოიტანე ია და ვარდი, ... (იად., 353,8)

ბ) კავშირებითის მწკრივებით გადმოცემულია თხრობითი კილოს მომავალი დრო დროის დამოკიდებულ წინადადებებში:

როდისაც კაცი საძილოდ დაწვეს, პირველ, ცოტას ხანს მარჯვენას მკარზედ უნდა დაწვეს და მერმე მარცხენას მკარზედა გადმობრუნდეს (იად., 65,17).

მზემან რომ კარგად ამოიწვეროს, მაშინ აჭამონ (იად., 73,17).

აწე, რა კაცზედა ესე ნიშნები ნახოთ, იცოდეთ, უსათუოდ ეს სენი მაშარის სენი არის (იად., 297,23).

და როდისაც კარგად წვენი გამოიცეს, ეს წამლები პირშიგა იმგუბონ (იად., 296,14).

და რა ერთი კვირა გათავდეს, კიდევა ისრე ქნან (იად., 92,8).

სადამდი ყირმიზი სისხლი გამოუვიდოდეს და ან სუნი გამოელეოდეს და გამოეცუდებოდეს, მანამდის უნდა სისხლი ადინონ და არ შესწვიტონ (იად., 93,2).

სადამდი ამა წამლებს აიღებდეს, სამსაოდ დღეს კარგაზ იფარეზოს (იად., 87,14).

გ) თხრობითი კილოს მომავალი დრო გადმოცემულია დამატებით დამოკიდებულ წინადადებებში:

და რაც საჭმელები აჭამონ, მუაუნითა, ისრიძითა, კოწახურითა, ... ბროწეულის ყუავილით აჭამონ (იად., 80,21).

რომელიც იყოს, კეესავით აღეჭონ და იმ ფოთლების წვენი კი ჩააყლაპონ (იად., 89,21).

რომელიც იყოს, ძმარშიგა მოადუღონ და უსათუოდ ჯირკვლებსაც დაუსვამს და ტკივილსაც უშველის (იად., 298,14).

ვინც თეთრი შაბი და თაფლი ძმრითა მოადუღოს, ხშირად პირშიგა იმგუბოს, ღრძილებს გაუმრთელებს და სისხლს დასწყევეტს (იად., 292,26).

დ) კავშირებითის მწკრივებით გადმოცემა თხრობითი კილოს მომავალი დრო ქვემდებარულ დამოკიდებულ წინადადებებშიც:

ვისაც კბილი ჭიისაგან შეჭმული ქონდეს და მისთვის სტკიოდეს, მოიტანე ჭავაშერი, ... და ჭიის ნაჭამს კბილზედა დაიდვას (იად., 293,8).

ვინც ესე ხეები მოხარშოს და პირშია იმგუბოს, კბილის ტკივილს უშველოს (იად., 293,13).

ვინც კვერცხის ცილა და დედაკაცის რძე ერთგან აურიოს და თვალშია ჩაიწუროს, თვალის ტკივილს უშველოს. ვინც ცეცხლს ბევრი უყუროს, თვალის ტკივილს უშველოს და თვალთა სინათლე მისცეს (იად., 268,7).

თუ ესე ყურის ტკივილი, სივრილის და ან სიცივისაგან იყოს, ამისი ნიშანი და აღამათი ეს არის, რომ კაცს ყური ასტკივდეს და ყურმან ყუილი და გამოტეხა დაუწყოს. ან ყურმან წივილი და ბუილი დაუწყოს (იად., 268,22).

ე) კავშირებითის მწკრივებით ძალიან იშვიათად გამოიხატება თხრობითი კილოს მომავალი დრო სხვაგვარი აგებულების (არადამოკიდებულ) წინადადებებში:

ხან თავი და თვალები ერთად გაუსივდეს და პირის-სახე ყირმიზად ექნების (იად., 297,20).

საინტერესო ვითარება ისახება თედო ჟორდანიას “ქრონიკებში” კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოყენების თვალსაზრისით.

“ქრონიკებში” შეკრებილია სხვადასხვა ისტორიული საბუთები, მეფის კარისა თუ მისი სახლულობის მიმოწერა, უძრავ-მოდრავი ქონების მინიჭება-ბოძების ან ყიდვა-გაყიდვის ხელწერილები, ყმა-გლეხთა განთავისუფლების ან აღზევების ბრძანებები, მათი ადგილ-მამულის გაცვლის, დაგირავების, გარიგების, მზითევის წიგნები, სხვადასხვა აღწერილობები, ოქმები, ასევე ცალკეულ ავტორთა ისტორიული თხზულებანი.

ეს ყველაფერი მოიცავს საშუალო პერიოდის საკმაოდ ვრცელ მონაკვეთს, მე-13 საუკუნის დასაწყისიდან მე-18 საუკუნემდე, უფრო ზუსტად 1213 წლიდან 1700 წლამდე, შედგენილია სხვადასხვა ავტორის მიერ სხვადასხვა პერიოდში, მათგან ზოგი სპეციალურად და კარგადაა განსწავლული, ზოგიც – ნაკლებად, გარდა ამისა, ისინი (ავტორები) სხვადასხვა დიალექტური ფენის წარმომადგენლები არიან. ამდენად, სიგელ-გუჯრების ლექსიკური და ენობრივი ანალიზი, რა თქმა უნდა, ძალიან ჭრელ და საინტერესო ვითარებას ასახავს.

როგორც “ქრონიკების” მიხედვით გაირკვა, კავშირებითის მწკრივთა წარმოება სხვადასხვა ფუნქციით საკმაოდ მყარ სურათს აჩვენებს. საერთოდ, ისიც უნდა ითქვას, რომ დასახელებული მწკრივები ნაკლებადაა გამოყენებული, განსაკუთრებით ძეგლის იმ მონაკვეთებში, სადაც ისტორიული თხზულებანია

მოცემული (ასეთ ადგილებში ძირითადად აორისტი იხმარება). კავშირებითის მწკრივები გამოიყენება ყველაზე ხშირად უძრავ-მოძრავი ქონების წყალობა-ბოძების, ან ყიდვა-გაყიდვის ხელწერილებში, უმეტესად III პირის ბრძანებითის ფუნქციით, მაგრამ, ამავე დროს, გვხვდება ისინი ყველა იმ დანიშნულებით, რა დანიშნულებაც მათ ჰქონდათ ძველი ქართული სამწერლობო ენის ნორმირებულ სისტემაში, მათ შორის თხრობითი კილოს მომავალი დროის ფუნქციითაც.

მოვიყვანო შესაბამის მაგალითებს:

1103წ. ძეგლის-წერა რუის-ურბნისის კრებისა:

რომელი ესე უკეთუ იქმნასლა სადა ამიერთგან, კვლთ დამსხმელი და კვლთ დასხმული ერთბამად განიკუჭთნენ მღდელობისაგან (ქრონ., 62,30).

1229წ. რკონის სიგელი:

ვირე ცოცხალ ვიყო მე დავდვა თავი და მოვიჭირვო ხარჯისა ცოტასა გამოღებისათუის ამა ქამთა შიგა (ქრონ., 138,11).

1300წ. მოქვის მხატვრობიანი სახარება:

და ვინცა-ვინ სწურდეთ, ვითა აქა პოთო, ეგრე დაწერეთ; და თუ ამისგან ჯერ-გიჩნდეს დაწერად, ღ'თისათვის სიტყუათა ნუ სცვალებთ (ქრონ., 173,18).

1376წ. ეტრატის მხედრულად ნაწერი გუჯარი შიომღვიმისა №?:

ვიდრემდის უდაბნო ესე ეგოს ... შენი და შენტა მშობელთ სალოცავი უკვდავ იყოს ამას უდაბნოსა შა (ქრონ., 189,29).

1441წ. თფილისის სინოდ. კანტ. სიგელი № 107:

ვინცა თქუენისა საყდრისა მპყრობელ იქმნას და თბილელი იყოს, იგი ნუ დამაკლებს; და ვინცა დამაკლოს, თქუენ გაკითხულ ქმენ... (ქრონ., 251, 17).

1505 – 1526წ. მცხეთის სიგელი მხედრული №260:

სიცოცხლესა ჩემსა თუინიერ მცხეთისა სახლი და ქალაქი არა აღვიარო და თქუენ მაკურთხეველის ჩემის იუვანეს კ'ზისაგან კიდე სხუასა კათალიკოზსა არა დავემორჩილო, მოძღორად და მაკურთხეველად ჩემდა წ'ა დედა-ქალაქი მცხეთა და თქუენ იყვნეთ... (ქრონ., 330,22).

1615წ. წარწერა სვეტიცხოველის “საქადაგე ხატზე”:

...”თუ მართლად საქართველო შეიქმნას, იპრიანოს ღმერთმან და ჩვენ მოვახსენოთ ამის საყდრისა და სხვადა მრავალი კარგი შევწიროთ”... (ქრონ., 441,16).

1664წ. გუჯარი გედეონ გენათელისა:

თქვენდა უკითხავად და უნებლიად ჩვენ ეპისკოპოზი არ **დაგსვათ** და არცა ეპისკოპოსობა **გავსცეთ** და არც არავინ **გარდავაყენოთ** და არც არავის საწინამძღუროები **მივსცეთ...** და ვინ **შეაჩუნოთ...**, სადამდის თქვენ შენდობა არ **უბოძოთ** და არ **შეარიგოთ**, არცა ჩვენ **შევირიგოთ...** თქვენთვის მწყალობელნი, კარგნი და მოპატივენი **ვიყუნეთ...** არ ვის **დავანებოთ...** (ქრონ., 481,37).

დამოწმებულ მაგალითებს სპეციალურად მივუთითეთ თარიღები, რათა თვალსაჩინო გამხდარიყო სხვადასხვა პერიოდის სიგელ-გუჯრების მსგავსება თხრობითი კილოს მომავალი დროის წარმოების თვალსაზრისით. როგორც ვხედავთ, XII, XIII, XIV, XV თუ XVI საუკუნეების სიგელებში დასახელებული ფუნქციით კავშირებითების მწკრივები გამოიყენება.

შევადაროთ კიდევ ერთხელ და დავაკვირდეთ:

1420 – 1428 წლებში დაწერილი სინოდ. კანტ. სიგელი, №250:

...ამავე წესითა მეფეთა მლოცავნი ვიყვნეთ, და თქვენნი მომკვსენებელნი ვიყვნეთ: არც პატრიარქი მოვიგსენოთ ანტიოქიისა, არც მისგან გამოვზავნილი კაცი შევიწყნაროთ, არც ვარძიის დიაკონი ვაკურთხოთ. და ვინც ამა თემსა ანუ სხუაგან შეაჩუნოთ... აგრე შევაჩუნოთ; და ვისცა შენ სწყალობდეთ, ჩვენც მისნი მლოცველნი ვიყუნეთ (ქრონ., 227,10).

1552 – 1582წ. სიგელი სინოდ. კანტ. №246:

... რომელ ანუ საყდრისა ანუ სჯულისა საქმეზედა ვისცა გაუწყრე და გამოენახო, ჩუენცა გაუწყრეთ და გამოვენახოთ და სანამდის შენ არ ნახო და შენდობა არ მისცე, არცა ჩუენ ვნახოთ და არც შენდობა მივსცეთ (ქრონ., 395,13).

1519 – 1529წ. სინ. კანტ. სიგელი მცხეთისა №238:

თქუენისა საყდრისა ერთგულნი ვიყუნეთ და ... რაც ოდენ ძალ გუედვას, არც ჩუენ დაგაკლოთ და ვისაც სულისა საქმეზედ გაუწყრეთ და შეუნდობლად ამყოფოთ, ჩუენგანცა შეუნდობელი იყოს და ვინცა აკურთხოთ, კურთხეულ იყოს, მოწამეცა ვიყუნეთ (ქრონ., 345,36).

ადრეული პერიოდის სიგელ-გუჯრებში შეიმჩნევა გარკვეული სტილი, რომელსაც არ ღალატობს მოგვიანო პერიოდის ძეგლებიც. ეს სტილი ითვალისწინებს კავშირებითების მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გადმოცემასაც, თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ძეგლში ამავე ფუნქციით ზმნისწინიანი ფორმებიც ხშირია.

როგორც ვხედავთ, XVIII საუკუნემდე საშუალო პერიოდის საერო მწერლობისთვის არ არის იშვიათი კავშირებითის მწკრივების გამოყენება თხრობითი კილოს მომავალი დროის ფუნქციით. საინტერესოა, რა ვითარებაა ამ მხრივ უფრო გვიანი პერიოდის ძეგლებში.

ამ მიზნით შევისწავლეთ “სამართალი ბატონიშვილის დაგითისა”, რომელიც ქართული სამართლის ყველაზე გვიანდელი, XVIII–XIX საუკუნეთა მიჯნაზე შედგენილი საკოდიფიკაციო ძეგლია, მასში არეკლილია ქართლ-კახეთის ეკონომიკური და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება რუსეთთან შეერთების დროისთვის, წარმოდგენილია ქართული სამართლის მდგომარეობა და განვითარების მიმართულება.

აღმოჩნდა, რომ ძეგლში უჩვეულოდ ხშირად გამოიყენება თხრობითი კილოს მომავალი დრო კავშირებითის მწკრივებით. განვიხილოთ მაგალითები:

[9] *ყოველსა წელიწადსა ჰხამს გამორჩევა ბჭისა, ნებითა მეფისათა, რომლისა მიერცა ისჯებოდენ მსოფლიურნი სამართალნი* (სამართ. დავ., 12,25).

[8] *და უკეთუ იყიდოს მონაღვაწითა საკუთრისა მამულისა მისისათა და ანუ წყალობითა მებატონისა მისისათა, ნახევარი ჩამოერთვას და მიეცეს მებატონესა* (სამართ. დავ., 12,10).

[7] *უკეთუ მოხელეთაგანმან დამალოს აღწერასა შინა გლეხი, საუკუნოდ საჯელოსაგან გარდაიყენოს* (სამართ. დავ., 11,24).

[4] *ესეცა იქმნების, რომელ გარდაუდვას ქალსა თვისსა მამამან მამული ანდერძითა* (სამართ. დავ., 10,5).

[5] *ვინცა ამანათი დამალოს, მსგავსად ქურდთა დაისაჯოს, მაგრა უკეთუ აქუნდეს რადმე დანახარჯი მას ზედა მოუტანოს სრულიად* (სამართ. დავ., 10,10).

[4] *ოდესცა მოკუდეს კაცი, რომელსაცა აქუნდეს მამული მოსყიდული მონათესავეთაგან და ანუ სხუათა, და უანდერძოს ცოლსა თვისსა, ვირე ცოცხალ არს დედაკაცი იგი, ნუ მიეღების მას და ოდესცა მოკუდეს დედაკაცი იგი... მონათესავეთა ქმრისა მისისათავე მიეცეს მამული* (სამართ. დავ., 9,15).

[49] *უკუეთუ ვერღარა იპოვოს ტყვედ მეოფი იგი, მაშინ დანაშთომი იგი მისცენ მონათესავესა* (სამართ. დავ., 34,8).

მოყვანილი რთული ქვეწყობილი წინადადებების მთავარ ნაწილში ადვილად შეიძლება, რომ III პირის ბრძანებითის ფორმაც ვივარაუდოთ: ჩამოერთვას და მიეცეს, გარდაიყენოს, დაისაჯოს, მისცენ, მაგრამ სხვა მსგავს ადგილებში

თავად ავტორს გამოყენებული აქვს ზმნისწინიანი მომავლის ფორმები, რის გამოც ამგვარ წინადადებებში ჩვენც თხრობითი კილოს მომავალ დროს ვგულისხმობთ, მაგალითად:

[128] *და უკეთუ საერთოდ, სახლისა სახმარ-ყოფისათვის დახარჯვენ, მაშინ თეთრისა პატრონსა აღუდგენენ საერთოდ* (სამართ. დავ., 75.10).

[128] *ხოლო უკეთუ არა დაუშატების შვილი, უკანვე წაიღებენ ყოველსავე ჩუქებულსა მას* (სამართ. დავ., 75.12).

[175] *უკეთუ იქმნების ესე განგებ და ზიანი რადმე მოხდების მხედრობათა შორის მოტანილისა ამბისა გამო, მსგავსად ორგულთა დაისჯების* (სამართ. დავ., 95,17).

[190] *ვინცა ქურდობა იწყოს, გლეხნი და სალდათნი პირველისა ქმნისათვის განვლიან სამასს კაცს ქუშშე წკეპლაში და პატრონსა მიუზღვენ თავისსა...და მეოთხისათვის სალდათნი რვაგ ზის განიტარებიან წკეპლასა და გლეხთა მოეკუთების მარჯუშნე* (სამართ. დავ., 106,2).

თხრობითი კილოს მომავალი დროის ახლებური ფორმები ზემოთ წარმოდგენილი კავშირებითის მწკრივების იდენტურ კონსტრუქციაში იმყოფებიან. ეს მაგალითები ადასტურებს იმ მოსაზრებას, რომ ზემოთ განხილული წინადადებების მთავარ ნაწილში III პირის ბრძანებითის ნაცვლად თხრობითი კილოს მომავალი დრო უნდა ვივარაუდოთ, მაგრამ დამატებით მაინც მივმართავთ დავითისეული “სამართლის” რუსულ ვარიანტს, რომელიც მასვე დაუწერია.

“სამართალი ბატონიშვილის დავითისა” ავტორს შეუდგენია პირველად 1800 წელს, გადაუმუშავებია და შეუესია 1811 – 1813 წლებში, იმავე დროს იგი წერდა თავის “ობოზრენიეს” («Обозрение Грузии по части прав и законовещения»), რომელიც, დავით ფურცელაძის გამოკვლევის მიხედვით, დაწერილია ქართული “სამართლის” საფუძველზე. “სამართალი” და «обозрение» “სამართლის წიგნის” ქართულ და რუსულ ვარიანტებადაა მიჩნეული, მათ შორის ტექსტობრივი და შინაარსობრივი დამთხვევებია, რაც გრამატიკული ფორმების შედარების საშუალებას გვაძლევს (ფურცელაძე 1964: 0222).

“სამართალიცა” და “ობოზრენიეც” შეიცავს როგორც იმ ნორმებს, რომლებიც ქართლ-კახეთში XVIII საუკუნის დამლევისთვის მოქმედებდა, ისე მანამდელი დროის სამართლებლივ მემკვიდრეობას გადახალისებული სახით; დავით

ბატონიშვილს გამოუყენებია ქართული და უცხოური, სახელდობრ რუსული სამართლებრივი მასალა (ფურცელადე 1964: 0223), ამიტომ ენობრივი თვალსაზრისით საინტერესოა ამ ორი ტექსტის პარალელური შედარება: ამ შემთხვევაში გვინტერესებს ქართული ვარიანტის კავშირებითის მწკრივებს რუსულში რა ფორმები ენაცვლება, მაგალითად:

«სამართალი ბატონიშვილის დავითისა»

«Обозрение Грузии по части прав и законовещения»

[172]ბ. კაცის მკუღელთათუს უცნობელობასა შინა ჩხუბსა ზედა

ოდესცა შეხუდეს, რომელ ჩხუბსა შინა მოკუდეს კაცი და მკუღელნი იგი არა საცნაურ იქმნენ, მაშინ, უკეთუ იყოს იჭვი რომელსამე განუკუჰთელსა ზედა, იგი გამოიცადოს ტანჯვითა, ხოლო უკეთუ არა იყოს იჭვი არავის ზედა, მაშინ ყოველნი იგი მეჩხუბარნი დაიპატიუნენ და მიეცეს სამარხი მკუდარსა მას მათგან; და იგინი ეკკლესიურითა კანონითა განიკანონნენ”.

505. Если учинится смертоубиство в общей драке, тогда подозреваемый **подвергается** изтязанию, а прочие участвовавшие в драке свободны. Но когда виновного открыто не будет, тогда все, без изьятия, **несут** церковное покаяние.

ანდა:

ოდეს მოწოდებულ იყუნენ მოწამენი, მაშინ ჯერ-არს მათგან რწმუნებად მსაჯულთა ფიცით და ანუ მებრითა სახითა, რათა არცა მტერობით, არცა შურით, არცა მიდგომით და არცა სხვთა რადთამე განზრახვით და ანუ თნებით უმოწმონ და უკეთუ ცნობილ იქმნეს, რომელ

558. тот, кто призван будет во свидетельство, дает присягу в том, что покажет самую истину без всякого пристрастия и личности.

564. Но когда от личности, ненависти и злобы будет свидетельствовать ложно, **наказывается** наравне

მოწმებან იმდროს ზემოცსენებული- ს преступником.
სამებრ სახისა, მაშინ დაისაჯოს, ვი-
თარცა ცრუ...

მოცემულ პარალელურ ტექსტებში კარგად ჩანს, რომ ქართულის კავშირებითის მწკრივებს რუსულ ვარიანტში თხრობითი კილოს მომავალი ან ახლანდელი დრო შეესატყვისება (გამუქებული სიტყვებით ზოგად აწმყოს მივუთითებთ).

ეს ფაქტი არ ნიშნავს იმას, თითქოს დავით ბატონიშვილის სამართალში ახალი წარმოების – ზმნისწინიანი – მომავალი დროის ფორმები არ იყოს წარმოდგენილი. პირიქით, არის მუხლები, სადაც მხოლოდ მყოფადის მწკრივით იწარმოება მომავალი დრო, მაგრამ, შეფარდება, თხრობითი კილოს მომავალი დროის წარმოების თვალსაზრისით, კავშირებითის მწკრივებსა და თხრობითი კილოს მყოფადს შორის უჩვეულოდ დიდია. მაგალითად, მუხლებში თავისი განმარტებებით – [150] ზ. “სამსახურიდამ გაშვებისათვის”, [175] დ. “ტყუილის ბრძანების გატანისათვის”, [190] ა. “ქურდისათვის”, [216] ივ. “შეუკითხავად მებატონეთა გლეხისა ყიდვისათვის”, [226] ბ. “ძმათა უასაკოთა მამულთათვის”, [74] [229] ბ. “წყლულებისათვის”, [238] ბ. “ჭრილობისათვის” – თითქმის მთლიანად თხრობითი კილოს მყოფადის მწკრივითაა გამოხატული მომავალი დრო, მაგრამ შემდეგ ავტორი ისევ უბრუნდება ჩვეულ, ტრადიციულ სტილს, თითქოს ანგარიშს უწევს ფორმას და ბოლომდე იცავს მას.

როგორც ვხედავთ, კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დრო უჩვეულოდ ხშირადაა გამოყენებული დავით ბატონიშვილის “სამართალში”, რაც შეიძლება ანტონ კათალიკოსის გავლენას უკავშირდებოდეს, (ისევე როგორც ზმნებში “ჰს” კომპლექსის გამოვლენა პრეფიქსად, მაგალითად: ჰსწამოს, ჰსწადოდეს, ჰსცნას, დაჰსჭრას და ა.შ., ხოლო სუფიქსად ორმაგი “სთ” დაბოლოების გამოვლენა: ჰყვანდესთ, ჩამოერთვასთ, გარდევწყვიტოსთ, გამოერიცხოსთ, გამოერთვასთ, დაუშთესთ, მიეცესთ და ა.შ.). მაგრამ ამ მოსაზრების დასაზუსტებლად საჭიროდ ჩაითვალა კავშირებითების მწკრივთა ფუნქციებზე დაკვირვება გაგრძელებულიყო ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვით და დამატებულიყო მონაცემები მოგზაურობის ჟანრიდან: მხედველობაში გვაქვს სულხან-საბა ორბელიანის “მოგზაურობა ევროპაში” და გიორგი ავალიშვილის “მოგზაურობა თბილისიდან იერუსალიმამდე”.

ირკვევა, რომ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი კავშირებითების მწკრივითა გამოყენების თვალსაზრისით დავით ბატონიშვილის საკანონმდებლო ძეგლის ანალოგიურ სურათს იძლევა. თუმცა კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გადმოცემა მომავლის ახლებურ წარმოებასთან შედარებით აქ მცირდება, მაგრამ მაინც ძალიან ხშირია. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ დავით ბატონიშვილის სამართლის ძეგლი გაცილებით ვრცელია, 225 გვერდს მოიცავს, ხოლო ვახტანგ VI-ის “სამართალი” სულ – 76 გვერდს. მაგალითად:

229. ვინც ვინმე გაგ ზავნოს სადმე და იქ მოკვდეს, მოჯამაგირე იყოს თუ სხვა, თუ იქ იავადყოფებს და დღით მოკვდების, მის სულზე უნდა გაისარჯოს (ვახტ., 108,12).

220. ქ. თუ კელმწიფეს ლაშქრიდამ კაცი წაუიღეს და მტერს მიუვიდეს, და იმავე კელმწიფეს დარჩეს, თავად კელმწიფის მოწყალებაზე კიდია (ვახტ., 106,3).

164. აწუ თუ სხვას თემს ვაჭარი სავაჭროდ წავიდეს და იქ თავის ქვეყნის კაცს ამ ქვეყნის მამული ნასყიდი თუ უსყიდი მიჰყიდოს და იქ ღოთობასა და ავკაცობაზე გარდაავოს, ან სხვას თემს გარდიკარგოს, ის გასყიდვა ყაბული არ არის (ვახტ., 90,30).

რაც შეეხება მოგზაურობის უანრის თხზულებებს: კავშირებითის მწკრივების გამოყენება თხრობითი კილოს მომავალი დროის ფუნქციით დასახელებულ ნაწარმოებებში ძალიან იშვიათია, მაგრამ მაინც გვხვდება.

მაგალითები სულხან-საბას “მოგზაურობიდან”:

ნავმა იქ თუ მიაწიოს, მეკობრე ველარა სდევს (მოგზ., 15,7).

რაც სანახავები ვნახო აღიწერება (მოგზ., 30,15).

ას წელს სულ იაროს კაცმა მის საკვირველობას ვერც გაუვიდეს, ვერც დაასრულოს (მოგზ., 30,17).

თუ აქა წამოვიდეს შემატყობინეო (მოგზ., 83,1).

მაგალითები გ. ავალიშვილის “მგზაურობიდან”:

“ბევ ზადა, განვსტეხოთ ძუალი ესე პირობითა ამით, რომელ უკეთუ მომიგოთ მე, მაშინ დაჰშითეთ აქა საუკუნოდ ჩუზნთანა, ხოლო ოდესცა დარჩეს ძლევა მკარესა ზედა თქუზნსა, მაუწყეთ მისთვის, რაღცა ნაცულად წინადადებისა ჩემისა გონდესთ წინაშე კრებულისა ამის” (მგზ. 145,1).

ხოლო ოდესცა ცოლმან შენმან არ დაგროს ნებაჲ, მაშინ მოიკსენე სიტყუანი მაცკოვრისა ჩუჴნისა იესო ხრისტესნი (მგზ. 163,14).

თვნიერ ყოვლისა იჴკსა მოიქცეოდნენყე სარწმუნოებასა ზედა ხრისტია-ნეთასა, უკეთუ მივაწვედე მათითურთ ცოცხალი საქართუშლოსა შინა (მგზ. 163, 21).

კავშირებითის მწკრივები თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვის თვალსაზრისით ასეთ სურათს წარმოადგენს: “ვისრამიანში” დადასტურებულია 221-ჯერ, “ამირან-დარეჯანიანში” – 305-ჯერ, “ვეფხისტყაოსანში” – 486-ჯერ;

“დავითიანში” თხრობითი კილოს მომავალი დრო კავშირებითის მწკრივებით გადმოცემულია 219-ჯერ, სულხან საბას იგაფ-არაკებში – 157-ჯერ;

“მეფეთა საღარო” თხრობითი კილოს მომავალი დროის ფორმებს კავშირებითის მწკრივებით 141 მაგალითში გამოავლენს, ესოპეს იგაფ-არაკებში კი 20-ჯერ არის დადასტურებული.

ბატონიშვილი დავითის “სამართლის წიგნში”: კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გადმოცემის 1683-მდე შემთხვევა დადასტურდა (ზუსტი ციფრის დასახელება ძალიან ძნელია, ვინაიდან ძველი გამართულია მთლიანად კავშირებითების მწკრივებით, რომელთაგან მრავალ მაგალითში შეიძლება სადავო იყოს – თხრობითი კილოს მომავალი დრო იგულისხმება, III პირის მრავლობითი, თუ უნდაობითი ფორმები), “ვახტანგ VI-ის სამართალში” კი 704 მაგალითი გამოვლინდა.

მოგზაურობის ჟანრის ძეგლებში: სულხან-საბა ორბელიანის “მოგზაურობა ევროპაში” კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალ დროს სულ თერთმეტ მაგალითში გამოავლენს, ხოლო გ. ავალიშვილის “მოგზაურობაში” კავშირებითის მწკრივებით გადმოცემული თხრობითი კილოს მომავალი დრო მხოლოდ 25 ზმნაშია წარმოდგენილი.

პარალელურად ხშირია მომავალი დროის ახლებური წარმოების შემთხვევები სხვადასხვა ტიპის წინადადებაში, მაგალითად:

განისუენე და მერმე მოგახსენებო (ამირ., 7,17).

ზღუათა მეფისა ასულისა გამოყვანებაჲ წადი და მუნ მოგხუდებიან ჭაბუკნი არა ერთნი და ორნი (ამირ., 7,38).

თქუა: აღარ წამოვალო, თქუენ ამისა მინდორსა დაჰმართეთ და თუით მოგხუდების, რასაცა ეძებთ. მე აქ თხუთმეტ დღე მოგელი და თუ თქუენ არ მოხუდით, მე წავალო (ამირ., 8,2).

არს ძნელი გზა ესე, მაგრა გაგუიადვილებს პატრონი ჩუენი (ამირ., 10,22).

უქორწილობა მოუშლის ვერას. დღეს დავსწერ მათ ჯვარსა, მოგარჩენ მათ ჯვარსა (გურ., 214,236,ბგდ).

ახლა ყველას აღვასრულებ, ... ვიქ თქვენსა და მოგაგონებთ რჩევას ჩემსა აწინდელსა! (გურ., 267,გდ).

აწ პირში ენას გამოგავლებ და ყოველის სულიერის ენას ისწავლი, ამას შემოგ ზღაე (სიბრძ., 275, 15).

ხვალ წავალ, სახედარს წავიყვან და მოვიტანო (სიბრძ., 269, 3).

ხშირად ერთსა და იმავე წინადადებაში კავშირებითის მწკრივით გამოხატული თხრობითი კილოს მომავალი დროის გვერდით გვხვდება მომავლის ახლებური ფორმა, მაგალითად:

ვერ წაუვა ნაკრავსა შენსა და მოჰკლავო (ამირ., 42,10).

წავალ და როსცა სამსახური იყოს, წინაშე ვდგევარ (ამირ., 29,43).

თუ ბრძანებ, მოვიყვანთ წინაშე თქუენსა და მან მოგაჯსენოს ყოველივე (ამირ., 36,7).

ნაქმართა მისთა მოთულა ყოლა არ ეგების ამით, რომელ გაგრძელებების და საწეინო გახდების, ცოტა რამე მოგახსენო (ამირ. 7,24).

ესე დღე მოგაგონდების და კუნესა დაიწყო და ჩემსა წინა შენებურად პირსა მიწასა დასდებდე და ეგრე მეხუეწებოდე (ვისრ., 166,7).

არ მათი ოდენ აოჯრდებოდენ სახლი და საცხოვრებელი, მაგრა მრავალი დიაცი სხუაიცა დაქურივდების (ვისრ., 148,42).

თუ მისად უნებლად მის გუერდით სჯდე, გულსა ჩაითხარ, რომელ მისგან სიხარულსა ვერა ჰნახავ, მიწვიე თავისა საქმისავან ინანდე (ვისრ., 151,30).

ძველი და ახალი მომავლის გამოყენებისას რთული ქვეწყობილი წინადადების ფარგლებში გარკვეული კანონზომიერება შეიმჩნევა, კერძოდ: კავშირებითის მწკრივი თხრობითი კილოს მიმავალი დროის მნიშვნელობით თითქმის

ყოველთვის დამოკიდებულშია, ხოლო ზმნისწინიანი მომავალი – მთავარ ნაწილში, მაგალითად:

თუ *ქმნას* ღმერთმან და *აჯობოს* დარეჯანის-ძემან, *ჩავიცუამ* ძოწეულსა და *დავჯდები* ოქრო-ქსოვილსა *საჯდომსა* (თუ აჯობებს...დავჯდები) (ამირ., 108,9).

თუ *ცნას* ჭაბუკობა ჩემი და *სიკეთე*, *შევეწყალები* და *სისხლთა* ჩემთა *ექებსო* (თუ გაიგებს...შევეწყალები) (ამირ., 100,28).

აწ მათგან რომელიცა *სჯობდეს*, *ასულსა* მისსა *ცოლად* *შერთავს* იგი *ხაზართა* მეფე და *სამეფოსა* *მისცემსო* (რომელიც უკეთესი იქნება...მას შერთავს) (ამირ., 86,12).

სანამდის ეგეთი ჭაბუკი არა *ვპოვო*, ... *მანამდის* ამა *ასულსა* ჩემსა *არავის* *მივსცემ* ცოლადო (სანამ არ ვიპოვი ... არ მივსცემ) (ამირ., 86,2).

ვიდრემდის *სცნობდენ* რემისა *წასხმასა*, *ჩუენ*, *სადაც* *გუინდა*, *მივალო* (სანამ გაიგებენ ... მივალო) (ამირ., 83,3).

რა იგი წყალი *გაიაროთ*, *ქუეყანა* *მოგხუდების* *კარგი* (რომ გაივლით, ...შეგვხვდებათ) (ამირ., 70,12).

ოდეს იგი *კარგი* *ნაქმარი* *მოგახსენოთ*, *გაგიკვირდების* და *სიქადულად* *შემინახავ* (როცა მოგახსენებ ... გაგიკვირდება) (ამირ., 60,22).

შენ *ყოველთა* *კეკლუცთა* *გააწბილებ*, *ყოველთა* *დადრეჯილსა* *გაამხიარულებ*, *რა* *შეეკაზმო* (ვისრ., 154,43).

თუ *სტავრასა* *ზედა* *სჯდე* და *თუ* *მიწასა*, *სირეგუნითა* *ყუელა* *სწორად* *მოგეწონების* (ვისრ., 176,42).

რასა *ვინ* *იტყუის*, *ვინც* *ესე* *ჩუენი* *წიგნი* *წაიკითხოს* და *ამისგან* *ჩუენი* *საქმე* *ცნას?* (ვისრ., 173,33).

სამოსელსა *რა* *დახვედენ*, *დაიზრახებს*, *ვაზსა* *რა* *შტოსა* *მოჰკუეთდენ*, *ატირდების* (ვისრ., 178,1).

თუ *მოვერიო*, *მოვეკლაო* (ამირ., 59,7).

ცოტა მოშორებით ბოლო წინადადება სხვაგვარი ვარიანტებითაა წარმოდგენილი:

თუ *მომერევის* *საბურ* *რაბავის-ძე*, *მომკლავს* (ამირ., 59,12),

ან: თუ *მოვერიო*, არა *მოვეკლაო* (ამირ., 59,15).

“დავითიანში” და სულხან-საბას იგავებში დაცულია მომავალი დროის გამოსატვის იგივე წესი რთული ქვეწყობილი წინადადების ფარგლებში:

კაცს რომე სენი შეჰყარო, ბრჭვალა ჰკრა გულსა, მუცელსა, განა იმ სენით ვერ მოჰკლავ, რაღად უმზადებ მუნ ცელსა? (გურ., 167,8,გდ).

დავით სწორედ მოგითხრობს, თუ შენ შეიგვანდეთ (გურ., 79, 373,ზიკ).

თუ ორად დადგას, იქნების ორივე პატარა გორები (გურ., 61,280,ვ).

რა სამთავ ცემა შეექმნასთ, ჩვენზე მათ შექმნან ონარი, გარს მოგვეჭიროს მუხრუჭი, არსით ჩნდეს მოსაფონარი, ვიქნებით შვილთა ჩვენთაგან გინებით მოსაგონარი! (გურ., 57,215,ბგდ).

დედამ რა შეას ძე, პირველთა ჭირთ აღარ მოიკსენებსა (გურ., 31,31,ა).

თუ თქვენ მაგ საქმით სოფელი ააშენოთ, თქვენც შეიტყობთო! (სიბრძ., 53,2).

ამ გვარის კაცის სიტყვა ვერას იქმს, თუცა ბედმან არ უყოს კაცსა (სიბრძ., 62,5).

ესეთსა საქმესა ვიქმ, ჩემთვისა და მისთვის სწორად დაგეარგო (სიბრძ., 17,14).

უკეთუ მიკსნას ღმერთმან ამა ავაღმყოფობისაგან, ამ ნასყიდს ემას ვააზატებო (მეფ.საღ., 274,18).

რომელიც საქმე სიჩქარით დაიწყოს კაცმან, რომე კიდევ იმ ხანად გაკეთდეს, ის საქმე საბოლოოდ არ ევარგება (მეფ.საღ., 277,11).

სანამდის ჭკუიანსა და ბრძენსა კაცსა არა ჰკითხო, მანამდი ნურას აიღებ ჭელთა (მეფ.საღ., 256,11).

კაცს რომ დასცხეს მზის შუქისაგან, წავა და კედელს ამოეფარება, რომე მოიგრილოს (მეფ.საღ., 255,35).

არაოდეს იქმნების ბოროტი კაცი მარგებელ, ვიდრემდის არ განისწავლოს ტანჯვითა და მაშინ იქმნების მარგებელ კაცთა (ესოპ., 287,29).

უკეთუ იყიდო ესეცა, მოგცემ მაგას ნიჭად (ესოპ., 286, 27).

უკეთუ იბიოთ, ჰპოვებთ ყოველსაგე (ესოპ., 285, 40).

პირუკუ შემთხვევა მხოლოდ რამდენიმე წინადადებაში დადასტურდა(დამოკიდებულში – ზმნისწინიანი მომავალი, მთავარში – მომავალი დრო კავშირებითის მწკრივით):

თუ დამიმადლებთ, მე გაგცე ვ ზა მაგისი (ამირ., 5,17).

მე წამალი მოგცე ეგეთი, რომელ ფერკთა მოისუით და უცილოდ გახუალთ ადგილადო (ამირ., 70,10).

იგიცა გაიაროთ, აღარა არს წინათ გზა საჭირო ამისგან კიდე, რომელ ამირისა ქუეყანასა შეხუალოთ (ამირ., 70,19).

უთხრეს: თუ ჩქარად არ ივლით, ვერ გასძლეთ მზისა ცქერითა! (გურ., 54,197,დ).

თუ მიჰსნი, ისევ გამსახურო ქრისტიანისა სჯულითა (გურ., 90,446,გ).

მდიდარი რასაც დახარჯავს, ათასი სხვა დარჩეს (სიბრძ., 63,8).

გული მითქვამს: ვჭამ, მოვეკდე (სიბრძ., 188,19).

...რომე ყმა ბატონისაგან ისწავლის საქციელსა, მაშინლა ქუეყანა დასწნარდეს და გარიგდეს (მეფ.საღ., 250,21).

ჩვეულებრივია ზმნისწინიანი მომავლის გამოყენება ნუ ნაწილაკიან ბრძანებით კილოში, მაგალითად:

შენ მარტო ნუ ეცდები სისხლთა ჩემთა ძეხნასა (ამირ., 99,18).

უკმორიდენითო, ნუღარავინ რას ჰკადრებთო (ამირ., 74,11).

შეიწყალე ჭაბუკობა შენი და ნუ წახუალ მის მკვეცისათუის (ამირ., 85,9).

ნუ დამიფენ, რამინ, გრძნეულობისა ბადესა (ვისრ., 169,38).

ნუღარ დასჯდები, წამსაცა ნუღარ მოისუენებ (ვისრ., 184,47).

ჩემსა ძუელისა სიყუარულსა ზღუასა ნუ ჩააგდებ და ნუ გამწირავ; რამინ, ნუ გაახარებ ჩემთა მტერთა, ნუ იქმ მაგასა...ნუ გასწყუედ სიყუარულსა (ვისრ., 166,5).

იგინი ნუ იკადრებენ მაზობელთა თანა წიგნისა წერასა (სამართ. დავ., 220,5).

და ნურცა წაესარჩლებიან ყმათა თვისთა (სამართ. დავ., 220,27).

უარყოფით ნუ ნაწილაკიან ბრძანებითებში თხრობითი კილოს ფორმების, ხოლო არ ნაწილაკიანში – კავშირებითის მწკრივის გამოყენების წესი ძველი ქართულიდან მოდის და ამავე წესს ეყრდნობა საშუალი პერიოდის ქართულიც, მაგრამ გვაქვს შემთხვევები, რომლებშიც ნუ ნაწილაკიან ბრძანებითის გამოსახატავად კავშირებითის მწკრივია გამოყენებული, მაგალითად:

ღმერთმან ნუ ყოს სიკუდილიო (ამირ., 90,44).

ღმერთმან ნუ რომელსა დიაცსა უჩუენოს მაგათი პირი (ვისრ., 149,9).

ღმერთმან ჩემითა ბედითა სხუა კაცი ნუ დაბადოს და ეტლსა ზედა დედასა სხუა შვილი ნუ აშობინოს; ნუცაღა ვინ ესრე უწყალოდ თავ – უწყვარ ყოსო (ვისრ., 177,28).

ღმერთმან შენი ჭირი მე ნურა მომასმიოს (ვისრ., 173,25).

ქუეყანასა ზედა ნუვის მისცეს ღმერთმან ეგეთი ქმარი (ვისრ., 163,19).

უნდა აღინიშნოს, რომ “ვისრამიანში” კავშირებითის მწკრივთან ხშირად ნუ ნაწილაკი გვხვდება ბრძანებითის გამოსახატავად და არა არ ნაწილაკი (არ ნაწილაკთან კავშირებითის მწკრივი ბრძანებითის ფუნქციით სულ ერთხელ შეგვხვდა: *არცაოდეს მიუწერო, არცა კაცი გაუგ ზავნო და არცა შენსა გულსა მისი სიყუარული იყოს*).

“დავითიანში” კავშირებითის მწკრივის გამოყენების ორი შემთხვევა დადასტურდა ნუ ნაწილაკთან, მაგ.:

მეფეო, დმერთმან ნუ მოგცეს წუხილი, ჭმუნვა, ვიშობა. ნუ მოგიშალოს ნადიმი მუდამ – დღეთ სულ მეჯლიშობა (გურ., 151,1,აბ).

დავით ბატონიშვილი სამართლის წიგნში კავშირებითის მწკრივი ერთ მაგალითში დადასტურდა ნუ ნაწილაკთან:

ივინი ნუ იქმონენ ნურავისსა სამართალსა (სამართ. დავ., 220.1).

ნუ ნაწილაკიანი ბრძანებითი კილო კავშირებითის მწკრივით გადმოცემულია თელო უორდანიას “ქრონიკებშიც”:

ეს ნურაოდეს მოგვაკლდეს ჩუენ მეფეთ-მეფესა ბაგრატსა და თანამეცხედრესა ჩუენსა დედოფალთა-დედოფალს ელენეს ... (ქრონ., 340,16).

მომავალი დროს ახლებური წარმოება (ზმნისწინიანი მომავალი) განხილული ძეგლებიდან “ვისრამიანში” დადასტურდა 399-ჯერ, “ამირან-დარეჯანიანში” – 388-ჯერ.

“ვეფხისტყაოსანში” ზმნისწინიანი მომავლის 772 მაგალითია, “დავითიანში” – 861.

სულხან საბას იგავ-არაკებში ახალი მომავლის წარმოების 575 შემთხვევა დადასტურდა, “მეფეთა საღაროში” – 373, ხოლო ესოპეს იგავ-არაკებში – 38.

დავით ბატონიშვილის “სამართლის წიგნში” თხრობითი კილოს მომავალი დრო თანამედროვე წარმოებით სულ 736 ზმნა-შემასმენელთან დადასტურდა, ვახტანგ VI-ის “სამართალში” – 482 მაგალითში.

მოგზაურობის უანრის თხზულებებში – “მოგზაურობა ევროპაში” და “მოგზაურობაჲ” – მომავალი დროს გამოხატვა, ძალიან მცირე გამონაკლისის გარდა, მთლიანად დაკისრებული აქვს თხრობითი კილოს მწკრივებს.

არ ნაწილაკიანი კავშირებითის მწკრივი ბრძანებითის ფუნქციით:

ეგეც არ მოთხარო, რომლითაც ხედავ (გურ., 248, 484,გ).

დაუფასებელს არ დაღვა ფასი (გურ., 269,1,გ).

გზაზედ მცველი არ გამყარო, ოდეს მანდით დამიბარო (გურ., 263,16, გდ).

ოღონდ ფხიზლად ვლიდეს, ქმარს არ სხვაზედ ცვლიდეს, არ იყოს ანხელი (გურ., 236,388, გდ).

შენ სთქვაო არსადა ჩვენი საქმენი (გურ., 198, 127, დე).

*და მათ არა იკადრონ გამოცვლაჲ წამლისა ანდა შურეებაჲ მხედართა ავანტ-
ყოფთათვის; და არა იყუნენ მცონარ, რომელსაცა ჟამსა მოუწოდონ; და არ
დაიშურონ წამალი ავანტყოფთა; ... და არარაჲსა იკადრონ გამორთმევაჲ ჯარის-
კაცთა* (სამართ. დაგ., 192.33).

ეშმაკური არა იყოს რაო, ან ტყუილათ არ ირჯებოდესო (მოგზ., 11,9).

წყლით ნუ წამოიყვანთო, ჰაერმა არ აწყინოსო (მოგზ., 16,30).

რაც გლეხის ვასაყოლად დარჩების რამე, გლეხზე არ დაადვან (ვახტ., 79,1).

*რომელ მეფეთაგან მოცემულ არს, არა შეეცვალოს ნათესავსა შენსა
უკუნისამდე* (ქრონ., 3,12).

*ძილსა შინა თუ ვისმე ოცნებით დაბრკოლება შეემთხვოს, მის დღისა ჟამსა
არა ეზიაროს, არცა საკურთხეველად შევიდეს* (ქრონ., 84,36).

ჩვენი ბევარა გამოსაღები არასფერისთანა არა ეთხოვოდეს რა (ქრონ., 144,5).

განხილული მაგალითებიდან კარგად ჩანს გარდამავალი პერიოდის სალიტერატურო ენაში ძველი და ახალი ფორმების ურთიერთჭიდილი და ძვ. ენობრივი ნორმების რღვევა, რაც გამოწვეული ჩანს ძველი სალიტერატურო სკოლების (ცენტრების) მოშლით, შესაბამისად, ამ სკოლების სალიტ. ენაზე კონტროლის შეწყვეტით.

2.3. კავშირებითის მწკრივით გადმოცემულია საკუთრივ კავშირებითი კილო

2.3.1. კავშირებითი კილოს ადგილი ძირითადად ქვეწობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილშია. ეს წინადადებები ძირითადად ადგილის, დროის, ქვემდებარული, დამატებითი, მიზნის დამოკიდებულია, ასევე პირობით-შედევობითი, დათმობითი შინაარსისაა...

ქვეწობის კონსტრუქციაში, ანუ დაქვემდებარების წინადადებაში მონაწილეობას იღებს მაქვემდებარებელი კავშირები. ისინი ხელს უწყობენ ამა თუ იმ ტიპის დაქვემდებარებული წინადადებების გამოვლენას, რომელთაც, თავის მხრივ, მთავარ წინადადებაში შეიძლება ჰქონდეთ მისათითებელი სიტყვა, ანუ კორელატი. კორელატი (ნაცვალსახელი, ზმნიზედა) ეხამება დამოკიდებული წინადადების სისტემაში მოქცეულ კავშირს და მასთან გარკვეულ მიმართებაში იმყოფება, იგი კავშირის მისამართი სიტყვაა. კორელაციის სისტემა მტკიცედ ჩამოყალიბებულია ქართულ სალიტერატურო ენაში ძველი ქართულიდან მოყოლებული დღემდე.

ეს საკითხები (რთული წინადადებების დაქვემდებარება, კავშირები და კორელაცია) ამომწურავადაა შესწავლილი ფ. ერთელიშვილისა და შ. ძიძიგურის ნაშრომებში: “რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში” და “კავშირები ქართულ ენაში”. ავტორები მსჯელობენ არა მარტო ძველი ქართული ენის მონაცემებზე დაყრდნობით, არამედ საშუალი პერიოდისა და თანამედროვე ქართულის, ასევე დიალექტური მასალის მიხედვით. ამიტომ ჩვენ კავშირებსა და მისათითებელ სიტყვებს (კორელატებს) შევეხებით მხოლოდ იმ აუცილებლობის გამო, რომ რაიმე, თუნდაც სულ მცირე განსხვავება ვიპოვოთ რთული ქვეწობილი წინადადების ფარგლებში კავშირებითის მწკრივით კავშირებითი კილოს გამოვლენისას და იმავე მწკრივით მომავალი დროის გადმოცემისას. რა თქმა უნდა, თუკი ასეთი განსხვავება მოიძებნება. შევეცდებით ასევე, რომ გამოვავლინოთ სიტყვათშეხამების სისტემა, რომელიც არსებობს რთული და დამოკიდებული წინადადებების ზმნა-შემასმენელს შორის კავშირებითის მწკრივებით კავშირებითი კილოსა და იმავე მწკრივებით მომავალი დროის გამოხატვისას.

განვიხილოთ მაგალითები:

კავშირებითი კილო ქვემდებარულ დამოკიდებულ წინადადებებში:

სამ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში მიმართებითი ნაცვალსახელი მონაწილეობს, ესენია: ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება, დამატებითი დამოკიდებული წინადადება და განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება. შესაბამისად გამოყოფილია სუბიექტური, ობიექტური და განსაზღვრებითი კავშირები, რომლებიც მონაწილეობას იღებენ ქვემდებარული, დამატებითი და განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებების კონსტრუქციაში (განხილული გვაქვს და ვმსჯელობთ მხოლოდ იმ ჰიპოტაქსური კონსტრუქციების მიხედვით, რომელთა დამოკიდებულ ნაწილშიც კავშირებითი კილო იგულისხმება), მაგალითად, ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადებების მაკავშირებელ საშუალებებად განხილულ ძეგლებში დადასტურდა:

- რა** **იგი**
- რაც** **ისი** **იგია – რომე**
- რომ**
- ვინც(ა)**
- რომელ**
- თუ (=რომ)**
- რათა (=რომ)**

რა დააჯეროს ღმერთმან ჭაბუკობასა შენსა, იგი ქმენითო (ამირ., 16,41).

რა ღმერთმან გამოარჩიოს, იგი იქმნასო (ამირ., 104,35).

კამს თუ ისი უსწორო გიყუარდეს და ერთმანერთისაგან გაიჭარნეთო? (თუ = რომ) (ვისრ., 157,10).

და კამს ესე ჩუენგან, რომელ შევანანოთ (ამირ., 23,13).

სჯობს თუ ყოველსა კაცსა მიჯნური ებრალებოდეს (ვისრ., 154,8).

სჯობს, რომ წაბრძანდეთ ჩაფრადა (გურ., 56,207,ბ).

ჯერ არს კაცისა, რათა ცხოვრებდეს ჯერისაებრ და არა გარდამეტებულსა სიმდიდრესა ნდომად ივლტოდეს (ესოპ., 282,6).

კავშირებითი კილო დამატებით დამოკიდებულ წინადადებებში:

რთული წინადადების კომპლექსში დამატებითი დამოკიდებული წინადადება დამატების მოვალეობას ასრულებს, ამგვარ კონსტრუქციაში მონაწილეობენ

დამატებითი კავშირები (გაერთიანებული გვაქვს ყველა ტიპის დამატება: პირდაპირი, ირიბი, უბრალო), ესენია:

რაც(ა)	მას	რაც – მით(ა)
რასაც	მაგას	ვინც – იმას
ვინც	ამასაც	ამით – რომე
რომელიც	(ა)მით	ამით – რომელ
თუ	ამას	იმაზე – რომ
რათა(=რომ)	ამაზე	იმის – რომ
რომელ	მაგაზე	მისთვის – რადცა
ვითარმედ	ამისი	

რამეთუ

მით რამეთუ

თუ სანთლით არ მომნახით, შეიტყობთ! (სიბრძ., 306,12).

მაგას როგორ ვერა იქმს, უკაცოდ დაფქვას და მოიტანოსო? (სიბრძ., 290,5).

და ყველა ამას ცდილა, მე უკეთესი ავაშენო, მე უფროსი ხარჯი ვქნაო (მოგზ., 68,20).

ხოლო ორბი ეტყოდა მას, რათა დაუტეოს მან ამო განზრახვა მისი (ესოპ., 282,35).

ვეედრებოდა კუდ ერთი ორბსა, რათა ასწაოს მას ფრენა (ესოპ., 282,35).

ესრეთუშ მთხოვა, რათა უკმოქცევული პალესტინით მოვიდე ამისდა სადგომად სახლსა ამას შინა ამისსა (მოგზ., 82,29).

ბოლო წინადადებებში **რათა რომ** კავშირის მნიშვნელობითაა გამოყენებული და დამოკიდებული წინადადება დამატებითია და არა მიზნისა.

რომელიც ჩნდეს უფრო მევიდრად, მას ებლაუჭეო (გურ., 129,59,ბ).

შენი ლეონ აწვე გაიპაროს, იგი უჯობს, თვარა მაგის სიცრუვესა სცნობთ და არ უჯობს (სიბრძ., 116,11).

ამისი გუეშინოდა, ვაი თუ მოკუდესო (ამირ., 28,43)

დედათა ფათერაკი ამით არის, რომელ ეგრე შეუნვარე და კეკლუცი ვიშოვოო (ვისრ., 146,14).

დადვა გული, რომელ არსაით არ იავარქცეოს და არ დადვას თავი მისი სასთაულსა, რომელი არა ხამდეს (ვისრ., 157,35).

ამისი მთხოველი ვარ ღმერთისაგან, რომელ გაძლება მომცეს და შენი უნახავი არ მოგკუდე (ვისრ., 185,2).

მე რომ ვერ მივხვდე უცები, მაგაზე რად შემწრფებიან (გურ., 29,13).

... მაუწყეთ მისთვის, რადცა ნაცულად წინადადებისა ჩემისა გონდესთ (მგზ., 145,22).

გ. ავალიშვილის “მგზავრობაში” დამატებითი დამოკიდებული წინადადებების კავშირებად დასტურდება ასევე “**ვითარმედ**” “**რომელ**” “**რამეთუ**” “**მით რამეთუ**”, მაგალითად:

არამედ მეცნიერთა მისდა მრქუძს, რომელ სომხისა ამის თანა უკეთუ მაქუს რადმედ საქმედ, გამოფუცხადო (მგზ., 148,16).

ამისთვის გაძლევთ დროსა, რომელ კუალად ორგზის შემდგომთა დღეთა შინა განგუანათლო ჩუჴნ ... (მგზ., 98,12).

ვხედავ მიმავლობასა თქუჴნსა იერუსალიმად და ამაღ ვრაცხ ვალად ჩემად, მით რამეთუ მოგაჯსენო და თქუჴნ (მგზ., 183,10).

... და ამაღ გთხოვთ, მით რამეთუ ცხადად მაუწყოთ მისთვის (მგზ., 126,36).

... რომლისათვისცა მწერს უკუჴ თავადი აღექსანდრე ნიკოლაევიჩი გალიცინი, მით რამეთუ ვაუწყო მას ნებად ჩემი სავანსა ამას ზედა (მგზ., 81,31).

“**ვითარმედ**” კავშირთან ავტორი კავშირებითის კილოს გამოსახატავად თითქოს უფრო მეტად III კავშირებითის მწკრივს ანიჭებს უპირატესობას:

მის მიერ ვიცით ოდენ, ვითარმედ ჰაუზი ესე ყოფილიყოს დამკრძალველად მუმიისა (მგზ., 180,24).

ჰსწამებენ, ვითარმედ თვთ დროთა ამათ შინა ებრძანებინოს პტოლომედ ფილადელფისა აღშენებად ყოვლად დიდებულისა ფარუსისა (მგზ., 111,32).

ამისთვის სწამებენ აქაურნი ზოგად, ვითარმედ წმიდათა ამათ მოწამეთა ბმიყოსთ ქადთა ზედა (მგზ., 21,37).

ვითარმედ კავშირის გამოყენება III სერიის კავშირებითის მწკრივთან ბოლომდე თანმიმდევრულად არაა გატარებული, თუმცა უმეტეს შემთხვევაში უპირატესობა ენიჭება.

როცა დამატებით დამოკიდებულ წინადადებებში კავშირებითის მწკრივებით კავშირებითი კილოა გამოვლენილი, მაშინ მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი ძირითადად დასტურდება აწმყოში, მეოფადში, უწყვეტელსა და

წყვეტილში. კილოს მიხედვით მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი შეიძლება იყოს თხრობითი და ბრძანებითი.

კავშირებითი კილო განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებებში:

განსაზღვრებითი კავშირები მონაწილეობენ განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების კონსტრუქციაში. ამგვარი წინადადება მისამართი სიტყვის გაშლილ განსაზღვრებას წარმოადგენს, საკავშირებელი სიტყვები მასთან მიმართებაში იმყოფება.

მიმართებითი ნაცვალსახელი ეთანხმება მთავარ წინადადებაში მოქცეულ მისამართ სიტყვას რიცხვში და იმართვის ბრუნვაში, მაგალითად, განსაზღვრებით კავშირებად გვხვდება:

რომელ

ასეთი

ესეთი – რომელ

მით რამეთუ

ეგეთი – რომელ

ასეთი – რომე

ასეთს – რომე

ეგზომსა – რომელ

იმდენი – რამდენი

რაგვარიცა – იმისივ

მონახე ქალი ასეთი, ჭეშმარიტებით სწამდეს მას ღმერთი (გურ., 231,353,ბ).

ასეთი საჭმელი მომიტანეო, რომე ხმელზე მის უტკბესი არა იყოსო და არცა ზღვათა შინა იპოვებოდესო (სიბრძ., 35,14).

კაცმან წამალი ასეთს ალაგს უნდა სუას, რომე ის ალაგი ზეგანი ალაგი იყოს (იაღ., 88,3).

ზეთი გამოვალს მათ ხეთაგან ესეთი, რომელ სნეულსა შეასუან, გამრთელდების (ამირ., 58,4).

ეგზომსა კეკლუცსა პნახავ, რომელ ველარ შეიგებ, თუ რომელი გამოირჩიო (ვისრ., 166,45).

ღმერთმან იმდენი დღეგრძელობა და ცხოვნება მოგცეთ, რამდენი ასი ათასი ტყვე, ან იმ კუნძულში და ან ნავებში ჰყვანდესთ (მოგზ., 129,24).

რაგვარიცა სენი სჭირდეს, იმისივ შესაფერი შესაფერი და იმისივ მუნასიბი საჭმელეები აჭამონ (იაღ., 87,19).

მოავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი გვხვდება აწმყოში, მყოფადში, უწყვეტელში, წყვეტილში. კილოს მოხედვით შეიძლება იყოს თხრობითი და ბრძანებითი.

კავშირებითი კილო მიზნის დამოკიდებულ წინადადებაში:

მიზნის დამოკიდებულ წინადადების კონსტრუქციაში მიზნითი კავშირები მონაწილეობენ, ესენია:

რომ	ამად	मित – რამეთუ
რომელ		ამაზე – რომ
რომელ (=რათა)		ამისთვის – რომელ
თუ (=რომ)		ამისთვის – რომე
თუცა (=რომ)		
რათა		

ზედ ფანჯარა იყო, რომ მუხლი ვერავინ დაადგას (მოგზ., 22,24).

თუ შეები, კაცურად და კარგად შეებიო, რომელ არა გეფათერაკოსო (ამირ., 89,14).

ზე უკუდებ, რომელ შევეკაზმო (ამირ., 63,33).

მოვიდეს, რომელ ცხენები მიითუალოს (ამირ., 105,38).

ასული შენი შემრთე, რომელ ნაყოფი თესლისაებრ იქმნასო (რომელ=რათა) (ვისრ., 142,14).

სნეული ხარ და მეურნალი ძებნე, რომელ გარგოს რაო (ვისრ., 174, 26).

გასცა განძი ურიცხვი გლახაკთა ზედა, რათა ევედრონ ღმერთსა ძისა ბოძებისა მისისათვის (სიბრძ., 6,10).

ჯამასარ შექმნა ტილისმანი ამისთვის, რომელ სხუამან კაცმან გარეგანმან აქათ ქალი ვერავინ გაიყვანოს (ამირ., 49,49).

გასახსნელი ჯულაბი და წამლები გაზაფხულზედ ააღებინონ, ამისთვის რომე კაცსა მწვედ არ მისჭირდეს (იად., 86,17).

ამად სძრახვენ ვინც ავს ჩადის, კულა აღარ ჩაიღინოს; სხვა გაფრთხილდეს, მისებრ ცრემლი თვალთა არვინ ჩაიღინოს (გურ., 51,173,აბ).

ჩემმა მეფემ ამაზე გამომგ ზავნაო, რომ გაისარჯო, ნახო (მოგზ., 3,22).

ამ წინადადებაში, ეჭვგარეშეა, რომ ამაზე კორელატი გულისხმობს ამისთვის ზმნიზედას.

აბა, ლომო ჩემო, ოდეს მიმჭირდეს, ასრე შენ მიშუელო (ამირ., 22,32).

იწყეს მის ზედა ურთიერთას ბრძოლა ესევეთარი, ვიდრემდე არღარა ეძლოთ ფერხთა ზედა დგომა (ესოპ., 283,29).

და სადამდი კარგად გამოწმდებოდეს და ან გულის-ყრას ეშველებოდეს, მუდამ ამრიგად ქნან (იად., 92,9).

ამ ერთს ალავს ეს არ იქნების მაშინ, რომე ჳელმწიფე ერთს მეპირისპირეს მტერზე მიბრძანდებოდეს (ვახტ., 89,17).

დროის დამოკიდებულ წინადადებებს მხოლოდ კავშირებითი კილოს გამოხატვა უჭირს, უფრო ზუსტად, იმავე წინადადებებში თავისუფლად შეიძლება თხრობითი კილოს მომავალი დროც იგულისხმებოდეს.

კავშირებითი კილო ადგილის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში:

ადგილის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში მაქვემდებარებელ საშუალებებად დასტურდება შემდეგი კავშირები:

სადა	სადაცა – მუნცა
სადაც(ა)	სადაც – იმ
სადამდის(ი)	რარიგსაცა – იქ

სადამდისი ეგებოდეს, წავუიძღვითო (ამირ., 91,34).

წინამძღუარი სადამდის ეგებოდეს, მოგცე და რა აღარა ეგებოდეს, მიღმა გიხუენონ (ამირ., 91,21).

ორივე სამეფო შენი არს და სადაცა გიჯობდეს, მუნცა იყავ (ამირ., 74,20).

რარიგსაცა ალავსა იამებოდეს, იქ უნდა იჯდეს (იად., 73,28).

სადაც სტკიოდეს, იმ ალავს წაუსვან (იად., 298,12).

კავშირებითი კილო ვით. გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში:

ვითარებითი დამოკიდებული წინადადების კავშირებად არის:

რომელ	ისე	ეგეთი – რომელ
თუ სთქუა	ესე	თუ სთქუა – ასრე
ვით(ა)	ასე	ვით(ა) – ეგრე(თ)
რომ	ასრე	აგეთი – რომ
მით რამეთუ	ეგრე	ეგოდენი – რომ
რაოდენცა	ესეთი	ამ რიგად – რომ

რამდენჯერ	ესრეთ	ასე – რომ ისე – რომ ასრე – ვითა(რ) ესრეთ – რათა(=რომ) ასრე – რომელ რარიგადაც – ისრე
-----------	-------	--

მე ეგეთი ქმარი არ მინდა, რომელ ეგრე ვგონებდე, თუ მისი დამართებითი კაცი არსო (ამირ., 12,34).

შაჰინშას თანა ესრე შესმენილ ვარ, რომელ ნუთუ მუხთლობით მომაკვლევინოს (ვისრ., 166,20).

ერთნაირად განატაროს, ასე არვის დანაბერებს (გურ., 105,560,გ).

იმიერ ისე გაიყვანე, რომ ერთმა მეორის ცოლი ვერ იხელთოს (სიბრძ., 132,13).

ძნელია, მცველმან ის ასე ღაცოს, რომ მტაცებელმან არ წარიტაცოს (გურ., 232, 362,აბ).

ბროწეული შუა გახეთქილი რომ იყოს, სულ ყველა ისე იყო (მოგზ., 43,26).

ესრე მხიარულად იყო მოაბად, ვითარ მშიერმან ლომმან კანჯრისა ჯოგი დაინახოს, ანუ ვითარ გლახამან კაცმან საჭურჭლე პოოს და სიხარულსა მართალ იყოს (ვისრ., 152,36).

რამინ ასრე გამხიარულდა, ვითა ნახევარ-მკუდარმან კაცმან რა სიცოცხლე დაისკუნას, მეტისა სიხარულისაგან ცრემლნი გადმოსცუივდეს (ვისრ., 157,42).

ვითა სჯობდეს, ჭაბუკსა ყუელასა არაბეთსა შიგან, ეგრე გაასწავლე შვილი ჩემი (ამირ., 21,13).

რამდენჯერ ნაღველი მოგერიოს, კაცი არ გაიკითხო ვით იქმნების, ანუ მერმე რას იტყვის (სიბრძ., 80,5).

დავიწყებ ჭამასა და ესრეთ განვძლები, რათა ხვალისა დღესა არღარა მინდოდეს საჭმელი (რათა=რომ) (ესოპ., 289,6).

... და უკეთუ ესრეთ, ჯერ-გინს, რაოდენცა ძალ-გედუას მაღიად სლუად (მგზ., 153,43).

რარიგადაც გულშიგან იამებოდეს, ისრე უნდა ქნას (იად., 73,27).

“მით რამეთუ” გ. ავალიშვილის “მეზავრობაში” დასტურდება ვითარების გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაშიც, როცა ის კავშირებით კილოს აწარმოებს, მაგალითად:

იტყვან და სწამებენ ყოველნი კერძოდსა ამის ხრისტიანენი, ძუჭლთა მემატიანეთა მიერ რწმუნებულნი, ესრეთ, მით რამეთუ სუჭტსა ამას ზედა მოეკუჭთოსთ თავი წმიდისა მის ქალწულისა ეკატერინასთვის (მგზ., 108,24).

კავშირებითი კილო პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში:

პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში გამოყენებულია კავშირები:

თუ

თუ რომ

თუცა

თუ (მნიშვნელობით რომ)

უკეთუ

დაღათუ

თუ გინდეს სახლსა შინა წასვლა, დიდითა პატივითა და დიდებითა გაგვ ზავნო (ამირ., 6,33).

თუ ჩემთვის კარგი არ სწადდეს, არ დამადგემდა კარავსა (თუ=რომ) (გურ., 85,482,გ).

მე თქვენა ქართლსა არ გთხოვდი, თუ ეს არ მაქენდეს რიდადო (თუ=რომ) (გურ., 66,281,ბ).

თუ თავი მას არ დაერჩო, სხვას ღმერთი შეუნდობდაო (თუ=რომ) (გურ., 66,284,ბ).

დაღათუ არ იყოს მოკლებულ ხედუათა უღრმესსა ამას სიბერესა შინა თვისსა, აწცა მემძლებელ იქმნებოდა მისლუად ... (მგზ., 151,20).

“უკეთუ” “თუ” კავშირიან პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში შეიმჩნევა გარკვეული კანონზომიერება: თუ პირობაში იგულისხმება “რომ” კავშირი, დამოკიდებულ წინადადებაში კილო კავშირებითია, მაგრამ, თუ “უკეთუ” კავშირს “თუ”-ს შინაარსი აქვს, დამოკიდებულ წინადადებაში (ასევე მთავარ წინადადებაშიც) თხრობითი კილოს მომავალი დრო არის საგარაუდებელი, მაგალითად:

უკეთუ მოგიგოთ მე, მაშინ დაჰშეთეთ აქა საუკუნოდ ჩუწნთანა (თუ მომიგებთ, მაშინ დარჩებით) (მგზ., 145,20).

“თავადო! უკეთუ შესაძლო თქუწნდა იყოს, ნუ დაჰშთებით მიუსლველ იერუსალიმსა” (თუ შესაძლებელი იქნება თქვენთვის) (მგზ., 71,28).

მაგრამ შემდეგ წინადადებებში “უკეთუ”, “თუ” კავშირების მნიშვნელობაა “რომ” და კილოც კავშირებითია, მაგალითად:

უკეთუ იყოს მცირეცა საფიქრებელი სენისა მისთვის, უთუოდ მეცა ესრეთუშ გავუფრთხილდებოდი თავსა თვისსა და სახლეულობასა ჩემსა (მგზ., 54,6).

თუ კაცს ბაღლაში სჭარბობდეს, და ან გულისა და სტომაქზედა ბაღლაშიანად და ვრილად იყოს, ორი დრამი თეთრი დარიშინი უნსულის შარბათშივა გამოზილონ (იად., 83,7).

და თუ ამისგან უფრო ძალიანი უნდოდეს, მოიტანე ნახევარზედა დანაყილი ცხენის წაბლი (იად., 83,17).

კავშირებითი კილო დათმობით დამოკიდებულ წინადადებაში:

დათმობითი დამოკიდებული წინადადება რთული წინადადების კომპლექსში შემავალ ერთ-ერთ სახეობას წარმოადგენს, ასეთი ტერმინი ამ ტიპის წინადადებებისათვის გაბატონებულია როგორც მეცნიერულ, ისე სასკოლო გრამატიკებში, სტრუქტურულად დათმობითი წინადადება ჩვეულებრივ მიჩნეულია დამოკიდებულ წინადადებად და იგი იმავე რიგში დგას, როგორცაა ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება, პირობითი დამოკიდებული წინადადება, განსაზღვრებითი, დროის გარემოებითი წინადადება და ა. შ. ამდენად, ის მოქცეულია ჰიპოტაქსის კონსტრუქციაში და გამიჯნულია პარატაქსის კონსტრუქციისგან.

დათმობითი წინადადების კონსტრუქციაში მაპირისპირებელი კავშირები ეფარდება დათმობით კავშირს: **მაგრამ, არამედ, გარნა, ხოლო.**

უნდა ითქვას, რომ ტრადიციულ ტერმინს – “დათმობითი დამოკიდებული წინადადება” არ ეთანხმება შ. ძიძიგური, მას მიაჩნია, რომ ამგვარ წინადადებებში – “თუმცა ავად ვარ, მაგრამ მაინც მივდივარ სანადიროდ” – დათმობითი შინაარსი კი არა, არამედ გამორიცხვაა: “მთავარი წინადადება სრულდება იმისდა მიუხედავად, თუ რა არის გამოთქმული დამოკიდებული წინადადებით, სხვანაირად, მთავარი წინადადება გამორიცხავს პირობას, რომელიც მოცემულია მასთან დაკავშირებულ წინადადებაში,” ნათქვამის

უადრეეს ოთხისა თთუჴსა არავითარმე ძალ-მიძს შედგომად გზისა, მაშინცა დაღათუ 300-ისა წილ მაქუნდესცა დღეს ათასი ოქროი (მგზ., 163,6).

ვითარიცა სახითა იყოს იგი, არ ღირს იქმნების შერიცხუად ჩუენ შორის (აქ “უნდა” იგულისხმება, “როგორიც უნდა იყოს იგი”) (მგზ., 167,30).

2.3.2. კავშირებითის მწკრივი კავშირებითი კილოს გაგებით სხვადასხვა მორალურ ნაწილაკებსა და სიტყვებთან: შეიძლება, შესაძლოა, ნუთუ, იქნებ, ეგებ, ლამის, ვაითუ, ნეტავ, თითქოს...

როგორც უკვე აღნიშნულია, კავშირებითის მწკრივისათვის თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვა ყველაზე ბუნებრივი, თავისუფალი პროცესია, შესაბამისი მაგალითებიც წარმოდგენილია. ეს, ასე ვთქვათ, თანდაყოლილი უნარია კავშირებითის მწკრივებისათვის. კავშირებითი კილოს გადმოცემისას კი სხვადასხვა საშუალებაა გამოყენებული: ლექსიკურ-ინტონაციური თუ სინტაქსური. სინტაქსურია კავშირებითი კილოს გამოხატვა ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში, ხოლო ლექსიკურ-ინტონაციურ საშუალებებში იგულისხმება კავშირებითის მწკრივებით კავშირებითი კილოს მნიშვნელობის გადმოცემა სხვადასხვა ნაწილაკისა და სიტყვის დახმარებით, როგორებიცაა: **ნუთუ, იქნებ, ეგებ, ლამის, ვაითუ, თითქოს, უნდა...** კავშირებითი კილოს გამოხატვა შესაძლებელია ასევე კითხვითი ინტონაციის მქონე წინადადებებში, მაგალითად:

მე ნუ დამიძალავ, ნუთუ რამე ვიცოდეო (ამირ., 68,42).

ნუთუ საჩემო იყოს და მაგაკვლევინო (ამირ., 72,23).

თუ შებმა ვთქუა, ნუთუ ეგრე თქუას: წასაგებელი გახდიდებიო (ამირ., 76,1).

ნუ თუ გასწბილდე და ვერა შეგეძლოს ნაკრავისა ჩემისა დადგომა (ამირ. 79,46).

ნუთუ ვინ ღმერთი შეგურისხოს და კაცნი მოიბირნეს და უბადოდ მოჰკუდე (ამირ., 98,1).

ნუთუ რა მიჯნურობისა ჭაშნივი ნახოს, არ უწყალოდ ამპარტავან მექმნას (ვისრ., 153,32).

ნუთუ გული მისი უსამართლოისა ქმნისავან განსწმიდოთ (ვისრ., 155,45).

რათგან ბედნიერი სული მეცემის, ნუ თუ ღერთმან სრულად არ მიმცეს უბედურებასა და ვნახო ვისისა პირიცაო (ვისრ., 179,30).

ამისი ხელსახოცი ეგება მიშოვნო სადმეო (მოგზ., 79,27.)

ავერ ვირი კაჭკაჭმან ლამის შეჭამოს (სიბრძ., 293,15).

ეგების შენთვის და ჩემთვის სამოსელი ვიყიდლო (სიბრძ., 82,11).

ეგების როგორმე დავიყოლიო ცოლი ჩემი სახესა ქუშშე კონსტანტინოპოლს ცხოვრებისასა (მგზ., 162,27).

ნეტავი ნახოთ და ... მაშინ შეიტყობთ (მოგზ., 144,6).

ერთი, ამაღ რომ ეგების მართალი იყოს და ბევრის კაცის შოვნა ვერ შეიძლოს (ვახტ., 112,33).

ამისი ხელსახოცი ეგება მიშოვნო სადმეო (მოგზ., 79,27).

“დავითიანში” “ეგებ” (“ეგების”) ფორმის ნაცვლად გვხვდება “აგებ” (“აგების”):

თქვეს გოდლის აგება, მით ვსწვდეთო აგება (გურ., 259,565,გ).

კმარა, კმარა, ნულარა სცოდავ, სულს აგების მიხედვს შეება (გურ., 148,1).

თქვა, შეშინდესო, ეს გოგო აგებ (გურ., 194,98,ბ).

ვსთქვი თუ, აგების უფალმან აქ მიგსნას საკანკალოსა (გურ., 89,441,დ).

სჯობს, რომ ჩვენ ერთნი შევიქნათ, აგებ გვეღირსოს ძილები (გურ., 60,240,დ).

გ. ავალიშვილის “მგზავრობაში” “შესაძლოა”, “შეიძლება” მნიშვნელობით დასტურდება “იყოფინ” ფორმა, მაგალითად:

და ერთი მათგანი იყოფინ დაეთხოვოსთ მათ ვითართამე უწესოთა ქცევათა გამო (მგზ., 183,25).

თქმულთა ამათ გამო ვგონებდი მე, ვითარმედ ენაგელი ესე იყოფინ იყოს ვითარმე მოხუშარ შორის მცნობთა და კეთილმმოქმედთა თვსთა (მგზ., 141,14).

... ვითარმედ არ ვეჩუენო ხშირად სუსტთა სქესთა, რომლისაგანცა იყოფინ იწარმოოს ნაყოფმან კეთილმან (მგზ., 96,19).

მოყვანილი მაგალითები, ისევე რთული ქვეყნობილია წარმომავლობით, კავშირებითი კილო მის დამოკიდებულ ნაწილშია გაფორმებული.

კავშირებითი კილო თითქოს ნაწილაკთან:

თანამედროვე ქართულში II კავშირებითის მწკრივების გამოყენება კავშირებითი კილოს ფუნქციით ჩვეულებრივია თითქოს ნაწილაკთან.

თითქოს ნაწილაკის შესახებ მითითებულია სპეც. ლიტერატურაში, რომ იგი წარმოშობილი უნდა იყოს ჩართულის ტიპის ზმნური გამონათქვამიდან თითქოს (<– თუ ითქვას = თუ შეიძლება ითქვას). ახსნილია ამ ნაწილაკთან კავშირებითის გამოყენების მიზეზიც. ავტორის თქმით, ჩართული, როგორც მოსაუბრის ემოციების, მისი განწყობილების გამომხატველი განზოგადებული გამოთქმა, გარკვეული მოდალური შინაარსის შემცველია (ამიტომაც შემთხვევითი არ უნდა იყოს ამ გამოთქმებში კავშირებითის ასეთი ფართო გამოყენება) (პაპიძე, 1981, 165).

თითქოს ნაწილაკი სპარსული “to gop’ti”-ს (თუ თქვა, თუ ითქვას) კალკი უნდა იყოს (დ. მელიქიშვილი). ეს კარგად ჩანს “ვისრამიანის” ქართული თარგმანიდან, სადაც დადასტურდა “**თუ თქუას**” (**თითქოს**) ფორმასთან კავშირებითის მწკრივის გამოყენების მაგალითები:

ნათელი დღე იყო, მზიანი, ჰამო და მაშინვე, თუ სთქვა, შელამდა, ასრე დაბნელდა ქუეყანა (ვისრ., 145,24).

ჰე სანატრელო, საყუარელო ყოვლისა კაცისაო, თუ სთქუა, ერთი ვაშლი ორად გაყოფილნი ხართ (ვისრ., 156,38).

ვისის საუბრისაგან სურნელობისა კუამლი, ვითა ჰაერსა ზედა ღრუბელი, დადგომილ იყო, თუ სთქუა, აბარსა და ალვას აკუმევედეს (ვისრ., 158,31).

ეგ ზომსა სუმიდიან და იხარებდინ, რომელ თუ სთქუა, ქუეყანისა მდინარე ყუელა ღუინისა იყო (ვისრ., 167,37).

ამას ყუელასა ზედა წყალ – ჯავარი, თუ სთქუა, იმასა აქუს ყოვლისა სოფლისაო (ვისრ., 143,18).

კმა იყო, თუ სთქუა, ეშმათა კმა არისო (ვისრ., 149,17).

2.3.3. კავშირებითი კილო კითხვითი ინტონაციის შემცველ წინადადებებში:

რასაღა ვაგრძელებდე, წავედით (ამირ., 95,19).

მე თქუენებრივ პატრონი სადა ვჰპოვო? (ამირ., 86,46).

რასღა მოვსთულიდე, გამოჩნდა მჯეცი ერთი (ამირ., 10,6).

ქუეყანასა გულის-ნება და სიხარული ვითღა ვსძებნო (ვისრ., 183,40).

მისგანვე დაღალული გული ვითაღა უზუნო, რომლითა სირცხვილითა მივმართო, რა საუბარი მოვიგონო, რა მიზეზი მოვიღო მისისა გაყრისა, ანუ სულდგმული ვით ვეცრუო? (ვისრ., 177,16).

აწ მე რაღა ვქმნა, რაღა შენდობა ვითხოვო ჩემთა სულთა წამლებლისაგან (ვისრ., 177,15).

ვის გადარო, ჩემთვის მეგდარო (გურ., 73,334,ბ).

რაც თქვენში მგლებმან დაჭამოს, ჩვენ ვითარ გიზღოთ ღორები? (გურ., 65,273,დ).

შევეიცე, ვით-ღა ვიტვირთო ეს საქმე ფიცთა გმობისა (გურ., 59,229,ბ).

მაგრამ რაღა ვქნათ, თუ ღხინსა სწრაფ ჭირად შევეიცვლიდესა! (გურ., 56,211,დ).

მისგან წამკლარი საქმენი სხვა მოვახსენო რაღანი? (გურ., 53,187,ა).

რა ვქმნა, ეს სოფელი მოკლეა (სიბრძ., 287,14).

ამის ნაკვეთარი რით გადავიხადო? (სიბრძ., 248,19).

მათი სამსახური ვითა სცნას, რას მიიჭირებენ მისთვის (სიბრძ., 55,19).

ამის მეტი რა ვითხრა (მოგზ., 42,36).

სხვა წვრილმანი რაღათ გიწერო (მოგზ., 35,1).

ვითარ აღსწეროს გონებამან გამოუცდელმან მას შინა (მგზ., 104,6).

ვითარ დავერწმუნო მე, რომელ თქუენ ხართ უკუშ მოსვლულ აქა (მგზ., 133,37).

დ. მელიქიშვილს მიაჩნია, რომ ამგვარი წინადადებები “უნდა” მოდალურ ნაწილაკს გულისხმობს. მართლაც, ზემოთ წარმოდგენილ წინადადებებში კავშირებითის მწკრივის ზმნა-შემასმენელთან “უნდა” თავისუფლად თავსდება, მაგრამ, ვფიქრობ, რომ ასეთ შემთხვევაში ინტონაცია შეიცვლება, მაგალითად, დაგაკვირდეთ “მოვიტანო?” და “უნდა მოვიტანო?” ფორმებს, მათ შორის ინტონაციური სხვაობაა: მეორე გაცილებით უფრო კატეგორიულია და მომავალში უსათუოდ შესასრულებელ მოქმედებას გულისხმობს, ხოლო პირველი ფორმა მეტად ზოგადია, სათუოა, სავარაუდოა, საეჭვოა. ასეთივე ინტონაციური სხვაობაა შემდეგ მაგალითებში: რა გავაკეთო? – რა უნდა გავაკეთო? როგორ მოვიქცე? – როგორ უნდა მოვიქცე? და ა.შ.

2.3.4. კავშირებითია კილო “უნდას” შემცველ წინადადებებში:

ზემოთ ვახსენეთ, რომ უნდაობითი მოდალობის შემცველი წინადადებები არსებითად მასდარ-ინფინიტივის კონსტრუქციის საფუძველზე უნდა იყოს აგებული, ისევე როგორც ნებისმიერი მოდალურზმნიანი ქვეწყობილი წინადადება. ვგულისხმობთ ძველი ქართულის ამგვარ ფორმებს:

რომელსა კნებაეს კუალსა ჩემსა შედგომად, უვარ-ყავნ თავი თვისი (მ., 16,24).

და უნებს რადმე სიტყუად შენდა (მ., 12,47).

ხოლო იგი ვანრისხნა და არა უნდა შინა შესვლად (ლ., 15,28).

(მასდარ-ინფინიტიური კონსტრუქციების ნიმუშები საშუალო პერიოდის ქართულის ძეგლებშიც მოიპოვება. დასტურდება ისინი “ვისრამიანში” “ამირან-დარეჯანიანში”, “ვეფხისტყაოსანში”, “დავითიანში”, განსაკუთრებით და უჩვეულოდ ხშირად – დავით ბატონიშვილის “სამართალში”, რაც არ შეიძლება, ბუნებრივ მოვლენად ჩაითვალოს და ანტონ I-ის გავლენას არ უკავშირდებოდეს. მაგრამ ამჯერად, ნაშრომის ფორმატიდან გამომდინარე, ამ საკითხზე არ ვამახვილებთ ყურადღებას (მით უმეტეს, როგორც ზემოთ აღინიშნა, იგი საფუძვლიანად არის შესწავლილი და გამოკვლეული არაერთი ენათმეცნიერის მიერ).

“უნდა” ზმნა ძველ ქართულში უდლებადი ფორმაა, რომელმაც სუბიექტური პირი დაკარგა. პირის დაკარგვის მიზეზის შესახებ ნ. კოტინოვი წერს: “ქვეწყობილ წინადადებაში კავშირის ჩავარდნის შემდგომ იგი კიდევ უფრო დაუახლოვდა დამოკიდებული წინადადების კავშირებითი კილოს ზმნას, ამ ზმნასთან ხშირი ხმარებისა და მასთან განსაკუთრებული შინაარსობრივი სიახლოვის გამო იგი კავშირებითი კილოს ზმნის უბრალო დანამატად იქცა და პირის გამოსატყვაც მას დააკისრა”(კოტინოვი 1986: 89).

ავტორს ნაჩვენები აქვს უნდაობითი ფორმების განვითარების საფეხურები:

I საფეხური: მას უნდა, რომ გააკეთოს; შენ გინდა, რომ გააკეთო; მე მინდა, რომ გააკეთო.

II საფეხური: მან უნდა, რომ გააკეთოს; შენ უნდა, რომ გააკეთო; მე უნდა, რომ გააკეთო.

III საფეხური: მან უნდა გააკეთოს, შენ უნდა გააკეთო, მე უნდა გააკეთო.

იქვე მოცემული აქვს ამ საფეხურების განვითარების დამადასტურებელი მაგალითები (კოტინოვი 1986: 89).

ჩვენ მიერ განხილულ ძეგლებში უნდაობითი მოდალობის მქონე ფორმებს დასრულებული სახე აქვს, მაგალითად:

მაგ რიგი ხატი უნდა იმ წისქვილში ესვენოს და ღამით გაუქრობლად სანთელი ენთოს (გურ., 284,13).

კაცმან უნდა სიწმინდით თავი შეინახოსა, არაფერი ბოროტი გულით განიძრახოსა, თვით ერიდოს საძრახავს, სხვასა არა სძრახოსა (გურ., 130,თი).

ცოდვისა აღსარება უნდა გამანდოთ და მონანული წავიდეთო (სიბრძ., 45,33).

ვეზირი პატრონისა და ქვეყნის სამჯობინაროსა მდომი უნდა იყოს (სიბრძ., 89,1).

ეს თეთრი უნდა აღიღოს ამან და მე მომიტანოს (სამართ. დავ., 225.7).

თეთრი ამას მოაბარეთ, ან – ეს თეთრი მანდ უნდა მიბარდეს (სამართ.დავ., 225.8).

ხოლო შესავლისა და გასავლისა დაუთარი პირველ დაღბაშსა და ამ მეორეს, ორივეს უნდა ერთად ჰქონდესთ (სამართ. დავ., 191,19).

დავით ბატონიშვილის “სამართალში” “უნდა” სიტყვა კავშირებითის მწკრივთან იშვიათად დასტურდება, გაცილებით ხშირად იგულისხმება, მაგალითად:

კვალად (უნდა) ეცადნენ სენატსა შინა მყოფთა, ...მსწრაფლად გარდასწყვიტონ ყოვლისავე განხილვითა და ყურის მივლებითა (სამართ. დავ., 198.1).

და მსგავსისავე სახითა ყოველთა სარქარდართა (უნდა) ჰყვანდესთ თვითო ეშიკაღაბაში თვისი საკუთარი (სამართ. დავ., 193.23).

ხარკი ანუ სამოქალაქო მოსაკრეფი რაიმე (უნდა) მოიკრიფებოდეს მათგან თვნიერ ყოვლის თუაღლებისა და (უნდა) მიიტანებოდეს მათგან შესაბამის ადგილსა (სამართ. დავ., 181.19).

შევადაროთ ასეთი ფორმები მისსავე რუსულ პარალელურ ტექსტს:

“სამართალი ბატონიშვილის დავითისა”
[“ე. ბატონყმობისათუს”

ხოლო ვინცა ვის ეყმოს პაემანითა და პაემანი ჯერეთ არა სრულ-ეყოს, უკეთუ იყოს მისგან მსახურებისა ტვირთვად, მაშინ, რაოდენიც უწერიეს პაემანი, აღუსრულოს მსახურმან მან.

«Приписка в крепость чужестранцев»

278. А естьи иностранец или же кто-нибудь из своих соотечественников обяжется служить по условию, то непременно **должен выжить** по уговору все урочные годы».

უფრო დასრულებული და ჩამოყალიბებული სახე აქვს უნდაობით ფორმებს ვახტანგ VI-ის “სამართალში”, მაგალითად:

თუ ვერ იფიცა, რასაც ედავების, უნდა მისცეს (ვახტ., 86,34).

თუ დაწამებული კაცი გამტყუვნდეს, მკვდარს სისხლი უნდა მიეცეს (ვახტ., 61,10).

თუ დაჭერილი არის ვინმე, იმის აშვებას უნდა გაურიგოს (ვახტ., 93,10).

მაგალითები მოგზაურობის უანრის თხზულებებიდან:

უნდა დიდი ეკკლესია ააშენოს და შეამკოს (მოგზ., 65,4).

მასუკან ყოვლის დღეს ასე უნდა იქნასო (მოგზ., 83,23).

სამეფო სასახლე უნდა იყოსო (ვახტ., 106,7).

2.4. კავშირებითი მწკრივი ბრძანებითი კილოს გადმოსაცემად

2.4.1. კავშირებითი მწკრივი გამოიყენება I პირის მრავლობითი რიცხვის ბრძანებითი კილოსათვის, მაგალითად:

გუაღე, იგივე გზა უკუვიაროთო (ამირ., 72,4).

აწ დღისით მივიდეთ და სადა უფროსნი ლაშქარნი იყვნენ, მუნ შევებნეთ (ამირ., 105,11).

აწ გამოვარჩიოთ ადგილი და დავდგეთ, ჩვენ წავიდეთ. მცირედნი კაცნი ვიბეზღნეთ და მოვიყვანნეთ სიმარჯუესა (ამირ., 104,34).

აწ დავსთმოთ, ამა წელიწადსა ერთსა ვიყვნეთ კიდის-კიდე და მერმე დღეთა ჩემთა უშიშად ერთად ვიყვნეთ (ვისრ., 166,25).

მერმე რაცა ჳამს, მისი თათბირი ვქმნათ და ჩუენი საქმე ვიურეთო (ვისრ., 185,26).

მოვიტიროთ ჩვენ სამკვიდრო თავში ჳელის შემოკრებით (გურ., 52,181,გ).

წავიდეთ და დაუმტვრიოთ კარნი მაგრა დანაჯარნი! (გურ., 64,268,დ).

ცოტას ხანს საქმეს დაუგდოთ ყური ... ვსცნათ ერთმანეთი (გურ., 187,54,აე).

მოვედ და ვისამართლოთ! (სიბრძ., 54,13).

დათვს ბელები ეყოლება, ივინი გამოვასხათო! (სიბრძ., 136,20).

მოვედ, საყუარელო ჩემო, ჩემთანა და ზოგად ვისერეთო (ესოპ., 289,3).

2.4.2 კავშირებითის მწკრივი გამოხატავს მესამე პირის ბრძანებითს (მხოლოებითსა და მრავლობით რიცხვში), მაგალითები:

დაუსრულებელ ყვნეს ღმერთმან მეფობა თქუენი (ამირ., 110,20).

შეიბნენ და გარდიწყუიტონო (ამირ., 107,43).

წინამძღუარი მომცენ და ვაზირობა აღარ გინა (ამირ., 91,29).

რაცა სჯობს, ღმერთმან იგი გაქმნევიროსო (ვისრ., 186,2).

მარავი ... ღმერთმან შენ გიბედნიეროს (ვისრ., 161,25).

მას ღმერთმან ჩემად ნაცულად სხუა ვინმე მისცეს და ჩემი სახელი და სიყუარული დაავიწყოსო (ვისრ., 157,25).

ეს კონა წნული იყოს შენია (გურ., 187,52,ბ).

როგორც უჯობდესთ, ისე ქნან, მითამ არც ერთი მყოლია (გურ., 100,523,დ).

აწ ნება შენი ჩემზედა აღსრულდეს აღსასრულითა (გურ., 90,446,ა).

ღმერთმან თქვენს მტერსა შეყაროს, რაც მე ამიტყდა ჭირია (გურ., 93,468,ბ).

ხათუნმან თავი დაიმდაბლოს და დათესოს (სიბრძ., 298,1).

შენი ქონება ღმერთმან მოგახმაროს! (სიბრძ., 101,10).

ეს მისი იყოს და მან ჭამოს (სიბრძ., 104,9).

ღმერთმან მოგცესთ კეთილი ვ ზად, მშვედობით (მგზ., 178,22).

მიუხედავად იმისა, რომ დავით ბატონიშვილის სამართლის ძეგლში კავშირებითების მწკრივებით ძირითადად მომავალი დრო იგულისხმება (რთული ქვეწყობილი წინადადებების დამოკიდებულ ნაწილში), ვფიქრობთ, რომ ხშირ შემთხვევაში III პირის ბრძანებითი კილოც არის სავარაუდებელი, მაგალითად:

და ოდეს სცნას, მსწრაფლვე პატიმარ-ჰყოს მოურავმან და მიუმცნოს შესაბამის ადგილსა (სამართ. დავ., 207.21).

...სცნას რა ნამდვილ, პატიმარ-ჰყოს; ანდა... პატიმრობითა წარგ ზავნოს შესაბამსა ადგილსა (სამართ. დავ., 207.23).

ხოლო სხვათა ზედან, გარდა ამათა, ვერ იკადროს განვაჭრეება! (სამართ. დავ., 203.1).

2.4.3. ბრძანებითი იშვიათი ფორმები

ბრძანებითი იშვიათი ფორმებში ვგულისხმობთ კავშირებითი მწკრივებით II პირის ბრძანებითი კილოს გადმოცემას მხოლოდობითა და მრავლობით რიცხვში და I პირის ბრძანებითი გამოხატვას მხოლოდობით რიცხვში.

ა) II პირის ბრძანებითი ფორმების გადმოცემა კავშირებითი მწკრივებით უცხო არ არის განხილული ძეგლებისთვის, უფრო მეტიც, გაცილებით უფრო პროდუქტიულია, ვიდრე ძველ ქართულ ძეგლებში.

ბრძანებითი კილოს განსაზღვრისას ჩვენ ამოვდივართ დებულებიდან, რომ მოუბრის სურვილი უნდა იყოს შესრულებული. ეს სურვილი შეიძლება გადმოიცეს არა მარტო ბრძანების სახით, არამედ თხოვნის, წაქეზების, ხვეწნა-მუდარის, დალოცვის, წყევლა-კრულვის (ნინუა 1968), ასევე მუქარის, გაფრთხილების, უბრალოდ მიმართვის, მოწოდების, ტრაბახის, დარიგების და ა.შ. სახითაც, ასე რომ, ჩვენ მიერ წარმოდგენილ მაგალითებში ბრძანებითი კილო სხვადასხვა ნიუანსებს გამოხატავს, მაგალითად

საკუთრივ ბრძანების ნიუანსით:¹

მოხუიდოდეთ ჩუენსა კუალსაო (ამირ., 23,9).

თქვენ ღაშქართა ებრძოდეთ, ვირემდის ვეშისხაგან მოვიცლიდეთ (ამირ., 95,42).

მაშინ მოიქცა მის კაცისა კერძო და უბრძანა: იტყოდეთ (ამირ., 4,17).

მუქარა-გაფრთხილების ნიუანსით:

რა ემა იყო, პატრონისა ადგილსა ეკრძალოდეთ (ვისრ., 165,6).

ესე მტკიცედ იცოდეთ, რომელ ანუ სიკუდილი შენი მოსრულ არს და ანუ ჩემიო (ამირ. 58,39).

იცოდეთ, რომელ უომრობა არა ეგების ჩუენგან (ამირ., 102,24).

დასტურად მოგკლავთ, იცოდეთ (ამირ., 16,3).

მიმართვა-მოწოდების ნიუანსით:

რემისა მათისა ესე იცოდეთ, რომელ ესეთი ცხენები გამოვა, ვითა გინახავს (ამირ., 82,31).

1 შენიშ. საშუალო პერიოდის ტექსტებში ამგვარი ფორმების ფუნქცია უფრო ფართო იყო, თანამედროვე მთის კილოებში კი მათი მნიშვნელობა დავიწროებულა: მხოლოდ თხოვნითი ბრძანებითი ფუნქციით გამოიყენება.

პირველად ესე იცოდეს, რომელ წავალ დასტურად (ამირ., 16,42).

იცოდეს ვისო, რომელ ღმერთთან შემიწყალა, რა შენ დაგეკსენ (ვისრ., 171,3).

პირველ სერიაში ამ ტიპის მაგალითი სულ ცხრაა “ამირანდარეჯანიანში”, ამათგან ექვსი “ცოდნა” ზმნით არის ნაწარმოები. ამ ფორმებში რომ ნამდვილად კავშირებითის მაწარმოებელია -ე (და არა ძველი I ბრძანებითისა), იმითაც დასტურდება, რომ, როგორც უკვე ვთქვით, “ოდ” და “დ” სავრცობიანი ზმნების უნიფიკაციის პროცესი დასრულებულია – ორივე სავრცობი I სერიაში კავშირებითის მწკრივის ნიშნად ე-ს გვიჩვენებს, ხოლო უწყვეტლის მაწარმოებლად – ი-ს.

ცნობილია ასევე, რომ II პირის ბრძანებითის წარმოება კავშირებითის მწკრივით უცხო არ არის ძველი ქართულისთვის (კუბლაშვილი, იმნაიშვილი). გარდა ამისა, “ცოდნა” ზმნა ერთადერთია, რომელიც თანამედროვე ქართულში II პირის ბრძანებითს კავშირებითის მწკრივით აწარმოებს (“**იცოდეს**, არ გაბედო”). ”ვისრამიანში” ორჯერ დადასტურდა “ცოდნა” ზმნა მეორე პირის ბრძანებითის ფუნქციით კავშირებითის მწკრივში.

ამავე ძეგლებში დასტურდება “ცოდნა” ზმნა I ბრძანებითის ფუნქციით (სამი მაგალითია “ამირანდარეჯანიანში”, ორი – “ვისრამიანში”, ერთიც “იქმს” ზმნისა –“ამირანდარეჯანიანში”) -ი სუფიქსით.

ესე **იცოდით**, რომელ ვირემდის ჩუენ არა დავივოცნეთ, თქუენ მანამდის არა გეენოს (ამირ., 47,8).

მე უღონიოდ წავალ, იცოდითო (ამირ., 95,17).

ხვალე უღონიოდ წავალ იცოდი (ამირ., 27,28).

და თუ გაჯობო, ამასვე შენ იქმოდიო (ამირ., 76,24).

შაჰრო, იცოდი, რომელ საუკუნო არის სამკუიდრო კაცისა და მას საუკუნესა განკითხუაი იქმნების (ვისრ., 152,13).

მაგრა რასაცა ეძებს, ესეცა იცოდი, ვერა პპოებს (ვისრ., 157,23).

მეორე სერიაში კავშირებითის მწკრივით II პირის ბრძანებითი ერთადერთი ზმნით (ნახვა) არის წარმოდგენილი “ამირანდარეჯანიანში,” მაგალითად:

მიმართვა-ტრიახის ნიუანსით:

აწ ნახოთ, პირნო იამანისანო, ჭაბუკობა ჩემიო (ამირ., 24,27).

დადეგ, შენ ჯერ ცოტა ემა ხარ და ნახო შენისა მონისა და გამზრდელისა ომიო (ამირ., 21,39).

აწ **ნახოთ** ყოფა ხანთა მეფის ბუმბერაზისაო (ამირ., 25,25).

აწ **ნახო** ბუმბერაზი შენიო (ამირ., 39,16).

ნუ შეიჭირვებ, ჩემსა მზესა, აწ **ნახო** ჭაბუკობა ჩუენიო (ამირ., 103,3).

გუიბრძანა შორს უკუდგომა და **ნახოთ** ჭაბუკობა ამირანისა და სეფედავლესიო (ამირ., 103,10).

აწ **ნახო** მონაქნევი მონისა შენისა ომად მადისძისაო (ამირ., 72,22).

ასეთი შემთხვევა სულ ათია. ამ მაგალითებში შეიძლება მომავალი დროც გვევარაუდებინა, რომ არა II ბრძანებითის ორი ფორმა:

ჭენთა მეფის ასულს, მოიქეც და **ნახე** საქმრო შენიო (ამირ., 73,15).

აწ ჩემგან **ნახე** სიფიცხე შენ ზედა, თუ რა მოვაწიო (ამირ., 42,42).

ერთგან მართლაც შეიძლება მომავალი დრო იყოს სავარაუდებელი, რადგან “ნახო” ფორმასთან სინტაქსურ კავშირში მყოფი ზმნაც მომავალ დროს გამოხატავს:

თუ მათ შენ დაგაჯერონ, მაშინ კულა **ნახო** ჭაბუკობისა შენისა ძალა (ნახავ) (ამირ., 25,4).

II პირის ბრძანებითი კილო II კავშირებითის მწკრივით დადასტურდა “იადიგარ-დაუდიშიც”, მაგალითად

რჩევა-დარიგების ნიუანსით:

თუ ესე არ იცოდეთ, ისევ სნეული რომლისა ხილთისაგან არის ავად, მაჯა უნახოთ და მით შეატყობთ (იად., 53,30).

ამ შემთხვევის გარდა მხოლოდ “იცოდეთ” ფორმითაა წარმოდგენილი II პირის ბრძანებითი კილო, მაგალითად

დარიგება-გაფრთხილების ნიუანსით:

იცოდეთ, ამა სნეულს მწვედ სიცხე და სიმხურვალე აქვს (იად., 54,9).

თუარა და ეს იცოდეთ (იად., 73,21).

ძეგლში “იცოდეთ” – “იცოდი” ფორმები ხშირად მონაცვლეობს II ბრძანებითის გადმოსაცემად:

თუ მტეხარს ტეხა ოთხს დღემდისი გაუგრძელდეს და აღარ მიეცეს, იცოდი, მარტვილი მკვდარი არის (იად., 77,12).

განსაკუთრებით საინტერესოა “დავითიანი” იმ თვალსაზრისით, რომ ხშირად დასტურდება კავშირებითის მწკრივებით II პირის ბრძანებითი მხოლოდობითა და მრავლობით რიცხვში. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ ფორმების უმეტესობა

პირველი კავშირებითის მწკრივით არის გადმოცემული, მაგალითად, მხოლოდით რიცხვში I კავშირებითით გამოხატული ბრძანებითი

რჩევა-დარიგების ნიუანსით:

იქმოდე გულის თქმისასა გემოვნებისა თმენასა, ... გულით უფრთხოდე, ყურითა სასაფრთვოს სიტყვის სმენასა (გურ., 34,53,აგ).

ყურით ისმენდე, გულთ მოდვინებით! (გურ., 249,493,ბ).

წყევლის ნიუანსით:

...ყოვლს პირუტყვთ-მკვეცთაგან წყეულ იყავ! ხვიდოდე მკერდითა მუცელზედ თრევითა, მიწასა სჭამდე! (გურ., 242, 434,გდ).

მის ვაჟთა თუ ქალთა უმზერდე კბენად! (გურ., 242,436,გდ).

შენ ქმარსა მონებდე, უსმენ-უგონებდე, რასაც გეტყოდეს! (გურ., 242, 438,ბგდ).

ნეტარ, ეს როგორ შენ მკადრე, ხვიდოდე, ვით ყროყინაო! (გურ., 171,13).

თხოვნის ნიუანსით:

მე შენთვის ნებსით მომკვდარსა მამიგონებდეო. მაგ ჩემს წერილსა წიგნებსა მშიერსა მწყურვალს ასმევედეო, შიშველს შემოსდეო, უძღურსა, სნეულს ნახევედეო. საპყრობილეში მჭმუნვართა ნუგეშსა სცემდეო, პატიმარს, ტყვესა, უცხოსა შეიწყნარებდეო (გურ., 128,44,ბ; 45,აბ; 46,აბ; 47,აბ).

დარიგების ნიუანსით მრავლობით რიცხვში:

გაფრთხილდით, კნარცვს არ ჩავარდეთ, ბრძნად გარდაველებეთ გზას თვალსა (გურ., 174,30,დ).

საინტერესოა, რომ ამგვარი ფორმების უმრავლესობა I სერიაშია, მაგრამ დადასტურდა კავშირებითის მწკრივით II პირის ბრძანებითის ფორმები II სერიაშიც, მაგალითად

წყევლის ნიუანსით:

რამეთუ შენ ხარ მიწა და წყალ-ცეცხლ-ქარ, მიწადცა იქცე! (გურ., 242,441,გდ).

რჩევა-დარიგების ნიუანსით:

თეიმურაზ მიუგ ზავნო, თქვენი ძმააა, მისი სიძე (გურ., 59, 235,ბ).

თხოვნის ნიუანსით:

რაც მე მოვითხარო, შენ მით განმახარო, მახუმრ-მამასხარო, მაცინ-მახარ-ხარო, დავითის მტერთ ხარო ძირით აღმოსთხარო (გურ., 116,გდევ).

დავით გურამიშვილი სრულიად ახალგაზრდა მოსწყდა სამშობლოსა და მშობლიურ გარემოს და თან წაიღო, ერთი მხრივ, ძველი ქართული

მწიგნობრული ცოდნა, ხოლო მეორე მხრივ – იმდროინდელი ცოცხალი ენობრივი ჩვევები, ამიტომ მისი პოეტური ენა გაჯერებულია იმ ცოცხალი კილოს სურნელით, რომელიც მან სიჭაბუკისას წაიღო თან და სამუდამოდ მასთან დარჩა, ვინაიდან სამშობლოში აღარ დაბრუნებულა. ეს ძირითადად არის არაგვის ხეობის ქართლური, ანუ ცოცხალი ქართული ენის ის მდგომარეობა, რაც მე-17-18 საუკუნეებისათვის საქართველოს ცენტრალურ რეგიონებში იჩენდა თავს (გიგინეიშვილი 2009: 353-355).

II პირის ბრძანებითი კილოს გამოხატვაც კავშირებითის მწკრივებით სწორედ იმ პერიოდის ხალხური ენისათვის უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი.

“დავითიანში” I კავშირებითის მწკრივი II პირის ბრძანებითის ფუნქციით დადასტურდა 48 ზმნა-შემასმენელთან, ხოლო II კავშირებითი ამავე ფუნქციით – ხუთ ზმნა-შემასმენელთან.

კავშირებითის მწკრივებით გამოხატული II პირის ბრძანებითის ფორმები მსოფლიოსა და მრავლობით რიცხვში დასტურდება სულხან-საბასა და ესოპეს იგავ-არაკებშიც, მაგალითად

გაფრთხილების ნიუანსით:

ღმერთი თქვენს ნებას არ მიზამს, იცოდეთ! (სიბრძ., 169,2).

რჩევა-დარიგების ნიუანსით:

მომიცია ადვილი სამეფო ჩემი და დღეის წაღმა უფლებდე ყოველსა ზედა, (სიბრძ.,142,9).

კეთილი მაზლი ხარ, ევრე პყოფდეთ! (სიბრძ., 113,9).

იმას სცდილობდე, რომელიც მისი გულითაღია, იგი გაიერთო, თვარა დღე დავიმოკლდება (სიბრძ., 119,6).

ვისიც სიტყვა იამება, შენც უქო, თვარა თუ უძაგო, არ ეძაგება და შენ გასცრუვდე (სიბრძ.,119,4).

შენ ესე უწყოდე ... (ესოპ., 281,34).

თხოვნის ნიუანსით:

...სიტკბოსა წყლითა მისი ალი დაშრიტე, და მერმე მეტყოდე! (სიბრძ., 54,15).

სხვას ანდერძს არა გეტყვი, ოღონდ ეს ათავო (სიბრძ., 298,19).

სულხან-საბას “სიბრძნე-სიცრუისაში” I კავშირებითის მწკრივით გამოხატული II პირის ბრძანებითის რვა შემთხვევა გვაქვს, ხოლო II კავშირებითის მწკრივით – ორი.

ესოპეს იგავებში I სერიის კავშირებითის მწკრივით გამოხატული II პირის ბრძანებითის სულ ერთი მაგალითია.

კავშირებითის მწკრივებით II პირის ბრძანებითის გამოხატვის ნიმუშები მხოლოდობითსა და მრავლობით რიცხვში დადასტურებულია დავით ბატონიშვილის “სამართლის ძეგლშიც”. ეს ფორმები ძირითადად უკვე “უწყის” ზმნებშია მოცემული (მნიშვნელობით იცის), მაგალითად

გაფრთხილების ნიუანსით:

ხოლო უწყოდენ ესე ყოველთა, რომელ ზითვისაგან ქმარსა არარაიმე კელეკეის (სამართ. დავ., 41.20).

ხოლო უწყოდენ მსაჯულთა: ... (სამართ. დავ., 127.13).

არამედ ესეცა უწყოდენ, რომელ დიდისა საქმისთვის იქმნების ფიცხელი ტანჯვაჲ (სამართ. დავ., 146.32).

ვახტანგისეულ სამართლის წიგნშიც მოიძებნა II პირის ბრძანებითი კილოს მაგალითი კავშირებითის მწკრივით, მაგალითად

რჩევა-დარიგების ნიუანსით:

რომელიც გენებოსთ და უმჯობეს გიჩნდესთ, მით სჯიდეთ და სამართალსა მართალსა იქმოდეთ (ვახტ., 46,21).

ეს იცოდეთ, დამარხვით გუნებაში გქონდესთ (ვახტ., 47,20).

ეს ფორმები დადასტურდა სულხან-საბას “მოგზაურობაშიც”, მაგალითად

მიმართვა-მოწოდების ნიუანსით:

რაც გეპრიანებოდეს, ერთსა მოსამსახურეს მიბოდებდე და მიბრძანებდეო (მოგზ., 58,31).

ორი მაგალითია გ. ავალიშვილის “მოგზაურობაშიც”:

და უკეთუ სხვებრუთუოდ გნებაესთ იგი, მაშინ, დამტევებელმან სხუათა კერძოთა, მაჩუენოთ მე საგანი განსუწნებისა აღმოსავლეთისადმი (მოგზ., 51,14).

უწყოდუ! ვითარმედ ვერა დაიმკვიდრებს ძეისა თანა აზნაურისა (მოგზ., 85,43).

ხშირია II პირის ბრძანებითი კილო მხოლოდობითსა და მრავლობით რიცხვში თედო ჟორდანიას “ქრონიკებშიც”, მაგალითად

თხოვნით-ბრძანების ნიუანსით:

1259წ. რკონის სიგელი:

და დაგდევით ყოველთა წელიწადთა თვითო ლიტრა სანთელი და ოროლი ლიტრა ზეთი და ესე ამსახუროთ და არაოდეს არა მოიშალოს (ქრონ., 143,14).

1312წ. ცაიშის საყდრის ოლარზე ამოკერილი წარწერა:
და რაოდენნიცა ებისკოპოზნი იკმარებდეთ, ლოცვასა მომიკსენებდეთ (ქრონ., 175,29).

1399წ. მცხეთის გუჯარი №56:
... კ'ზო ელიოზ... გვილოცვიდეთ...ესე აკსნითი ქარტი ნიშნად მოგუიკსენებია (ქრონ., 204,6).

1414წ. მცხეთის გუჯარი №44:
... სეკდემბერსა რვასა... ჩუენთვს კარვალეზულსა აღაპსა გარდაიკდიდეთ და ერთი აღაპი მეორესა კვირიაკესა წ'თა ორმეოცთასა ხაზინადარის გიორგისთუის გარდაიკდებოდეს (ქრონ., 221,10).

1419წ. სინოდ. კანტ. სიგელი ნუსხა № :და:
... ქკ'ზო ელიოზ!... აღაპსა გარდაიკდიდეთ... ქკს: რზ: (ქრონ., 224,37).

1504წ. მცხეთის ნუსხა № :რი:
რაც იმ მამულისთვის შეკუჭთილი აღაპი იყოს და ეწეროს, თქუენ პატრონმან კზ'მან არაოდეს დააკლოთ და ყოვლითურთ უნაკლულოსა აღაპსა გარდაიკდიდეთ და ის ზუარი, სასახლე და გლეხნი სახასოდ დაიჭიროთ... არ გასცეთ... (ქრონ., 320,10).

1513წ. მეფეთ-მეფე გიორგის გუჯარი დავით-გარეჯას:
წ'ის დავითის უდაბნოსა მიიღებდით და ჩუენთვს აღაპსა იქმოდეთ (ქრონ., 332,22).

1543წ. ძლისპირი იკორთისა №6:
სხუა არასთანა სათხოვარი არა გეთხოვბოდეს რა, ხატის სამსახურის მეტი წელიწადშიგან ამას მიუართმევედეთ (ქრონ., 386,9).

1552წ. ორი სიგელი მცხეთისა №10:
რაც რამ ფერი ყუზლა თქუენი ყოფილა და თქ'ნ აიღებდეთ (ქრონ., 393,35).

1602წ. “ბრძანება ალექსანდრე კახთ მეფისა:
რაც სამსახური გიბრძანოთ, გაარიგებდეთ (ქრონ., 433,13).

1689წ. სიგელი იერუსალიმის პატრიარქის დოსითეოსის მიერ მიცემული:
ნურავის რას შესცოდებთ ჩვენის გულისთვის; გებრალეზოდეთ (ქრონ., 510,5).

თედო ჟორდანიას “ქრონიკებში” კავშირებითი მწკრივებით გამოხატული II პირის ბრძანებითი კილოს თვრამეტი მაგალითი დაიძებნა, ისინი დასტურდება ყველა საუკუნეში შექმნილ სიგელებში, დაწყებული XIII საუკუნიდან, XVII

საუკუნის მეორე ნახევრით დამთავრებული. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მაგალითების უმრავლესობაც I კავშირებითის მწკრივით არის გადმოცემული. II კავშირებითის მწკრივით სულ ორი მაგალითი დადასტურდა (ჩვენ მხედველობაში გვაქვს II კავშირებითის მწკრივით გადმოცემული II პირის ბრძანებითი კილო არ ნაწილაკის გარეშე, თორემ არ ნაწილაკიანი II პირის ბრძანებითი კილოს გამოსატვა II კავშირებითის მწკრივით ჩვეულებრივი და ბუნებრივი მოვლენაა ყველა პერიოდის ქართულისათვის).

ბ) პირველი პირის მსოფლით რიცხვს ბრძანებითის მნიშვნელობა სემანტიკურად არ უთავსდება, მას შეიძლება ებრძანოს, როცა იგი სხვებთან ერთად მასაც ეხება, – ასეა მიღებული სპეც. ლიტერატურაში (შანიძე 1978,62). მიუხედავად ამისა, ამ პერიოდის ძეგლებში დასტურდება კავშირებითის მწკრივის ფორმები მსოფლითი რიცხვის I პირში, რომლებიც ინტონაციურად მსოფლივ ბრძანებითების რიგს შეიძლება მიეკუთვნოს, მაგალითად:

სრულად მოვსწყდე სამოთხესა, ქვესკნელს ვიყო დასანთქმარი (ვეფხ., 137,გ).

ვთქვი, თუ: “მოგკდე, ბედი ჩემი ამის მეტსა არას ღირს-ა!” (ვეფხ., 363,დ).

თუ დავარჩინო, ღმერთი ვგმო! მისად პატიუად მზად ეს-ა (ვეფხ., 580,დ).

დაეშალო, წვერთა ფუ მიეავ, ხელიდა ვრბოდე მე ველად! (ვეფხ., 1110,დ).

მივიდე, ადგილი იგი მოვთხარო, რომელსა კაცი იგი ხშირად ნახავს, და ენახო (სიბრძ., 97,19).

მერმე მან დავრიშმან თქვა: წავიდე ამ ჩემს ამხანავს ტყუვილი გაუმართლოო, (სიბრძ., 265,9).

ერთი მაგალითია თედო ჟორდანიას “ქრონიკებშიც”:

1654 წ. მცხეთის ნუსხა № :რმგ:

ჯერ ვიყო ღ’თის შემცოდე და მერმე როსტომ მეფისა... თუ მე ის გოგო ან გავეილო და ან რამ ვაწეინო და ან გავსცე (ქრონ., 468,15).

მსგავსი ფორმები მთის კილოებშია – ხალხურ პოეზიასა და პროზაში, მაგალითად:

წავიდე, მეც იქ მივიდე, სამძიმარ ვუთხრა შეილისა (ლ. ვეფხ. და მოყმ.) (ჭუმბურიძე, გაბეჩავა 1999: 156)

თანამედროვე ქართულში ძალიან მომრავლებულია მხოლოდითი რიცხვის პირველი პირის ბრძანებითის ფორმები კავშირებითის მწკრივებით ე. წ. დანამუსების, დაფიცების, დაგინების ჟარგონულ მეტყველებაში, მაგალითად:

უსინდისო ვიყო, თუ რაიმე მახსოვდეს.

მე ვიყო უკანასკნელი, თუ მოგატყუო.

ბრძანებითის ინტონაცია დაჰკრავს ასეთ ფორმებსაც:

წავიდე ერთი, მივხედო: იმ ბავშვმა არაფერი გააფუჭოს და ა. შ.

2.5. პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ასახვა კავშირებითის მწკრივებში.

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში სახელობით ბრუნვაში დასმული ობიექტის მრავლობითობა II სერიაში ყოველთვის აღინიშნებოდა -ენ/-ნ სუფიქსით, ცნობილია ასევე, რომ, II კავშირებითში ობიექტის მრავლობითობის აღმნიშვნელი -ენ სუფიქსის შემდეგ კავშირებითის მწკრივში -ე სუფიქსი აღდგებოდა. -ენ პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ნიშანი თავს იჩენდა ი- და ე- პრეფიქსიანი პასივის კონვერსიულ ფორმებშიც, როცა მათი სუბიექტი მრავლობით რიცხვში აღმოჩნდებოდა, ცნობილი მიზეზების გამო. ეს წესი ძველ ქართულში გატარებულია მტკიცედ და დარღვევების შემთხვევები თითქმის არაა. რა ვითარებაა ამ მხრივ საშუალი პერიოდის ძველებში? განვიხილოთ ისინი:

პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობა “ამირანდარეჯანიანსა” და ”ვისრამიანში” აისახება -ენ/-ნ ნიშნით. ასეთ შემთხვევაში კავშირებითის მწკრივის ნიშნად, ისევე როგორც ძველ ქართულში, გვაქვს -ე (მნიშვნელობა არა აქვს, რომელ ფუნქციას გამოხატავს ეს მწკრივი), მაგალითად:

ბრძანებითი კილოს ფუნქციით:

მცირედნი კაცნი ვიბეზღნეთ და მოვიყვანნეთ სიმარჯუესა (ამირ., 104,34).

აწე ღმერთმან თუალნი ავიხილნეს (ვისრ., 171,32).

ადიდნეს ღმერთმან მოყუარენი თქუენნი და არცხუინოს ორგულთა თქუენთა (ამირ., 7,9).

ღმერთსა გაფიცებ, რომელ ესე წიგნი სრულად წაიკითხო, ჩემნი ჭირნი სცნენ და რაცა მომიკსენებია, გაიგონო (ვისრ., 172,17).

კავშირებითი კილოს ფუნქციით:

მე მიბრძანე, დაეხოცნე-მეთქი (ამირ., 10,5).

სისწრაფე გუინდა, ნუთუ დაკოცნენ (ამირ., 16,46).

თხრობითი კილოს მომავალი დროის ფუნქციით:

თუ არ დამორჩილდე ბრძანებასა ჩემსა, მოგუეკუეთოს თავი და შეჭამენ კორცნი შენნი ძაღლთა (ამირ., 24,41).

და თუ დააჯერნე ივინი, მაშინდა ხარ სიძე ჩემი (ამირ., 11,33).

ომნი, ღმერთო, კარგნი გიჩუენნეო (ამირ., 28,10).

ვირე სულნი მედგნეს, გულ იყოს ჩემი გული (ვისრ., 170,10).

რა გიჩუენნე მოფიცარნი და მოწამენი, მაშინ დაიჯერებ ჩემსა მოკსენებულსა (ვისრ., 180,37).

ამავე ძეგლებში დასტურდება -ენ/-ნ ნიშანი პრეფიქსიანი ზმნების კონვერსიულ ფორმებშიც, მაგალითად

ბრძანებითი კილოს ფუნქციით:

ადგილი დაესახელა, ვითა: მუნ შევიყარნეთო (ამირ., 100,40).

გამოდი ხვალე, მე და შენ შევიბნეთო (ამირ., 102,7).

აწ შევიყარნეთ და წინა მივეგებნეთ (ამირ., 23,9).

დავესხნეთ ღამით და რა ღმერთმან გამოგუირჩიოს, ისი იქმნასო (ამირ., 30,34).

ჭამონ პური და შეიხუნენ ტაბლა შინა (ამირ., 104,38).

თხრობითი კილოს მომავალი დროის ფუნქციით:

სადა უფროსნი ლაშქარნი იყვნენ, მუნ შევიბნეთო (ამირ., 105,11).

რა ისარი და ჩემი ჳრმალი ერთგან შეიყარნენ, ჩუენი მტერი ცოცხალი ვერ დარჩების (ვისრ., 181,8).

რა ღია სანატრელად მიხს იგი ჟამი, ოდესცა ერთგან ვიყვნეთ და ვიხარებდეთ (ვისრ., 175,15).

ესეთი რა ღონე ძებნე, რომელ ერთგან შევიყარნეთ (ვისრ., 185,25).

პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ასახვის წესი –ენ სუფიქსით “ამირანდარეჯანიანში” “ვისრამიანსა” და “ვეფხისტყაოსანში” თითქმის

მთლიანად შენარჩუნებულია. ამ წესის დარღვევის მხოლოდ ორიოდე შემთხვევაა, მაგალითად:

შევიწიო ღმერთი ჩემი და გაზღვევინო სისხლნი ბუმბერაზთა შენთაო (ამირ., 62,29).

შევიწიო ღმერთი და არა შერჩენ სისხლნი პატრონსა ჩემისანი (ამირ., 30,19).

დადასტურდა რამდენიმე პირუკუ შემთხვევა: პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ნიშანი გვაქვს, მაგრამ არაა საჭირო:

ღმერთმან ათას წელს აცოცხლნეს მეფობა თქუენი (ამირ., 54,8).

ადიდნეს ღმერთმან სეფელავლე იგი დარისპანის-ძე (ამირ., 64,36).

დაუსრულებელ ყენეს ღმერთმან დიდება მეფობისა თქუენისა (ამირ., 80,28).

თქუით ყუელამა და ვისიცა სიტყუაი სჯობდეს, იგი დაგამტკიცნეთ (ამირ., 104,32).

რა შენ მე არ მმორჩილებდე, ჩემ გუერდით არ გაიხარნე, სხუასა ვის მმორჩილობ? (ვისრ., 173,7).

სულხან-საბა ორბელიანისა და ესოპეს იგავებში, “დავითიანში”, ასევე ჩვენ მიერ შესწავლილ ყველა უანრის თხზულებაში ენ/-ნ პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ნიშანი კავშირებითის მწკრივებთან აღარ დასტურდება, მაგრამ ამავე ძეგლებში პირდაპირი ობიექტის მრავლობითის ნიშნის გამოვლენის რამდენიმე (თითო-ოროლა) შემთხვევაა -ები სტრუქტურის ი- და ე- პრეფიქსიან ზმნებში (კონვერსიულ პასივში), როცა მათი სუბიექტი მრავლობით რიცხვშია (რაოდენობის მხრივ განსხვავებას აჩვენებს მხოლოდ სამართლის ძეგლები),

მაგალითები “დავითიანიდან”:

ჯერ ჩვენ დაფარვითა, მალვით გაპარვითა ამას ვეცადნეთ (გურ., 209,204,ე).

ვინ იცის, ჩვენზედ მოვიდნენ, თქვენ მოგვეშველნეთ საფრადა (გურ., 56,207,დ).

მისწერა ვახტანგს: “შენ მამა, – ჩვენ ვიყვნეთ შენი შვილები” (გურ., 60,240,ა).

განისწავლენით,....რომ არ ჩასცვივდეთ, დაიწვნეთ მწარეთ! (გურ., 275, 33,დ).

სულხან-საბას იგავებში ორი მაგალითი დადასტურდა -ები სტრუქტურის ე- პრეფიქსიან ზმნებში, მაგ.:

ვისცა ეწვივნეთ, მასცა თქვენთვის ასრე აქმნევინოს-მეთქი (სიბრძ., 193,11).

კაცი გაგ ზავნოთ, პოვნას ვეცადნეთ (სიბრძ., 20,17).

“მეფეთა სალაროში” ერთი მაგალითია:

კვლამწიფე მისთვის აძლევს ჯამაგირსა ლაშქართა, რომე როდეს დაეჭიროს, მოეკმარნენ და გაუთავონ პირობა (მეფეთ. სალ., 275,20).

სულხან-საბა ორბელიანის ტექსტი “მოგზაურობა ევროპაში” პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ნიშანს კავშირებითების მწკრივებში აღარ გამოავლენს, მხოლოდ ერთი შემთხვევა დადასტურდა ე-პრეფიქსიანი ვნებითის კონვერსიულ ფორმაში:

წმიდა პაპას ებრძანა: ჩემი წირვა მოისმინონო და ჩემგან ეზიარნენო (მოგზ., 80,31).

-ენ/-ნ პირდაპირი ობიექტის ნიშანი ი- და ე-პრეფიქსიანი ზმნების კონვერსიულ ფორმებში გამოვლინდა გ. ავალიშვილის “მგზაურობაშიც”:

რომელთათვისცა უბრძანებენ, ვითარმედ იყუნენყე დანაჰშთნი ძუჭლისა სასწავლებელისა სახლისა (მგზ., 116,16).

რომელნიცა გაუკეთებიათ მკუღართათვის, რათა იყუნენ შეუხებელ და საღმრთო (მგზ., 158,40).

უბრძანებიეს, რათა არავინ შეეხნენ მას და არ დაურღვიონ ბუდე (მგზ., 135,7).

რამეთუ გზასა ზედა უკეთუ დაგვხუდეს მტერი, არ მივსცნეთ თავნი თვისნი იეფად (მგზ., 14,35).

-ენ/-ნ ნიშანი დასტურდება თედო ჟორდანიას “ქრონიკებშიც” და არა მარტო კონვერსიულ ფორმებში, მაგალითად:

1103 წ. ძეგლისწერა რუის-ურბნისის კრებისა:

მათ წელიწადი და წელიწადნი დაყვნენ თვთოეულსა ხარისხსა შინა (ქრონ., 63,6).

1125 წ. დავით აღმაშენებლის ანდერძი:

...რათა რომელნი მონასტერნი მამულისა ჩემისანი განმიმწარებიან, მოძღუარმან ჩემმან უკუნ ცემითა მათითა აღოცნეს ჩემთვის (ქრონ., 52,3).

ძეგლი ერისთავთა:

ანუ ავაოხროთ ქუჩყანა მათი და ანუ შევკმნეთ მსახურ და მობეგრედ ჩუწნდა (ქრონ., 14,1).

1103 წ. ძეგლისწერა რუის-ურბნისის კრებისა:

...დაჰბადა ღმერთმან დასაბამსა ხატებად და მსგავსებათ თვისსა კაცი, ...რათა მის მიერ ვით საზოგადოებსა საკრველისა მიერ ...**შეაერთნეს** ყოველნი საცნაურნი და გრძნობადნი დაბადებულნი (ქრონ., 60,24).

XII საუკ. მეფესა დავითს მონაზონი არსენი:

...აწ ძღუნად მოგართუნა შენ მწყობრმან შენთა ამათ ნაზირეველთად სიმრავლისამან. რათა შენ **მიაართუნე** ესენი ღმერთსა (ქრონ., 69,28).

1218 – 1227 წ. ნაწყვეტი არსენი კათალიკოზის სიგლისა:

(ყოველი ესე სიმტკიცე და სახენი მტკიცე მეოფელნი) ... **აკურთხნეს** ღმერთმან და წმიდამან დედაქალაქმან (ქრონ., 96,7).

1259 წ. რკონის სიგელი:

მათ **ჰკითხნეს** ღმერთმან ჩემნი ბრადნი აქა და მას საუკუნესა (ქრონ., 136,16).

პირდაპირი ობიექტის – ენ/ნ ნიშანი სიგელ-გუჯრების ენაში აისახება ე- და ი-პრეფიქსიანი ზმნების ფორმებშიც, როცა მათი სუბიექტი მრავლობით რიცხვშია, მაგალითად:

ძეგლი ერისთავთა:

სახელი ესე ვერ დაფარავს გვარ-ნათესაობასა მათსა, და შემდგომად მცირედისა **ეუფლნენ** ყოველსა ქუჩყანასა ჩუჭნსა (ქრონ., 2,15).

1103 წ. ძეგლისწერა რუის-ურბნისის კრებისა:

და უკუშთუ იქმნას სადა, ოთხნი იგი კურთხეულნი და ორნი მაკურთხეველნი მათნი ხუცესნი – **ექუსნივე განიკანონნენ** (ქრონ., 66,23).

1259 წ. რკონის სიგელი:

თუ მათ არ **გამოიყარნენ** კარნი და წირვისა და ლოცვისაგან არ დაეყენნენ, დამშლელი ამისი არ დაკრულონ (ქრონ., 136,21).

1233 წ. იოანე შავთელის კუნკლოსი...:

...ზარი მეფობისაჲ წარკდეს და დიდებაჲ დაშრტეს, შენობანი უქმნ იქმნენ, ... (ქრონ., 106,26).

XIV საუკუნიდან მოყოლებული პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის აღმნიშვნელი ნიშანი უმეტესად დასტურდება მხოლოდ -ები სტრუქტურის კონვერსიულ ფორმებში, მაგალითად:

1392 წ. სიგელი, მიცემული ალექსანდრე მეფის მიერ:

... მათა ყველათა შეილნი და მომავალნი მტერის მტერნი **ვიყვნეთ** და მოყვარე მუყრელთა (ქრონ., 195,1).

1420 – 1428 წ. სინოდ. კანტ. სიგელი:

ვინც შემდგომად ჩემსა სხუანი მაწყუერელნი იყვნენ და საყდრის-შვილნი,...
ამავე წესითა მეფეთა მლოცავნი ვიყვნეთ და თქუენნი მომკსენებელნი ვიყვნეთ
(ქრონ., 227,8).

1453 წ. მცხეთის სიგელი №296:

საღამდის თქუენსა საყდარსა არა დაემორჩილნენ და რაზედაც უწყრებით
თქუენისა საყდრისა წესითა იგი ესრევე არა დაგეუროს (ქრონ., 268,6).

1548 წ. მცხეთის ნუსხა № :სლდ:

თუ ვინმე გარეჯელმან კაცმან შეგუცოდოს და გამოვენახნეთ, მისი ნახევარი
ჯურუმიცა თქუენ მოგაჯსენოთ (ქრონ., 388,30).

1597 წ. სიგელი ნინო-წმიდისა №:

რაცა საუდაბნოე ალაპნი იყუნენ, ისი ისრევე მოუშლელი და შეუცვლელი
იეოს (ქრონ., 430,15).

1645 წ. სომხურიდან გადმოთარგმნილი სიგელი:

და დამტკიცდა მათ შორის სიტყვა ესე, რათა განვიდნენ ორნი და მარტონი
და მოემზადნენ თვით თავისით (ქრონ., 458,35).

– ქკ'ს :ტმმ: ნუსხა № :რიე:

არც ტყავის საქმეში გავერივნეთ, არც გავასყიდვინოთ ჩუენს აზნაურშვილსა
და მსახურს (ქრონ., 477,27).

მოგვიანო პერიოდის ძეგლებშიც დადასტურდა -ენ/-ნ ნიშანი სახელობითში დასმული ობიექტის მრავლობითი რიცხვის აღსანიშნად, მაგრამ ასეთი მაგალითი ცოტაა და უფრო წინა პერიოდის ენობრივი ნორმების მიბაძვას წააგავს, მაგალითად:

1472 წ. მაღალაძეთა სიგელი:

დამამტკიცებელნი ღთ'ნ აკურთხნეს და წმიდამან დადა-ქალაქმან (ქრონ., 291,4).

1484 წ. ალაპი სამების “ სულთა მატინასა”:

დამამტკიცებელნი ღ'ნ აკურთხნეს ა'ნ (ქრონ., 303,10).

1500 – 1516 წ. მცხეთის სიგელი № 415.

ალამაღლოს პატივი მისი და ბედნიერ ყოს და დაანთქნეს მტერნი მისნი
(ქრონ., 317,31).

1500 წ. ქაიხოსროს წარწერა თელავის ტყავის წიგნში:

ვინცა შენდობა ბრძანოთ, თქუენცა შევინდვენ ღ'ნ. (ქრონ., 316,22).

1523 წ. სიგელი ბარათაშვილთა გაყრაზე:

მოასხნენ მათისა სასახლისა მცნობელნი კაცნი და შეადარონ ერთმანერთსა და გაყონ (ქრონ., 351,10).

1581 წ. დავით – გარეჯის სიგელი №1:

დამამტკიცებელნი ამისნი ღ'ნ აკურთხნეს (ქრონ., 420,11).

პირდაპირი ობიექტის ასახვის დარღვევის შემთხვევებმა თავი იჩინა თედო ჟორდანიას “ქრონიკების” მასალაშიც. ძირითადად -ნ სუფიქსი წარმოდგენილია იქ, სადაც საჭირო არ არის, მაგალითად:

1103 წ. ძეგლისწერა რუის-ურბნისის კრებისა:

არამედ უკეთუ საჭიროდ რადმე იყოს მშობელთა მათ დიად დაუწინდნენ იგი ურთიერთას (ქრონ., 64,20).

“დაუწინდნენ” ზმნასთან “იგი” მრავლობითში უნდა იდგეს, ასეც იგულისხმება: აქ ლაპარაკია მცირეწლოვან შვილებზე.

1259 წ. რკონის სიგელი:

ამის გამთავებელი აკურთხნეს ღმერთმან (-ენ ნიშანი საჭირო არაა) (ქრონ., 143,21).

1562 წ. – :სნ:

“ოქრომტკედელსა მამნეს შეუნდვნეს ღმერთმან” (პირდაპირი ობიექტი არ ჩანს, ალბათ, იგულისხმება “ცოდვანი”) (ქრონ., 403,13).

1562 წ. სიგელი “ივერიის” ათონურ მონასტრისა №125:

ლოცვითა და ტრაპეზზედან მომკვსენებელნი ვიყნოთ მღრღელ-დიაკონნი და ძმანი (უნდა იყოს ვიყვნეთ) (ქრონ., 404,14).

1566 წ. ურბნისის ტაძრის ტყავის სიგელი:

თუ ღ'თმან შეამდგომლობითა თქუენითა წყალობით მოგვხედნეს (უნდა იყოს მოგვხედოს) (ქრონ., 407,28).

-ენ/-ნ პირდაპირი ობიექტის მრავლობითის ნიშანი ი- და ე- პრეფიქსიან ზმნათა კონვერსიულ ფორმებში ყოველთვის აისახება ვახტანგ VI-ის “სამართლის წიგნში”:

7. *რა რომ დაპირისპირდნენ, გაუშვან და შეუტიონ, მემათრაკენი არ უნდა მიეშველნენ* (ვახტ., 50,24).

98. *უკეთუ ძმანი ანუ მამა-შვილნი, ანუ ბიძა-ძენი, ანუ ბიძა-შვილნი, გინა სხვა ნათესავნი, – ... ველარ მოთავსდენ და გაიყარნენ, ...* (ვახტ., 76,3).

98. როდესაც სახლის ჯაღაბნი აიშალნენ და დამღურდნენ, ... თითქმის ბატონთანაც მიაწიონ, ... მანამდინ არ გაიყარნენ (“დამღურდნენ” ზმნაში ნენ არ უნდა იყოს, ამაზე ქვემოთ) (ვახტ., 76,6).

98. გაუყრელობას ეცადნენ და, თუ არ იქნას და არ დაიშალონ, ასრე გაჰყარონ (ვახტ., 76,18).

182. თუ ვინ იცის ნაქიშპარი და ნამღურვევი კაცნი შეიძგერნენ და მოკვდეს რომელიმე, ... (ვახტ., 95,5).

დადასტურდა რამდენიმე დარღვევა -ენ/-ნ ნიშნის გამოყენებისას:

98. როდესაც მაგაზე გამოჩენილი შეიქნან, რომე აიშალნენო და კელარ მოთავსდებიანო, ბატონმა კაცი უჩინოს (უნდა იყოს შეიქნენ) (ვახტ., 76,12).

100. და რამდენიც ოცი კომლი ეყოლების, ყველაზე ასრე ექმონენ (“იქმონენ” გაურკვეველი ფორმაა, უნდა იყოს იქმნენ) (ვახტ., 76,32).

დავით ბატონიშვილის “სამართლის წიგნშიც” პირდაპირი ობიექტის სიმრავლის –ენ სუფიქსი ყოველთვის აისახება -ები სტრუქტურის ი- და ე-პრეფიქსიან ზმნებში. მოვიყვანთ რამდენიმე ნიმუშს:

[76] ვ. მოხელენი პატივსა მოაკლდენ და ჯურუშითაცა დაისაჯნენ, და ეკლესიურითა კანონითა განიკანონნენ (სამართ. დავ., 48,13).

[81] ბ. მაშინ გამოირჩიენენ სარწმუნონი კაცნი და წარიგ ზაენენ მისდა და მათ მიერ გამოიკითხოს საქმე იგი (მეორე ხაზგასმულ ფორმაში ფუძისეული -ნ-ს გავლენით არის დაკარგული პირდაპირი ობიექტის ამსახველი ნიშანი) (სამართ. დავით., 52,7).

[228] ა. ხოლო სალდათნიცა წამრთმეენი ნევთთა რადმეთანი განიჯოხნენ (სამართ. დავით., 128,15).

ასეთი მაგალითი დავით ბატონიშვილის სამართლის ძეგლში უამრავია, უკეთ რომ ვთქვათ, პირდაპირი ობიექტის -ენ ნიშნის გამოყენების თვალსაზრისით ძეგლი გამონაკლისს არ უშვებს. ამ ფორმების ასეთი მომრავლება XVIII – XIX საუკუნეების თხულებებაში, ალბათ, არქაიზაციისკენ მიდრეკილების მანიშნებელია (შეიძლება ანტონ კათალიკოსის გავლენის შედეგიცაა). -ენ/-ნ მაწარმოებლის დანიშნულება ამ პერიოდში ვფიქრობთ, გაურკვეველი უნდა ყოფილიყო, რასაც შედეგად უნდა მოჰყოლოდა -ნენ დაბოლოების გავრცელება ჯერ სტატიკური ზმნების II სერიის კავშირებითის მწკრივში, როცა მათი სუბიექტი მრავლობით რიცხვში აღმოჩნდებოდა, პარალელურად I სერიის -დ და -ოდ სავრცობიან

კავშირებითის ფორმებში, ხოლო მათი გავლენით წყვეტილისა და უწყვეტლის მწკრივებში. ჩვენც ვფიქრობთ და უამრავი მაგალითითაც ვადასტურებთ, რომ დღევანდელი **-ნენ** დაბოლოება მიღებულია **-ენ** პირდაპირი ობიექტის მრავლობითის ნიშნის ფუნქციის მოშლის შედეგად კავშირებითის მწკრივებში (ა. შანიძე).

თანამედროვე ქართულის მრავლობითი რიცხვის III პირის **-ნენ** დაბოლოების გენეზისი თვალსაჩინოდაა გამოკვეთილი დავით ბატონიშვილის “სამართალში”: ვგულისხმობთ პარალელური ფორმების მომრავლებას პირველი და მეორე კავშირებითების მესამე პირის დაბოლოებად მრავლობით რიცხვში, როგორებიცაა: ცალკე მართმევენ (198,11), განაწესებდენ (198,16), სჭურეტდენ (198,17), გამოარჩევდენ (201,27), იზრდებოდენ (166,13), მიეწერებოდენ (194,1), მიიღებოდენ (37,20), უწყოდენ (41,19), განიპატიუებოდენ (82,19), უფრთხოდენ (103,19) და ა.შ., მაგრამ იქვე: გაატანდენ (198,19), განუცხადებდენ (203,15), განარჩევდენ (214,20), ზრუნვიდენ (166,13), გამოარჩევდენ (31,30), უქადაგებდენ (162,19), იწოდებოდენ (219,11), მეცადინეობდენ (156,26), გამოირჩევოდენ (174,15), შეიყრებოდენ (166,12).

II სერიაში: განვარდენ (211,34), დაშონენ (218,29), იქმონენ (220,1), ჩამოვიდნენ (212,12), მივიდნენ (221,2), მაგრამ: შთაცვივდენ (171,5), მოკრბენ (104,28) და ა.შ.

ძველი და საშუალო პერიოდის ქართულის ენობრივი ნორმების შესაბამისად II სერიაში **-ენ** დაბოლოებაა სწორი, ხოლო **-ნენ** დარღვევად (არასწორად) უნდა მივიჩნიოთ, თუ კონვერსიული ზმნების **ი-** და **ე-** პრეფიქსიან ზმნებში სუბიექტის მრავლობითობა არ აისახება **-ენ/-ნ** ნიშნით, მაგალითად: 1

[91] იბ. ვინცა იწყოს მძარცველობად სახითა ავაზაკებითა, ივინი თვნიერ ყოვლისა შეწყალებისა ძელსა დამოეკიდნენ (სამართ. დავ., 56.11).

[142] დ. და უმეტეს მაშინ, ოდესცა წარივზავნონ სამსახურზედ ჟამსა საჭიროებისასა და ურჩ-ეკმნენ მეუფროსეთა თვისთა (სამართ. დავ., 82.12).

1 შენიშ. კიდევ ერთხელ ვაზუსტებთ, რომ ტერმინებს “სწორი” და “არასწორი” ვიყენებთ ძველი ქართული ენის ნორმების გათვალისწინებით, თორემ ამ პერიოდის ძეგლებში **-ნენ** დაბოლოება, რა თქმა უნდა, გარდამავალი ვითარების ამსახველია ამგვარ ზმნებში, ხოლო თანამედროვე ქართულისთვის ერთადერთი მისაღები ფორმაა.

[80] ა. და უკეთუ იყუნენ საფარსა შინა და არა იპოებოდენ მუნ მსაჯულნი, მაშინ ჯერ-არს ... (სამართ. დავ., 51,3).

[223] ბ. ... მაშინ ორნივე მხილებულ იქმნენ მსაჯულთაგან უწესოსა ქცევისათვის (სამართ. დავ., 125,7).

[149] მოურავთა, უკეთუ თვით მოადღონ რამე ხარკი, ანუ ნაცვალთა,... დაისაჯნენ ვითარცა ქურდნი და სამსახურიდან განვარდნენ საუკუნოდ (სამართ. დავ., 211,32).

ბოლო წინადადებაში დაისაჯნენ ფორმა მართებულია ძველი ქართულის ენობრივი ნორმების მიხედვით, ხოლო განვარდნენ – არა, რადგან არ ჩანს -ენ/-ნიშნის გამოვლენის მიზეზი ამ ზმნაში. ეს ფაქტი მხოლოდ და მხოლოდ პირველი ზმნა-შემასმენლის გავლენის შედეგი უნდა იყოს, ანალოგიის გზით გაჩენილი.

ასევე დარღვევად უნდა მივიჩნიოთ -ნენ დაბოლოება მეორე სერიის იმ ზმნებში, რომელთა სუბიექტიც მრავლობით რიცხვში დგას, მაგრამ არ არის პრეფიქსიანი კონვერსიული პასივი, მაგალითად:

ოდესცა სამართალსა შინა შესრულნი დაზავდნენ თვინიერ მოსამართლეთა ბრძანებისა, მაშინ დამტკიცებულ იქმნეს ზავ-ყოფა იგი მსაჯულთაგანცა (სამართ. დავ., 36,20).

[154] იბ. ყოველნი დასჯერდნენ, მაღალთაგანიცა და მდაბალთაგანიცა (სამართ. დავ., 87,14).

რომელიც მეციხოვნე ანუ მხედართაგანი პაემანსა ზედა თვისსა არა მოვიდნენ, გლეხნი და სალდათნი გინიჯოხნენ, ხოლო კეთილშობილნი ერთს თვეს დაიპატიმრნენ (სამართ. დავ., 33,10).

“არა მოვიდნენ” ფორმაში -ნენ სუფიქსი “განიჯოხნენ” და “დაიპატიმრნენ” კონვერსიული ზმნების ანალოგიით უნდა იყოს მიღებული.

[188] ბ. ფიცი ესრეთ იქმნებოდეს, რომელ მოკრბენ მუნ ყოველნი მხედრობანი და დასდგნენ სტროით და მიიტანონცა ზარბაზანი ... (სამართ. დავ., 104,28).

ერთ წინადადებაშია წარმოდგენილი ძველი ქართულისთვის მისაღები “მოკრბენ” და გარდამავალი საფეხურის ამსახველი “დასდგნენ” ფორმები.

I სერიის კავშირებითის მწკრივისთვის III პირის მრავლობითი რიცხვის დაბოლოებაა -ოდენ და -დენ ძველი ქართული ენობრივი ნორმების მიხედვით:

[57] ა. დამნაშავენი მიიღებოდნენ და ეშუამდგომელებოდნენმცა პატივისათვის ეკლესიისა მოწესენი ეკლესიისანი (სამართ.დავ. 37,20).

[143] ა. ეკლესიური სჯული ყოველივე მეზრ განხილებისა სჯულის კანონისა აღსრულებოდეს და გარდამავალნი მეფისაგან და მღუდელთ-მთავართაგან განიპატიუებოდნენ მეზრ მდგმობისა საქმისა (სამართ. დავ. 82,17).

[149] 31. გარნა წყალობისა წიგნი ყოველნი დაიმტკიცებოდნენ სენატთაგანცა (სამართ. დავ. 212,12).

[136] 25. და ხარჯისათვის, რადცა მოუნდეს ქალაქსა, წარუდგენდენ ივინი სენათსა დაწერილთა მათთა, მიიღებდენ და მისცემდენ ანგარიშსა სენათთა (სამართ. დავ. 103,30).

[155] 33. უსტაბაშს გამოირჩევდენ ყოველსა წელს, და უკეთუ სწადდეს, ძველნივე იყუნენ (სამართ. დავ. 214,17).

[155] 33. ყოველნი ჯელოსანნი ასწავლიდენ ძეთა თვისთა და მონათესავეთა თვისთა ჯელოვნებასა თვისსა (სამართ. დავ. 215,13).

კონვერსიული (შეიყრებოდნენ, წარიდგინებოდნენ) ზმნების გავლენის შედეგია -ნენ დაბოლოება შემდეგ მაგალითებში:

[131] 23. სენათნი გაატანდნენ ურმებთა გუამთა მათ, რომელნიცა გამოარჩიონ სენათთა (სამართ. დავ. 198,19).

[8ბ] სენათსა და დიკასტირიასა შვენის, რათა ორნივე შეიყრებოდნენ ერთად და ზრუნვიდნენ რიგისა მიცემასა და მუშაობასა ეკლესიათა მათ (სამართ. დავ. 166,12).

[131] 23. სენათთა წარდგენითა წარიდგინებოდნენ ყოველნი მოხელენი და თხოვით მათითა მიეცემოდეს მათ ჯამაგირი (სამართ. დავ., 197,4).

დონიანი და ოდიანი კავშირებითის მწკრივებში -ნენ დაბოლოება გამოვლინდა თორმეტ მაგალითში, II სერიის კავშირებითის მწკრივში კი -ნენ მაწარმოებელი დადასტურდა თვრამეტ ზმნაში. -ები სტრუქტურის მქონე კონვერსიული ზმნების ანალოგიით მიღებული ყველა ეს ფორმა ძველი ქართული ძეგლებისთვის დარღვევად უნდა ჩაითვალოს, თუმცა თანამედროვე ქართულში სწორედ -ნენ დაბოლოებას მიენიჭა უპირატესობა.

2.6. პოლისემიური ფორმები კავშირებითის მწკრივებში.

კავშირებითის მწკრივების შესწავლისას ერთი სირთულე იჩენს თავს: რთული ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში ძალიან ხშირ შემთხვევაში შეიძლება კავშირებითი კილოც ივარაუდებოდეს და თხრობითი კილოს მომავალი დროც, ორივე ფორმა ადვილად გაიაზრება. ამგვარი ფორმები უფროდაუფრო მატულობს მოგვიანო ხანის ძეგლებში და მათი არსებობა ერთხელ კიდევ ადასტურებს იმ მოსაზრებას, რომ კავშირებითი კილოც მომავალი დროის წიაღში ჩაისახა, შეივსო რა სხვადასხვა მოდალური ნიუანსებით. ასეთი მაგალითი ძალიან ბევრია, რაც ართულებს ამ ძეგლებში კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოყენების ზუსტი სტატისტიკის დადგენას, მაგალითად:

ვირე სული ედგნენ, ვირე მათათა ზედა ქარნი ქროდეს და ზღუათა შიგან წყალი და თევზი იპოებოდეს, ბნელსა ღამესა სიშავე ჰქონდეს, ცათა შიგან მარსკულავი იპოებოდეს და კაცსა სული ტანსა შიგან უყუარდეს, – ვისის სიყუარულსა არა ინანდეს რამინ, არცა მისი ფიცი გატეხოს, არცა მისისა პირისაგან კიდე სხუა პირი მოეწონოს, არცავეინ სხუა მისგან კიდე უნდეს და არცავეინ სიყუარულისა თუაღითა შეჰხედოს და არცა ვისის უნებელი ქმნას (ვისრ., 159,37).

ვისიცა შეჰფიცა აგრევე მტკიცედ, რომელ სიცოცხლესა მისსა შიგან რამინს არ ეცრუოს და არცა მისსა სიყუარულსა არ მოაკლდეს (შეიძლება: არ ეცრუოს ან არ ეცრუება) (ვისრ., 159,43).

ვირემ ახალსა ჯორცს შეისხემდე რაც თავზედ გესხმის, უნდა ისხემდე (სანამ შეისხამდე ან შეისხამ) (გურ., 274,23,გდ).

ეგრეთვე, ვკონებ, არცა შენ ვინდოს (ვფიქრობ, არც შენ დაგინდოს ან არც შენ დაგინდობს) (გურ., 270,4,ბ).

მოგვიანო პერიოდის ძეგლებში ვითარება უფრო რთულდება: ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში დრო შეიძლება ახლანდელი ან მომავალი იყოს, ხოლო კილოც თხრობით, კავშირებით და ბრძანებითს შორის მერყეობდეს, მაგალითად:

არა ამისთვის მოგახსენებ, ლეონს შენგან ბოძება აკლდეს და დიდი წყალობა არა სჭირდეს (...რომ ლეონს შენგან ბოძება აკლდეს და წყალობა არა სჭირდეს – კილოც კავშირებითია, დრო ახლანდელი; ...რომ ლეონს შენგან ბოძება აკლია

და წყალობა არა **სჭირს** – კილო თხრობითია, დრო – ახლანდელი) (სიბრძ., 145,17).

მშვიდობა ამას ჰრქუიან, რომე კაცი მშვიდი იყოს და გამწყო და მწყალობელი (შეიძლება: კაცი რომ მშვიდია – კილო თხრობითი, დრო – ახლანდელი; კაცი რომ მშვიდი იქნება – კილო თხრობითია, დრო მომავალი) (მეფ. სალ., 262,36).

რაც-ოდენ ჳელიდამ გამოგვიდესო სიკეთის ძალი მიეციო (შეიძლება: რაც გამოგვიდეს – კილო კავშირებითია, დრო – მომავალი; რაც გამოგივა – კილო თხრობითია, დრო – მომავალი) (მეფ. სალ., 263,34).

სადაც შენის სიუხვის ამბავი ითქუას, ეს ჩემი ამბავიც თქვიო (სადაც ითქვას – კილო კავშირებითი, დრო მომავალი; სადაც ითქმება – კილო თხრობითია, დრო – მომავალი) (მეფ. სალ., 270,5).

თუ იმან არ დამაწყნაროს, მასუკან მეორე წიგნი მაჩვენე, თუ აღარც იმით იქნას, მესამე წიგნი მაჩვენე (თუ არ დამაწყნაროს – დრო მომავალია, კილო-კავშირებითი; თუ არ დამაწყნარებს – კილო თხრობითია, დრო – მომავალი) (მეფ. სალ., 277,31).

მე ვირემ გამოვცოხნიდე, ეს მთლიე შენთქამს (მე სანამ გამოვცოხნიდე – კილო კავშირებითია, დრო მომავალი; მე სანამ გამოვცოხნი – კილო თხრობითია, დრო – მომავალი) (სიბრძ., 34,4).

პოლისემიური ფორმები თხრობითი კილოს მომავალ დროსა და კავშირებით კილოს შორის ხშირია დროის დამოკიდებულ და პირობით დამოკიდებულ წინადადებებში.

თუ ეს ნიშანი ჰქონდეს, ჩემი ვირია (თუ ეს ნიშანი ჰქონდეს – კილო კავშირებითია, დრო მომავალი; თუ ეს ნიშანი აქვს ან ექნება – კილო თხრობითია, დრო – ახლანდელი ან მომავალი) (სიბრძ., 292,1).

სადაც სახლის წინ ჳანდარი იდგეს და ჳანდრის წინ აუზი იყოს, მუნ მონახე (სადაც ჳანდარი იდგეს და აუზი იყოს – კილო კავშირებითია, დრო მომავალი; სადაც ჳანდარი დგას ან იდგება – კილო თხრობითია, დრო – მომავალი ან ახლანდელი) (სიბრძ., 316,17).

ფილოსოფოსთაც ასრე უთქუამს რომე: რომელსაცა ჳელმწიფეს უნდოდეს სიკუდილამდის მისის ჳელმწიფობის გათავება, სიმაგრეს უნდა ძალი მისცეს და ამითვე გაუთავდების წადილი (რომელსაც უნდოდეს – დრო ახლანდელია, კილო

– კავშირებითი; რომელსაც უნდა – დრო ახლანდელია, კილო თხრობითი) (მეფ.საღ., 253,39).

ვირემ ჩემი სიტყვა არ მოისმინო, სხვათა ენით არ მომაკვდინო და ეგრე ვიქმო (სანამ არ მომისმინო – კილო კავშირებითია, დრო – მომავალი; სანამ არ მომისმენ – კილო თხრობითია, დრო – მომავალი) (სიბრძ., 41,8).

როდესაც შემატყო მაკრატელთა ხმარებასა შიგან პარვა, ხე მომავონეო (როცა შემატყო პარვა – კილო კავშირებითია, დრო მომავალი; როდესაც შემატყობ პარვას – კილო თხრობითია, დრო მომავალი) (სიბრძ., 42,7).

და მეორედ რომელიც მოვიდეს, მას მიეც თავი მისი (რომელიც მოვიდეს – კილო კავშირებითია, დრო მომავალი; რომელიც მოვა – კილო თხრობითია, დრო – მომავალი) (სიბრძ., 38,6).

წავიდე და მას ბუმბერაზს ვეყმო (წავიდე და ვეყმო – ინტონაციურად I პირის ბრძანებითად შეიძლება გავიგოთ, შეიცავს უნდას გაგებასაც; წავალ და ვეყობი – თხრობითი კილოა მომავალი დროით).

წავიდე და ვნახო მისი უნჯი, რის უფალია (წავიდე და ვნახო – I პირის ბრძანებითი, შეიცავს უნდას გაგებასაც; წავალ და ვნახავ – კილო თხრობითია, დრო – მომავალი).

ნუთუ ტიკი მოაქვნიდეს ვისმეო? (იქნებ მოჰქონდეს ან მოაქვს) (სიბრძ., 17,2).

შენდობა ის არის, დამნაშავეს არ გადაახდევინოს და დანაშაული შეუნდოს (რომ არ გადაახდევინოს ან არ გადაახდევინებს) (მეფ.საღ., 260,15).

თუცა სამართალი არ იყოს, მძლავრნი უძღურთ ამოავდებენ (სამართალი რომ არ იყოს; თუ სამართალი არ იქნება) (მეფ.საღ., 255,14).

ასეთი მაგალითი საკმაოდ ბევრია და, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შედარებით გვიანი პერიოდის ძეგლებისთვისაა დამახასიათებელი. პოლისემიური ფორმების არსებობა ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში კავშირებით კილოსა და თხრობითი კილოს მომავალს შორის გამოწვეული უნდა იყოს იმით, რომ კავშირებითი კილო მომავალი დროის წიაღშია ჩასახული, მომავალი დროის შინაარსი კი მექანიკურად გულისხმობს სხვადასხვა მოდულურ ნიუანსებს: სათუოს, საეჭვოს, სავარაუდოს, ... გარდა ამისა, ზმნისწინიანი მომავალი ფორმების გააქტიურებასა და ასპექტის ახალი სისტემის ჩამოყალიბებას შედეგად მოჰყვა ის, რომ I სერიის კავშირებითის მწკრივთა უზმნისწინო ფორმებმა ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში

(კავშირებითი კილოს ფუნქციით) შეიძინეს ახლანდელი დროის მნიშვნელობა. ეს ფაქტი კარგად ჩანს ზემოთ წარმოდგენილ პოლისემიურ ფორმებში.

მაგრამ მოგვიანო პერიოდის ძეგლებში პოლისემიური ფორმების მატებას, განსაკუთრებით კი კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს ახლანდელი დროის ფუნქციის გამოვლენას სხვა გამომწვევი მიზეზებიც უნდა ჰქონდეს: პირველი არის კავშირებითის მწკრივების უმთავრესი ფუნქციის, თხრობითი კილოს მომავალი დროის, მოშლის ტენდენცია, რასაც დასახელებულ მწკრივებში ფუნქციათა აღრევა მოჰყვება, მეორე მიზეზი კი მდგომარეობს ჰიპოტაქსური კონსტრუქციების რთული სისტემის თავისებურებაში, რომელიც დღემდე საბოლოოდ არ არის ჩამოყალიბებული და აგრძელებს განვითარებას.

დასახელებული პერიოდის ძეგლებში ფუნქციათა ერთგვარ “მოწესრიგებას” ხშირად სინტაქსი ცდილობს, ყველაზე კარგად ეს ტენდენცია “ქრონიკებში” ჩანს. მოვიყვანო შესაბამის მაგალითებს:

1236 – 1248 წ. სინოდ. კანტორის სიგელი №39.

აწ ვინცა რაისაცა სახითა შეუცვალოს, პრისხავსმცა ღ'თი დაუსაბამოი (ქრონ., 126,20).

მაგალითის მიხედვით, თუ დამოკიდებულ წინადადებაში კავშირებით კილოს ვივარაუდებთ, უკეთესი იქნება, მთავარი წინადადების **-მცა** ნაწილაკიან ფორმაში ბრძანებითი კილო ვიგულისხმოთ, მაგრამ, თუ დამოკიდებულში თხრობითი კილოს მომავალ დროს ვივარაუდებთ, დამოკიდებულშიც თხრობითი კილოს მომავალი დრო უნდა იყოს (**-მცა** აწილაკიან ფორმებს ორივე ფუნქციის გამოვლენის უნარი აქვს, ამაზე III თავში ვისაუბრებთ).

ამგვარადვე, სინტაქსის დახმარებით, უნდა გავარკვიოთ დრო და კილო შემდეგ მაგალითებში:

1259 წ. რკონის სიგელი:

ვინცა და რამანცა გუარმან კაცმან ანუ გუარისა ჩემისამან, ანუ სხუამან ვინ, დიდმან ანუ მცირემან რაისაცა ეამისა მოღებითა შეცვალოს ანუ მძლავრობით, ანუ მოხუეგით, ანუ ქრთამისათუის, გინა დამცრობისათუის ვინ ესე ჩემგან გაგებული შეცვალოს და აქციოს, შემცაიცვლების სჯულისაგან ქრისტეანეთასა, რისხავსმცა მამაი, ძე და სული წმიდაი, კრულმცა არს სიტყუით ღ'თისათაი ... (ქრონ., 138,24).

1259 წ. რკონის სიგელი:

და ვინ დაამტკიცოს, ღ'ნ აკურთხოს. და ვინც ესე ჩემგან გაჩენილი რაი მთაკლოს წინამძღუარმან, ანუ მოძღუარმან, მეტრაპეზემან ანუ კრებულმან, კრულმცა არს სიტყუითა ღ'თისათა და ამათცა ყოველთა მწვალებელთა თანა დაისჯების (ბოლო ზმნა-შემასმენელი გვაჩვენებს, რომ დამოკიდებულ წინადადებებშიც თხრობითი კილოს მომავალი დრო უნდა ვივარაუდოთ კავშირებითის მწკრივით) (ქრონ., 140,10).

1289 წ. – სიგელი წ'ის მეფის დიმიტრი თავდადებულისა:

და ვინცა დამაკლოს წამებისათუის ღმერთსა მისცეს პასუხი განკითხვისა დროსა ჩემისასა (ვინც დამაკლებს – ღმერთს მისცემს პასუხს, ან: ვინც დამაკლოს – ღმერთს მისცეს პასუხი: მთავარში – თხრობითი კილოს მომავალი დრო; დამოკიდებულშიც – თხრობითი კილოს მომავალი დრო; მთავარში – ბრძანებითი კილო; დამოკიდებულში – კავშირებითი კილო) (ქრონ., 167,26).

როგორც დავინახეთ, კავშირებითის მწკრივის ფორმებში (თხრობითი კილოს მომავალი დროის წარმოების ერთ-ერთ ძირითად საშუალებაში) შესაძლებელია ზოგჯერ თხრობითი კილოს ახლანდელი დრო ვიგულისხმოთ. “ვისრამიანში” დადასტურდა ამ მოვლენის საპირისპირო შემთხვევა: აწმყოს მწკრივი გამოიყენება მომავალი დროის გაგებით, მაგალითად:

ანუ დაიდგამ კაცობასა და იაგუნდისებრ საგრძელო ხარ? (ვისრ., 159,12).

თუ ვირომან მომკლას, ანუ დამბეჭდოს, მიამების: მოვითმენ და ჯერ ვარ (ვისრ., 160,46).

გარნა აწ თუ შენ ჩემი ცოლი ხარ, შემოგფიცავ, რომელ შენგან კიდე აბეზარი ვარ ყოვლისა სიყვარულისაგან და არცარა ვისისა სახელსა ვაჭსენებო (ვისრ., 169,35).

და თუ სპილენძი ათასჯერ ცეცხლსა შინა გამოადნო, რძისფერობა არცა ეგრე აქუს (ვისრ., 178,42).

აწ ამას გკითხავ: ჩემზედა მტერთა ჩემთა გაახარება და ვარდისაებრ ცოტასა ხანისა მოყუარობასა შინა ხარა (ვისრ., 159,11).

აქათგან აოკრდების შაპროს, ყარანის და ვიროს სახლი, აქათგან აღარ ნათობს მათსა ქუეყანასა მზე და მთუარე (ვისრ., 148,4).

ვირემდინ მათ თქუენგან ავი არ წაეკიდების და არ გარდააჭდევთ, ჩუენ მათგან აუგსა და მოყიენებასა შიგან ვართ (ვისრ., 148,4).

თუ ქალ-შვილი მომეცეს, შენ შეგროთო და შენი ცოლი არი! (ვისრ., 142,19).

გაიქეც და ნულარავის აძლევე სისხლთა (ვისრ., 165,27).

და რა მომკლან, მაშინ არცაღა შენი ვარ, არცაღა ჩემი (ვისრ., 166,22).

ამას წიგნსა თუ კლდესაცა ზედა წაიკითხავ, კლდისაგან კუნესა, ვითა ჩანგისაგან ჳმა, გესმის (ვისრ.,183,14).

ასეთი გაგებაა ძირითადად სტატიკურ – “ყოფნა”, “ქონება” – ზმნებში (თუმცა არა მარტო: ნათობს, აძლევე), მათ მტკიცებითი ნიუანსის შინაარსი დაჰკრავთ.

ამავე პერიოდის ძეგლებში შესაძლებელია კავშირებითის მწკრივებით ახლანდელი დროის გადმოცემა, ვგულისხმობთ თხრობითი კილოს ახლანდელ დროს.

2.7. კავშირებითის მწკრივით გადმოცემულია თხრობითი კილოს ახლანდელი დრო (განუსაზღვრელი დრო, კილო – ზოგადი, ჩვეულებითი)

საშუალი პერიოდის მასალაში არის მაგალითები, რომლებშიც კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს ახლანდელი დროა დადასტურებული. უნდა ითქვას, რომ ქვემოთ წარმოდგენილ ფორმებში უფრო ზოგადი, ჩვეულებითი მოქმედების შინაარსია გადმოცემული, მაგალითად:

ვინც რომ ძრახვას თაკილობდეს, ნურასა იქს საძრახავსა (გურ., 51,174,ა).

შენ რომ შვილი არა გყვანდეს, ჰა ძმა შენი და ძმისწული! (გურ., 59,233,დ).

თუ სნეულებას უფრთხოდე, ჭამე, სვი, შესარგონია (გურ., 79,374,ვ).

მერმე შენ გზაზე მიმიძედე, სად გინდეს, წამიყონეო! (გურ., 89,444,დ).

როგორც ეწეროს წინასწარ თქმული, წარღვნით ქვეყანა იყოს დანთქმული (გურ., 248,483,ა).

იყოს რაც ქვეყნად ქვეწარმავალნი,....პირუტყვ-მხეც-მფრინველ და ქვემძრო-მელნი,.... შეკრიბე თესლადა (გურ., 253,524,ა).

მამავ, მასწავლე, რაც შენ იცოდეს (გურ., 247,477).

ნუ გინდა ბოზი, ანხელი და ლოთი, თუ არ გინდოდეს შენს სახლში შფოთი (გურ., 233,368,აბ).

ვეჭობ კამეხი მაგისტვის გერქვას (გურ., 254,531,ა).

აღმისუბუქე მე ტვირთისა ამის ჩემისაგან და წარიღე რამე, უკეთუ გინდეს ცხორება ჩემი (ესოპ., 184,38).

უკეთუ ხართ თქუწნ ჯერეთცა დამაშურალ ზღვსა მიერ და ჰგონებ, მით რამეთუ იჯდეთ ისევ გემსა შინა და მიმოეკუჭთებოდეთ დელვისაგან მისისა, მაშინ მოაყუანინეთ ქალი (მგზ., 50,47).

მოყვანილ მაგალითებში ზოგან შესაძლებელია კავშირებითი კილოც იგულისხმებოდეს, მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ ამ ფორმებში თხრობითი კილოს ახლანდელი დროის გაგება უფრო გამართლებულია.

კავშირებითის მწკრივებით ახლანდელი დროის გამოსატვის მრავალი ნიმუშია XVI საუკუნის ძეგლში “იადიგარ-დაუდი”:

ეს გასახსნელი წამლები და აბები გვერჩივნოს, სუსტი და აღვილი იყოს (იად., 88,23).

თუ კაცს თავი სივრილისაგან სტკიოდეს, ამისი ნიშანი და აღმანათი ეს არის (იად., 209,1).

თუ კაცს თირკმელი სტკიოდეს, მაღლა ძახილსა, ბევრს სარჯელს, ძნელს და ძალიანს საქმეს, ამას ყველას ერიდოს (იად., 343,22).

და თუ უკანა კარი მწვედ ეწოდეს და გამოსტეხდეს, ეს იცოდეს (იად., 431,24).

საითაც თირკმელი სტკიოდეს, იმავე მხრისაკენ მკლავის საშუალი ძარღვი გაუხსნან (იად., 343,12).

და თუ ყურის ტკივილი ბუხრისგან იყოს, მოიტანე ცოტაოდენი ოქროს მჭედლის ბორაქი ... (იად., 270,20).

თუ კაცს ყურიდაღმან სისხლი და ან ბაყალი სდიოდეს უი, იცოდეთ, თავშიგა სურავანდის სენი ასძვრია (იად., 271,3).

უნდა ითქვას, რომ კავშირებითის მწკრივებში განუსაზღვრელი, ზოგადი, ჩვეულებითი მოქმედების გააზრება უმეტესად პირობით დამოკიდებულ წინადადებებშია შესაძლებელი.

მოვიყვანო დავით ბატონიშვილის სამართლის წიგნიდან მაგალითებს, რომლებიც, ჩვენი აზრით, ასევე განუსაზღვრელი დროის, ზოგად, ჩვეულებით მოქმედებას უნდა გამოხატავდეს:

და უკეთუ არა ჰყვეს შვილი და არცა ცოლი და არცა აქუნდეს ვალი, მაშინ დანაშთომი მისი დახდვან ადგილსა ერთსა და მონახონ დაკარგული იგი (სამართ. დავ., 34,5).

ნუვინ სამღდელოთაგანი იკადრებს შეწვენად და მიღებად ესრეთთა კაცთა ეკლესიასათა შინა, რომელნიცა იყუნენ კაცის-მეუღელ (სამართ. დავ., 37,13).

რომელსაცა იმედი ჰქონდეს, გინა წიგნი მეფისა ანუ მთავრისა, ნურავინ იკადრებს ძრცვად (სამართ. დავ., 115.23).

ხოლო ესეცა შეხუდების, რომელ ძე ჰყუნდეს დაკარგული (სამართ. დავ., 118.13).

ვისაც აქუნდეს სახლი ქალაქსა, ანუ ბაღი ანუ... ვითარებისამებრ მისცეს ხარკი ქალაქსა შინა (სამართ. დავ., 203.3).

ასეთი მაგალითი დავით ბატონიშვილის სამართალში საკმაოდ ბევრია. იმის დასადასტურებლად, რომ დავით ბატონიშვილი კავშირებითის მწკრივებით ახლანდელ დროსაც გამოხატავს, მივმართავთ ისევ მისსავე რუსულ “მიმოხილვას”.

“სამართალი” შევადართო «обозрение»ს რუსულ ვარიანტს:

”სამართალი ბატონიშვილის დავითისა”

უკუეთუ უძლებებისა გამო ვერ ძალ-
იდვას მოწამემან მოსვლა მსაჯულთა
წინაშე, მაშინ გამოირჩივნენ სარწმუ-
ნი კაცნი და წარიგზავნენ მისდა და
მათ მიერ გამოეკითხოს საქმე იგი.”

ანდა:

[165] ივ. სულადისათვის
სულადსა განიყოფდენ მეგრ პირისა,

«Обозрение Грузии по части прав
и законовведения»

559. свидетели допрашиваются в
суде. А на случай, если кто-нибудь
из них за болезнь не может яви-
ться перед судом, отбирается от не-
го показание в доме чрез мдиван-
бега, но всегда после предварите-
льной присяги.

В Грузии... от всего урожая бере-
тся по одной равной части на каж-

რაოდენიცა არს სახლსა შინა, ხოლო ღვინოსა – მეგრ მკლავისა. ხოლო საზრდონიცა პირუტყუთანი საშუალ განიყოფების”

дое к общему семейству принадлежашее лицо. Пропорция вина **разделяется** таким же образом, но только части полагаются начиная с десятилетнего возраста...

ყველაზე ხშირად კავშირებითის მწკრივებში თხრობითი კილოს ზოგადი, ჩვეულებითი (ახლანდელი) დროის მნიშვნელობას სამართლის ძეგლები გამოავლენს.

2.8. III კავშირებითის წარმოება საორიენტაციო ძეგლების მიხედვით

ჩვენ არ გამოვყავით ერთმანეთისაგან I და II სერიის კავშირებითის მწკრივები ფუნქციების განხილვისას, რადგან ისინი ამ მხრივ არსებითად განსხვავებას არ აჩვენებენ, მაგრამ III კავშირებითის ფორმები ცალკე განხილვას მოითხოვს, რადგან, ძველ ქართულში ეს მწკრივი იშვიათია, ხოლო საშუალი პერიოდის ქართულის ძეგლებში ხშირად გვხვდება, მაგალითად:

მე თუ, მზეო, თქვენთვის ფიცი გამეტეხოს, ღმერთმან აწვე რისხვა მისი ზეცით ჩემთვის გაამეხოს (ვეფხ., 538,აბ).

...მოვასხენო, რაცა მეცნას, მეტი საქმე არა მიცო (ვეფხ., 669,აბ).

ვეჭვ, მრავალი დამეხოცოს მონა, მისგან საყვარლები (ვეფხ., 1489,გ).

დაჰვედრე: “სადა მე მევლოს, ვლენით იგივე ველანი (ვეფხ., 433,გ).

რომე მას ჩემგან ესწავლნენ სამამაცონი ზნენია (ვეფხ., 63,დ).

მაგათ სამთა ნაქმარი ერთგან რაც ექმნას, მითხარო (ამირ., 7,6).

თუ მეტყუენოს სიკეკლუცე, იცოდი, ყუელასა ვიტყუიო (ამირ., 44,34).

თუ მევლოს, ამას გზასა გახნდებისო (ამირ., 45,23).

ეგეთი ხილი სადაცა გენახოს, არა თურე მონა ვარ შენიო (ამირ., 71,16).

რა დაბადებულ იყენეთ, ეგ ზომი არა აგელოსთ (ამირ., 81,45).

მე წაგიყვან სანადიროსა ეგეთსა, რომელ მისებრი არა გენახოს (ამირ., 84,9).
რაცა ჩუენსა გუარსა კაცსა სხუისათუის არა ემსახუროს, ის თქუენ გუიმსახურეთ (ამირ., 97,32).

იმათ კაცთა ჩემი სიკუდილი არა შეუძლია, თუარა მე გამოვიცადნე, თუ ვითა შეეძლოს (ამირ., 98,5).

არა თუ იმათი დაკოცა არა შეგუეძლოს (ამირ., 102,33).

თუალი დამიგეთო, თუ პატრონისა თქუენისა კსნა შემეძლოს, თუით ნახოთო (ამირ., 15,19).

...მოვასხენო, რაცა მეცნას, მეტი საქმე არა მიცო (ვეფხ., 669,ბ).

კუტრი იგი დააფიცონ, შემდგომად გამოძიებისა არარად დაემალოს მას ნაქონები თვისი (სამართ. დავ., 177,29).

უკეთუ დაედვას ვეჭილთა რადმე დანახარჯი, ... უზღვიოს (სამართ. დავ., 176,19).

იყვნენ მოწამენი ორნი, გინა სამნი, და შესაწყნარნი, ...რომელთაცა ეხილვოსთ თვალითა (სამართ. დავ., 146,13).

-ოდ სავრცობიანი წარმოება:

რაოდენიცა მოდავესა მის კაცისა წარგ ზაენაზედ წარვეოს და ანუ დავ-ვიანებისა გამო ხარჯი მოსვლოდეს, ...აღუღვინოს მოდავემან მისმან (სამართ. დავ., 78,25).

ამოა, კარგსა მოყმესა რა ომი გაჰმარჯვებოდეს, ამხანავთათვის ეჯობნოს, ვინცა მას თანა-ჰხლებოდეს, მიულოცვიდენ, აქებდენ, მათ აგრე მყოფთა სწებებოდეს, მათ მიულოცვიდენ, აქებდენ, მათ აგრე მყოფთა სწებებოდეს, შვენოდეს დაკოდილობა, ცოტაი რამე ჰვნებოდეს (ვეფხ., 1061,აბგდ).

რაცაღა გეცნას ამბავი, ანუ რა მისი გსმენოდეს (ვეფხ., 1221,ბ).

გაგუიგონია, მეფეო, რომელ ეგე კაცნი მოგწყინებოდეს (ამირ., 39,41).

მრავალჯერ მიჰკდომოდეს ლაშქარნი და მასვე დაეკოცნეს (ამირ., 27,6).

ვიცი, მეფეო, რომელ ეგე კაცნი მოგწყინებოდეს და დამახოცინენ და ეგე კაცი უფრო მოგწყინებოდის და მართალ ხარ-უსარგებლონი კაცნი იყვნეს (ამირ., 12,41).

აღარა მინდა საწუთრო, თუ ყოვლისაცა დედოფლობა მომხუდებოდესო (ამირ., 108,22).

მეშველზმნიანი წარმოება:

რომელ ოდენ არა დამვიწყებოდეს და არ დაცდომილ ვიყო სიბერისაგან, წიგნითა გაგაგონო მეფობასა თქუენსა (ამირ., 6,20).

პირიმცა იყო თუით ვინმე მოსულიყოს, სამეფო შენი აეწყუიტოს და ქალაქნი წაეხუნენ და ბოროტსა შინა იყოს სამეფო შენი და ჩემად არ გიბრძანებია (ამირ., 27,23).

რაცა თქვენთვის არ ვარგიყოს საჭურჭლესა დასადებლად (ვეფხ., 814,ა).

ერთი ესეთი რამ გიძღუნა, რომელ კაცისა თუალისაგან არა ნახულიყოს (ამირ., 34,14).

...ესთენი გიძღუნათ, რომელ კაცისა თუალისაგან არღარა ნახულიყოს მისგან უფროსი (ამირ., 47,4).

უფრო გვიანი პერიოდების ძეგლებისათვის III კავშირებითების გამოყენება უკვე ჩვეულებრივი მოვლენაა. ავალიშვილის “მეზავრობაში” დასტურდება III კავშირებითების მწკრივებში “სთ” ორმაგი დაბოლოება, როცა სუბიექტი მრავლობით რიცხვშია, ეს ფორმები მიღებული ჩანს ანალოგიით,

მაგალითად:

ამისთვის სწამებენ აქაურნი ზოგად, ვითარმედ წმიდათა ამათ მოწამეთა ბმიყოსთ ქედთა ზედა (მგზ., 21,37).

და შემდგომად უსასტიკესთა ტანჯუათა ... მოებასთ ქუად ესე წმიდათათვის ქედთა ზედა და ჰშთაენტქასთ ივინი სიღრმესა შინა რიონ მდინარედსასა (მგზ., 21,39).

დღეს მესმა, ვითარმედ კანცელარიასა შინა მოსკოვის ბალიკოზისასა ეთქვასთ გაუშეებლობად თქუენი კაირისადმი (მგზ., 63,31).

იტყვან კუალად, ვითარმედ შეექმნასთ იგი პატივად იმპერატორისა სევერისა (მგზ., 109,24).

“მოებასთ”, “შექმნასთ”, “ეთქვასთ”, “ჰშთაენტქასთ” მცდარ ფორმებში ორმაგადაა გამოხატული S₃ -ა და -ს ნიშნით (+მრ. ნიშანი), ისინი ავტორის გაუცნობიერებელი მიბადვის მაგალითებია, ისეთი ფორმების ანალოგიითაა მიღებული, როგორებიცაა: “აკუსთ”, “ბმიყოსთ”.

III კავშირებითის მწკრივი საშუალო პერიოდის ქართულში გვხვდება მხოლოდ რთული ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში, კავშირებითი კილოს გაგებით. III კავშირებითის მწკრივში დრო წარსულია (წარსულში მომხდარი მოქმედების შედეგია მომავალში).

II თავის დასკვნები:

საშუალო პერიოდის ქართული კავშირებითის ფუნქციების თვალსაზრისით არსებით განსხვავებას არ გვიჩვენებს ძველი ქართულისაგან.

კავშირებითის მწკრივები გამოხატავენ ა) თხრობითი კილოს მომავალ დროს, ბ) ბრძანებით კილოს გ) კავშირებითი კილოს შინაარსს.

დ) კავშირებითის მწკრივები გამოიყენება ასევე თხრობითი კილოს ზოგადი, ჩვეულებითი მოქმედების (ზოგადი აწმყოს) გადმოსაცემად.

ე) კავშირებითების მწკრივებში შეიმჩნევა პოლისემანტიზმი, რის გამოც ჭირს დადგენა იმისა, კონსტრუქციებში დროის ფუნქციაა წინ წამოწეული, თუ კილოსი.

განვიხილოთ უფრო ვრცლად:

ა) თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვა კვლავ ბუნებრივია და ხშირი ჩვენ მიერ განხილულ ძეგლებში, ამასთან, უნდა ითქვას, რომ ასპექტის სისტემის შეცვლასთან დაკავშირებით მომავალი დროის ახლებურ წარმოებაზე გადასვლის ტენდენცია იზრდება უკვე XII საუკუნიდან. მაგალითად, “ვეფხისტყაოსანში” თხრობითი კილოს მომავალი დრო კავშირებითის მწკრივებით თუ დადასტურდა 486-ჯერ, ახლებური წარმოების – ზმნისწინიანი მომავალი გვაქვს 772 მაგალითში (შეფარდება თითქმის 2:1-ზე).

შემდეგი პერიოდი ძეგლებში – “ვისრამიანი” “ამირანდარეჯანიანი”, “დავითიანი”, სულხან-საბას იგავები, “ მეფეთა სალარო”, ესოპეს იგავები და “იადიგარ-დაუდი” – თხრობითი კილოს მომავალი დროის გადმოცემა კავშირებითის მწკრივებით აქტიურად იკლებს, სამაგიეროდ, კიდევ უფრო იზრდება მომავალი დროის გამოხატვა ახლებური - ზმნისწინიანი ფორმებით (შეფარდება იზრდება: 2:1, 3:1, 4:1).

ეს ტენდენცია მოულოდნელად იცვლება XVIII ს.-ის დასასრულისა და XIX საუკუნის პირველ ნახევარში შექმნილ დავით ბატონიშვილის სამართლის წიგნში, სადაც კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვის 1683-მდე შემთხვევა დადასტურდა, ხოლო ზმნისწინიანი მომავლის ფორმების მხოლოდ 736 მაგალითი მოიძებნა (ჩვენ მოვიყვანეთ შესაბამისი მაგალითები ისევ მისეული სამართლიდან, რომ ზოგიერთი საეჭვო ადგილი, რომლებიც შეიძლება ბრძანებით კილოდ მიგვეჩნია, დავით ბატონიშვილს

თავად სხვა, მსგავსი კონსტრუქციის ადგილებში ზმნისწინიანი მომავალი დროით აქვს წარმოდგენილი).

შედარება გავაკეთეთ ასევე სამართლის წიგნის დავითისავე რუსულ «Открытие»-სთან და მივუთითეთ, რომ ქართული “სამართლის” კავშირებით მწკრივებით გამოხატულ ფორმებში მსგავსი შინაარსის რუსული შემოკლებული ვარიანტი კოდექსებისა ზმნა-შემასმენელს უმეტესად თხრობითი კილოს მომავალი დროით წარმოაჩენს.

კავშირებით მწკრივებით მომავალი დროის გამოხატვის ასეთი უცნაური მატება სამართლიანი იქნებოდა, რომ ანტონ კათალიკოსისა და მისი სალიტერატურო სკოლის გავლენისათვის “დაგვებრალებინა”, მაგრამ, ვფიქრობთ, ეს ფაქტი მარტო ამ კუთხით არ უნდა განვიხილოთ.

ამიტომ აუცილებლად ჩავთვალეთ, გადაგვეხედა ვახტანგისეული “სამართლისთვისაც” და დაგვემატებინა ჩვენი ნაშრომისათვის კიდევ მოგზაურობის ჟანრის ძეგლები: გ. ავალიშვილის მეზავრობა “თბილისიდან იერუსალიმამდე” და სულხან-საბა ორბელიანის “მოგზაურობა ევროპაში”, რათა დაგვეკვირვებოდით, რა ვითარებაა მომავალი დროის გადმოცემის თვალსაზრისით ამ თხზულებებში.

რა იყო მოტივი იმისა, რომ ეს ძეგლები გამოგვეყენებინა ამ უცნაური მოვლენის გამომწვევი მიზეზის დასაზუსტებლად (გეულისხმობთ დავით ბატონიშვილის სამართალში კავშირებით მწკრივებით მომავალი დროის გამოხატვის მატებას).

მოტივი შემდეგში მდგომარეობს: გვინდოდა, თავისი დროის ორი დიდი ავტორიტეტის – სულხან-საბა ორბელიანისა და ანტონ I-ის სკოლის გავლენის მქონე ავტორები და მათი ნაშრომები შეგვედარებინა ერთმანეთისათვის.

სულხან-საბა ორბელიანი შოთას შემდეგ ქართველი ხალხის სასიქადულო შვილთა ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია. ის მხატვრული სიტყვის უბადლო ოსტატია, ქართული ენის ლექსიკონის შემდგენელი, დიდი დიპლომატი და სახელმწიფოებრივი მართვის აქტიური მონაწილე.

თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ გარემოებას, რომ სულხან-საბა ორბელიანი ვახტანგ VI-ის ერთგული და ახლობელი პირი იყო, რომელიც აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა საზოგადოებრივ და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში, ის მონაწილე იქნებოდა აგრეთვე ვახტანგის საკოდიფიკაციო

მოღვაწეობისაც, რადგანაც ვახტანგის სამართლის წიგნის შედგენა მნიშვნელოვანი სახელმწიფოებრივი ხასიათის ღონისძიება იყო (ვარაუდობენ, რომ სულხანი ვახტანგის სამართლის წიგნის შედგენისას საგარეჯოს მონასტერშია საგულვებელი და იგი ერთ-ერთი “საღმრთოთაგანი” იყო, რომელმაც მონაწილეობა მიიღო ამ წიგნის შედგენაში (სურგულაძე 1959: 183)).

ამდენად, ვახტანგისეული “სამართლის წიგნის” განხილვა და შედარება დავითისეულ “სამართალთან” საინტერესო მასალას მოგვცემდა კავშირებითის მწკრივების ფუნქციების გამოყენებასთან დაკავშირებით.

ანტონ I (1720 – 1788), ისევე როგორც სულხან-საბა ორბელიანი, მსხვილი ფიგურაა მე-18 საუკუნის ქართული კულტურის ისტორიაში, მისი ავტორიტეტი გამყარებული იყო იმ ფაქტითაც, რომ იგი გახლდათ ვაჟი ვახტანგ VI-ის უმცროსი ძმის, იესე მეფისა და ნაზარალი-ხანის (ერეკლე I-ის) ასულ დედოფალ ელენესი.

ანტონმა შექმნა ახალი საეკლესიო ლიტერატურა, მან დანერგა საქართველოში ე.წ. “სამი სტილის” თეორია, რომლის გავლენა XIX საუკუნის ნახევრამდე იგრძნობოდა ქართულ მწერლობაში და რის გამოც ქართული მწერლობის ენის ბუნებრივ განვითარებასა და თანდათან დაახლოებას საერთო სახალხო ენასთან (რაც ასე თვალსაჩინოა სულხან-საბა ორბელიანის ნაშრომებში), სამწუხაროდ, გარკვეული დროის მანძილზე ხელი შეეშალა.

ანტონს ბევრი მომხრე ჰყავდა არა მარტო თავის სიცოცხლეში, არამედ სიკვდილის შემდეგაც. მას ჰბაძავდნენ მე-19 საუკუნის I ნახევრის მწერლები.

ცნობილია, რომ გიორგი ავალიშვილი ანტონ I-ის სკოლის მწერალია, დამცველია (თუმცა არა თანმიმდევრული (მეტრეველი 1967: 054)) მისი ორთოგრაფიულ-ენობრივი და სტილისტური ნორმებისა (შანიძე 1964: 78).

ამიტომ ჩავთვალეთ, რომ კავშირებითის მწკრივების ფუნქციების შესწავლა გ. ავალიშვილის “მგზავრობის” ენობრივი მასალის გათვალისწინებით, საინტერესო დასკვნის საშუალებას მოგვცემდა.

გაირკვა, რომ ვახტანგ VI-ის “სამართალი”, რომელიც, სავარაუდოდ, სულხან-საბა ორბელიანის აქტიური ჩარევითა და ასევე სხვათა მონაწილეობით შედგა (წიგნის შესავალში ვახტანგი წერს, რომ სამართლის შედგენაში მონაწილეობა მიიღეს: კათალიკოსმა დომენტიმ, მთავარეპისკოპოსმა გრიგოლიმ და “სხვათა მიტროპოლიტ-ეპისკოპოზ-წინამძვართა და სამღრთო-კაცთათა”, მუხრანის

ბატონმა ერეკლემ, არაგვის ერისთავმა გიორგიმ, ქსნის ერისთავმა დავითმა, ლუარსაბ ორბელიძე-სარდალმა, ამილახორ ავთანდილმა, მდივანბეგ ერასტიმ და "სხვათა ყოველთა დარბაზის ერთა ჩვენთა, კითხვითა და ჭკუათა მყოფელთა და მოხუცებულთა კაცთათა გავაჩინეთ და დავწერეთ"), თხრობითი კილოს მომავალი დროის საწარმოებლად უმეტესად ისევ I და II კავშირებითების მწკრივებს იყენებს (წიგნი 76-გვერდიანია და ამგვარი ფორმა 706 ზმნა-შემასმენელში დადასტურდა, ახლებური მომავლის წარმოების კი 482 შემთხვევა).

მაგრამ ანტონ კათალიკოსის დიდი დამფასებელი, მისი სკოლის წარმომადგენელი, გ. ავალიშვილი, თხრობითი კილოს მომავალი დროის საწარმოებლად თხრობითი კილოს ზმნისწინიან ფორმებს იყენებს და არა "კავშირებითების მწკრივებს", მიუხედავად იმისა, რომ "გზავრობა" დაწერილია უმეტესად ანტონ I-ის სკოლის რთული და ხელოვნური, დვლარჭნილი ენით, რის გამოც ცალკეული პერიოდების შინაარსის გაგებაც კი საკმაოდ რთულია.

ასეთივე ვითარებაა მომავალი დროის წარმოების თვალსაზრისით სულხან-საბას "მოგზაურობაშიც", რაც იმის ვარაუდის უფლებას გვაძლევს, რომ კავშირებითების მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის წარმოება ჟანრის თავისებურებაა და სამართლის ძეგლებისთვისაა დამახასიათებელი. ეს ტრადიცია კი უნდა მომდინარეობდეს სიგელ-გუჯრების ენობრივი ნორმებიდან.

სიგელ-გუჯრებში ერთიანდება მეფის კარისა თუ მისი სახლეულობის მიმღწერა, უძრავ-მოძრავი ქონების წყალობა-ბოძებისა ან ყიდვა-გაყიდვის ხელწერილები, ყმა-გლეხთა განთავისუფლების ან აღზევების ბრძანებები, გლეხთა ადგილ-მამულის გაცვლის, დაგირავების გაზიარების ან სხვა რაიმე პირობაზე გარიგებისა და მზითვის წიგნები, სხვადასხვა აღწერილობები, ოქმები, გადასახადებისა და შემოსავალ-გასავლის დავთრები. თავისი შინაარსით ზოგი სიგელი ერთგვარ სამართლებრივ კოდექსს გვაგონებს, მაგალითად, შევუდართო ერთმანეთს სიგელ-გუჯრების გარკვეული ადგილები სამართლის ძეგლებს:

1459 წ. სამთავნელთა სარგო და საკანონონი:

უკეთუ კაცი მოკლას ვინმე, მკვლელმა ხუთი კარი მიართოს და მკუდრის პატრონმა ერთი. უკეთუ ვინმე ცოლი გაუშვას ხუთი ძროხა დაეურვოს. – უკეთუ ვინმე კუდიანობა ანუ მკითხაობა ქნას, ცხვირით გახეიბრდეს, და თუ შეინანოს, ორი ძროხა დაუურვოს. უკუეთუ კუდიანობაზედ დადაღონ ვინმე, დამდაღებმა

ოთხი ძროხა მძარტოს და დადაღილმა ერთი. – უკეთუ ისიძვოს ვინმე, ოთხი ძროხა მძარტოს და ბუშიც საყდრისა არს. უკეთუ უზიარებელი მოკლას ხუცესმან, ერთი ძროხა დაუურვოს და თუ ხუცესმან ვერ შეიტყოს, მკუდრის პატრონმა ერთი ძროხა მძარტოს და ა.შ. გრძელდება მთელი გვერდი (ქრონ., 275,38).

1460 წ. 12 ივნისი:

თუ ვინმე გადროს და თქუენისა გუარისა კაცი მოკლას, დიდითა შემოხუეწით ას-სამოცი ათასი კილმანაური დაგიურვოს; – თუ ვინმე კადროს ანუ ზედა დაესხას, ანუ ცოლი მოგიტყუოს თქუენისა გუარისა კაცსა, ორმოცდა-ხუთი ათასი კილმანაური დაგიურვოს დიდითა შემოხუეწითა; ... თუ ვინმე ცეცხლი სასახლესა შემოგაყაროს, რაცა ხული ჯაღაბი სახლსა შინა იყოს, მისი სისხლი სამართლითა გაიბრჭოს ... და ა.შ. (ქრონ., 278,36).

1428 – 1430 წ. თოფურიძეთა სიგელი:

ვინცა: სახლად: დაგესხას: დაგწვას: ალაფი: წაიღოს: ნახევარი: სისხლი: დაგეურვოს: ვინც: ცოლი: გაგიუპატიოს: ნახევარი: სისხლი: დაგეურვოს: ვინცა: გვარისა: ქალი: დაგიგდოს: ანუ: სახლის: შვილი: მოგიკლას: ნახევარი: სისხლი: დაგეურვოს: და ა.შ. (ქრონ., 234,4).

1519 წ. ახ. – გელათის სიგელი ეტრატზე:

ვინც უსამართლოდ ძაღად შინა ჩამოვიხდეს, ანუ ვინმე მოვიხდეს, ანუ ჯოგი გაგიგდოს ანუ მართალსა გრძნეულობა გითხრას, ანუ ვინმე წინა დაგიდგეს, ანუ ვინმე ქალი დაგიგდოს, ანუ უომარი ემარწვლი გივინოს, ... და ა.შ. (ქრონ., 344,23).

ასეთი მაგალითები თედო ჟორდანიას “ ქრონიკებში” უამრავია. ახლა ვნახოთ სამართლის ძეგლები:

51. თუ სასახლესა და ცოლ-შვილში კაცი მიუკდეს კაცსა და დაესხას, რაც მოკლას და ან დაჭრას, ოროლი სისხლი მისცეს და ა.შ. (ვახტ., 65,17).

247. ქ. ვინც სხვის კაცისაგან მოჭრილი დამზადებული რაც რაფერი ხე წაიღოს, პატრონს თუ არ დაუმალოს, როგორც ყოფილიყოს, ან ფასით შეაჯეროს და ან ისევ იმისთანა მოუჭრას (ვახტ., 114,12).

[192] გ. ვინცა მძღავეროს ქმრიანსა ანუ უქმროსა ძალით და ესე ცხად იქმნას მძღავერებულისა მისგან ანუ პატრონისაგან, გამოეერთვას მას სისხლი მრთელი ... (სამართ. დავ., 109,2).

[195] ვ. უკეთუ ვინმე იქირაოს პირუტყვი და მეტად აზავროს და მით დააშაოს ანუ მოუვლელობით დააშაოს, გინა მოკლას, მაშინ ნაცვლად მისა აღუდგინოს პატრონსა მისსა (სამართ. დავ., 110,22).

ვფიქრობთ, ზოგიერთ სიგელ-გუჯარსა და სამართლებრივი ძეგლების ენობრივ სტილს შორის მსგავსება უეჭველია. ამგვარ სიგელებს სამართლის წიგნებისგან განასხვავებს ის, რომ იგი გაცემულია ერთი რომელიმე პიროვნებისა და მისი ოჯახის ან ეკლესიის მიმართ; გარდა ამისა, თუ სამართლის ძეგლების მიხედვით ამა თუ იმ დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში, დამნაშავეს სისხლის სამართლით გათვალისწინებული სასჯელის გარკვეული მუხლი შეეფარდება, სიგელ-გუჯარებში მას (დამნაშავეს) სასტიკი წყევლა და ღვთიური სამსჯავრო ელის.

შეიძლება ითქვას, რომ სამართლის ძეგლები იწერება ადრეული საკანონმდებლო ძეგლების (სიგელ-გუჯარების) ენობრივი ნორმების მიბაძვით. გვიანი პერიოდის სიგელები ხელოვნურად ემსგავსება ადრეულ ეპოქაში გაცემულ სიგელებს, ხოლო სამართლის ძეგლები ბაძავს მათ: თხრობითი კილოს მომავალი დროის გადმოსაცემად კავშირებითის მწკრივების გამოყენება სამართლის ძეგლების საერთო სტილური მახასიათებელია.

ამგვარად, სამართლის ძეგლები თხრობითი კილოს მომავალი დროს უმეტესად კავშირებითის მწკრივებით აწარმოებს და ეს ფაქტი მხოლოდ ანტონ I-ის გავლენად არ უნდა ჩაითვალოს.

მომავალი დროის ახლებურ, ზმნისწინიან წარმოებას უკვე დიდ უპირატესობას ანიჭებს მოგზაურობის ჟანრის თხზულებები.

ბ) კავშირებითის მწკრივები გამოხატავს საკუთრივ კავშირებით კილოს რთული ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში, კითხვითი ინტონაციის მქონე ნებისმიერი აგებულების წინადადებებში, უნდაობითი მოდალობის შემცველ წინადადებებში და ისეთ სიტყვებსა თუ ნაწილაკებთან, რომლებიც **შესაძლო, სათუო, საეჭვო, სავარაუდო** ნიუანსებს გამოხატავს.

გ) ასპექტის გამოხატვის სისტემის შეცვლამ გამოიწვია კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა: რთული ქვეწყობილი წინადადებების დამოკიდებულ ნაწილში კავშირებითი კილო დასტურდება უკვე ახლანდელ დროში (I სერიის უზმნისწინო ფორმებში), მომავალში და წარსულში (III სერიაში).

დ) კავშირებითი კილო წარსულ დროში გვხვდება მხოლოდ და მხოლოდ III სერიაში – III კავშირებითის მწკრივში (უფრო ზუსტად, აქ წარსულში მომხდარი

მოქმედების შედეგია მომავალში), აუცილებლად ქვეწოცილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში. უნდა ითქვას, რომ III კავშირებითის მრავალი შემთხვევა დადასტურდა განხილულ მასალაში.

ე) საორიენტაციო ძეგლებში დადასტურდა კავშირებითის მწკრივებით I, II და III პირის ბრძანებითების მაგალითები. მათგან ყველაზე საინტერესოა I პირის ბრძანებითი კილოს ფორმები მხოლოდით რიცხვში და II პირის ბრძანებითების უჩვეულო მატება მხოლოდითსა და მრავლობით რიცხვში (ე.წ. თხოვნითი ბრძანებითი).

II პირის ბრძანებითი კილო დასტურდება ჩვენ მიერ განხილულ ყველა ძეგლში, განსაკუთრებით ხშირია დავით გურამიშვილის “დავითიანში”. უნდა ითქვას, რომ უმეტესობა ამ ფორმებისა I კავშირებითის მწკრივითაა გადმოცემული.

ვ) გარდამავალი პერიოდის ძეგლებში შეიმჩნევა კავშირებითით თხრობითი კილოს ზოგადი აწმყოს გამოხატვის უნარი რთული ქვეწოცილი წინადადებების დამოკიდებულ ნაწილში. რაც უფრო გვიანი პერიოდისაა ძეგლი, მით მეტია ამგვარი ფორმები. განსაკუთრებით ხშირად გამოიყენება კავშირებითის მწკრივები თხრობითი კილოს ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობით ვახტანგ VI-ისა და დავით ბატონიშვილის სამართლის წიგნებში, ასევე სულხან-საბას და გ. ავალიშვილის მოგზაურობის ჟანრის თხზულებებში.

ზ) ამავე პერიოდის ძეგლების მიხედვით დასტურდება კავშირებითის მწკრივთა პოლისემანტიზმი, რაც თავისთავად ართულებს ამ ძეგლებში ამა თუ იმ ფუნქციისთვის უპირატესობის მინიჭებას.

კავშირებითის მწკრივებში ფუნქციითა აღრევა განსაკუთრებით გვიანი პერიოდის ძეგლებისთვისაა დამახასიათებელი და გამოწვეული უნდა იყოს ამ მწკრივების უმთავრესი ფუნქციის – თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვის თანდათანობითი დაკარგვით, ასევე იმით, რომ ამ პერიოდში სხვადასხვა სახის ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის ჩამოყალიბება თანდათან ხდება, კავშირთა სისტემაც ჩამოყალიბების პროცესშია.

პოლისემანტიზმის დაძლევისა და “მოწესრიგებას” კავშირებითის მწკრივებში ხშირად სინტაქსი ცდილობს.

პოლისემიური ფორმები კავშირებითების მწკრივებში განსაკუთრებით მრავლად შეინიშნება პირობით დამოკიდებულ წინადადებებში, დროის დამოკიდებულში, ქვემდებარულ და დამატებით დამოკიდებულ წინადადებებში.

პირობით დამოკიდებული წინადადებების შესახებ ზოგადად უნდა ითქვას:

1. კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოსატვა ყველაზე დიდხანს ამგვარ წინადადებებშია შენარჩუნებული.

2. პოლისემიური ფორმები უმეტესად ამ ტიპის წინადადებებშია გამოვლენილი.

3. პირობითდამოკიდებულებიან რთულ ქვეწყობილ წინადადებებში მომავალი დრო აორისტიტაა გადმოცემული, ანუ აორისტის ფორმებს შეთავსებული აქვთ კავშირებითის მწკრივების ფუნქცია, მაგალითად:

და თუ ვერ იფიცა, რასაც ედავების, უნდა მისცეს (ვახტ., 86,34).

და თუ ისრევ მამის მამულზე და საქონელზე მოვიდა ჭირიც ინდომა მათი და ღხინიცა, ეთხოების (ვახტ., 84,30).

თუ ოცდაათი წელიწადი იქ დაყოს და ისე მოვიდა და სხვას კაცს ეყმო, ვეღარას შეუა; თუ ნაკლები დაყო და ისრე მოვიდა, ვერავინ შეეცილება (ვახტ., 99,13).

თუ უშვილოდ მოკვდა, სხვა ძმები და ბიძაშვილები ვერას მოედავებიან (ვახტ., 80,28).

და თუ არ დაიჯერა და ან მოკლა რამე ან დააშავა რამე ... პასუხი უნდა ვასცეს (ვახტ., 97,34).

და თუ არ დასთმო და აღარც მხლებელი ინდომა, გაავდო ან გაახეიბრა, ერთის მსახურის სისხლი მისცეს, და თუ ინდომა, ისრევ ერთის გლეხის სისხლი მისცე (ვახტ., 72,14).

თუ უფროსი ძმა უშვილოდ ამოვარდა, საუფროსო მისი შედევისა არის, და თუ შვილი დარჩა, შვილისა არის (ვახტ., 79,20).

თუ ომი მოჰკვდა, იმ ლაშქრობაში უიარაღობით მკვდარი შეიქნების (ვახტ., 88,8).

მაგრამე, თუ გაუშვა, რაც მზითვეი მოჰყოლია, ... თან უნდა გაატანოს (ვახტ., 69,12).

ასეთი ფორმები ძალიან ხშირია ვახტანგის “სამართალში”.

ზ) საშუალო პერიოდის ჩვენ მიერ განხილულ ძეგლებში **-ენ/-ნ** პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის აღმნიშვნელი ნიშანი II კავშირებითის მწკრივში ყოველთვის იჩენს თავს **R-ებ-ი** სტრუქტურის კონვერსიულ ფორმებში, მოყოლებული XII საუკუნის მეორე ნახევრიდან დამთავრებული XIX საუკუნის პირველ ნახევრამდე. ზოგ ძეგლში უფრო ხშირად გამოავლენს თავს, ზოგში – ნაკლებად.

ჩვენც მიგვაჩნია, რომ **-ნენ** დაბოლოების ჩანაცვლება I და II სერიის შესაბამის მწკრივებში **-ენ**-ის ადგილას სწორედ **R-ებ-ი** სტრუქტურის მქონე კონვერსიული ზმნების გავლენის შედეგია (ა.შანიძე).

კავშირებითის მწკრივების კონვერსიული ფორმებიდან ერთდროულად უნდა გავრცელებულიყო **-ნენ** დაბოლოება III პირის მრავლობითის ნიშნად სხვა მწკრივებში: I კავშირებითში, წყვეტილსა და უწყვეტლში.

თავი III

-მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციების ფუნქციები ძველსა და საშუალო პერიოდის ქართულში

3.1. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციებით სხვადასხვა ფუნქციების გამოვლენისათვის აუცილებელი ფაქტორები ძველ ქართულში

თავისი ფუნქციით კავშირებითის მწკრივებს უტოლდება -მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციები, ამდენად, კავშირებითის მწკრივების განხილვისას აუცილებლად გასათვალისწინებელია ეს კონსტრუქციები და მათთან დაკავშირებული საკითხები: სხვადასხვა ენათმეცნიერის გამოთქმული მოსაზრებები, პრობლემები და საკუთარი შეხედულებები.

-მცა ნაწილაკს ძველ ქართულში განსაკუთრებული დატვირთვა აქვს. ამიტომ იგი შეუმჩნეველი არ დარჩენილა ძველი ქართველი გრამატიკოსებისათვის. ინტერესი ამ ნაწილაკის მიმართ არ განელებულა თანამედროვე ენათმეცნიერების მხრიდანაც. ამიტომ, სანამ დავიწყებთ ამ ნაწილაკის ფუნქციების შესწავლას საშუალო პერიოდის ქართულში, მოკლედ მიმოვიხილათ მოსაზრებებს, რომლებიც გამოთქმულია ამ ნაწილაკიანი კონსტრუქციებით სხვადასხვა ფუნქციების გამოვლენის შესახებ, შემდეგ მივუთითებთ გარკვეულ სისტემაზე, რომელიც ხელს უწყობს -მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციებს ამა თუ იმ ფუნქციის წარმოჩენაში.

-მცა ნაწილაკის ფუნქციის გაანალიზებისას ა. შანიძემ ხაზი გაუსვა იმას, რომ ეს ნაწილაკი თხრობითი კილოს ფორმებს ნატვრით/კავშირებით შინაარსს სძენს: “რთული მცა სუფიქსი ძველს ქართულში მნიშვნელობას უძლიერებს იმ სიტყვას, რომელსაც ის დაერთვის ხოლმე. დართვით კი შეიძლება დაერთოს სახელსაც, სახელის ნაცვალსაც, ზმნასაც, ზმნიზედასაც, კავშირსაც. მაგრამ რა გინდ სიტყვის ნაწილსაც უნდა დაერთოს, სულ ერთია, იმავე წინადადებაში ნატვრით კილოს ვერ იხმართ, არამედ ყოველთვის მოთხრობითი უნდა იყოს” (შანიძე 1918: 79).

აღნიშნა ასევე, რომ ამ ნაწილაკს ზმნასთან აქვს კავშირი, ზმნა პირიანი ფორმით არის წარმოდგენილი. ეს ნაწილაკი გვხვდება ან აწმყოში, ან სრულ

ნამყოში. არ არის გამორიცხული **-მცა** ნაწილაკის ხმარება სხვა ფორმებთანაც: უწყვეტელთან და II თურმეობითთან (იქვე, დას. ნაშრ.).

სპეც. ლიტერატურაში მითითებულია, რომ **-მცა** ნაწილაკიან კონსტრუქციებს იგივე ფუნქციები აქვს, რაც კავშირებითის მწკრივებს, ესენია: 1) თხრობითი კილოს მომაგალი დროის გადმოცემა; 2) გამოყენებულია მეორე და მესამე პირის ბრძანებითების გადმოსაცემად; 3) გამოხატავს კავშირებით კილოს; 4) გამოიყენება პირობით დამოკიდებულიან ქვეწყობილ წინადადებაში, სადაც დამოკიდებულში აღნიშნავს პირობას, ხოლო მთავარში – შედეგს.

-მცა ნაწილაკიან ფორმებზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ ამ ფორმებით სხვადასხვა ფუნქციის გამოვლენისას ანგარიშგასაწევია შემდეგი ფაქტორები: ა) საერთო სინტაქსური კონსტრუქცია, რომელშიც **-მცა** ნაწილაკია წარმოდგენილი; ბ) მასთან დაკავშირებული ზმნის მწკრივი და გ) მეტყველების რა ნაწილზეა ეს ნაწილაკი დართული:

1) **-მცა** ნაწილაკიან კონსტრუქციას თხრობითი კილოს მყოფადის გადმოცემა შეუძლია ყველა სახის წინადადებაში: მარტივშიც, შერწყმულშიც, რთულ თანწყობილსა და რთული ქვეწყობილი წინადადების როგორც მთავარ, ისე დამოკიდებულ ნაწილში. ასეთ შემთხვევაში მასთან დაკავშირებული ზმნა-შემასმენელი ყველაზე ხშირად დგას წყვეტილსა და უწყვეტელში, აწმყოში და ასევე აწმყოს ხოლმეობითში. თავად **-მცა** ნაწილაკი შეიძლება ერთვოდეს ზმნასაც, ზედსართავსაც, კავშირსაც, ნაცვალსახელსაც...

და რომელიმცა რხული უწმიდე იყო, იგიმცა შევიყუარე (ევსტ., 48,17).

გარნა ნუ დაგიჯერებოეს, თუმცა მე მისა ცოლად-ლა ვიყავ (შუშ., 36,41).

შენ-ლა თავი თვისი არა შეიწყალე და განსდექ ღმრთისაგან, შენ მემცა შემიწყალეა? (შუშ., 38,46).

უბრალომცა ვარ, რად ვიყო თქვენ (შუშ., 39,43).

რომლისა თანაცა იპოოს მონათა შენგანისა ბარძიმი იგი, მოკუედინ და ჩუენმცა ვართ უფლისა შენისა მონა (დაბ., 44,9).

ნუ ჰგონებთ, ვითარმცა მე ძურის მეტყუელ რაიმე ვყავ თქვენთვის (ი., 5,45).

არა მომივიეს მე საქმს, რომლითამცა უბრალო ვიპოვე წინაშე საყდართა შენთა ქრისტე (ხანძთ., 105,29).

ჯმნულმცა ვარ მე თქვენგან ამიერითგან, რამეთუ არღარა მიხილოთ ცოცხალი გამოსრული ციხით (შუშ., 39,19).

ნუ იყოფინ, თუმცა ჩემ-ძლით რად შეჰმთხუეოდა ძმასა ამას (ზარზმ., 171,1).

2) **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქცია ბრძანებითების ფუნქციით დგას წინადადების თავში, როგორც ეს დამახასიათებელია საერთოდ ბრძანებითებისათვის. ასეთ შემთხვევაში ზმნა-შემასმენელი ძირითადად აწმყოშია ან აწმყოს ხოლმეობითში. ასეთ კონსტრუქციებში **-მცა** ნაწილაკი არასდროს ერთვის კავშირს:

ნუმცა ვინ შევაღს ხილვად მისა (შუშ., 34,18).

ხსენებულვემცა კეთილსა შინა არიან დედანი იგი, რომელნი ტირილდ მოვიდეს სამრესა მას და კურთხეულ იყვნედ (უდაბნ. მრ., 248,5).

მეოხმცა ხარ წინაშე მაცხოვრისა ყოველთაღსა ჩუენ ყოველთათჳს (აბო, 71,20).

ნუმცა შერთულ ხარ მათ თანა (ნინო, 226,9).

საუკუნომცა არს საკსენებელი და კურთხევაჲ მათი (იოვ. და ეფთ., 188,6).

იგინიმცა წყეულ არიან და შერხუენებულ (იოვ. და ეფთ., 189,17).

კრულმცა არს და წყეულ და შერხუენებულ და განკუეთილ წესისაგან ქრისტეანეთაღსა და მათ თანამცა შერაცხილ არს, რომელნი-იგი შინაგანმცემელ ექმნეს უფალსა ჩუენსა იესუ ქრისტესა და ა-მცა-ჯოცილ არს იგი ნაწილისაგან ქრისტეანეთაღსა! (იოვ. და ეფთ., 189,13).

3) **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციებით კავშირებითი კილოს გამოხატვა და II რეზულტატივის ფარდი ფორმების გადმოცემა შესაძლებელია მხოლოდ და მხოლოდ ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში.

სპეციალურ ლიტერატურაში მითითებულია, რომ მთავარი წინადადების შემასმენელი მხოლოდ სუბიექტს კი არ მართავს ბრუნვაში, არამედ მისი სინტაქსური ზემოქმედების ძალა იმავდროულად დამოკიდებული წინადადების შემასმენელზედაც ვრცელდება, ე.ი. მნიშვნელოვანი ფაქტორია კანონზომიერი სიტყვათშეხამება ქვეწყობილი წინადადების ფარგლებში მთლიანად (ერთელიშვილი 1963: 162-172).

როცა **-მცა** ნაწილაკიან წინადადებებში იგულისხმება კავშირებითი კილო ან II რეზულტატივი, ქვეწყობილი წინადადების ფარგლებში სიტყვათშეხამების ასეთი თანმიმდევრობა შეიმჩნევა: თუ მთავარი წინადადების შემასმენელი აწმყოს რომელიმე მწკრივის ზმნაა, **-მცა** ნაწილაკდართული დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს კავშირებითი კილოს შინაარსი აქვს.

თუ მთავარ წინადადებაში შემასმენელი აორისტით ან წარსულის რომელიმე მწკრივითაა გადმოცემული, **-მცა** ნაწილაკიან დამოკიდებულში ძირითადად II რეზულტატივი იგულისხმება (დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი ორივე შემთხვევაში ძირითადად აორისტშია) (ერთელიშვილი 1963: 107).

მნიშვნელოვანია, რომ კავშირებითი კილოსა და II რეზულტატივის გამოხატვისას **-მცა** ნაწილაკი მხოლოდ და მხოლოდ შესაბამის კავშირს ერთვის, მაგალითები:

ა) **-მცა** ნაწილაკიანი ფორმები კავშირებითი კილოს გაგებით:

ვეედრებინ ყოველთავე ლოცვის ყოფად მისთვის, რადთამცა ცვალა იგი ღმერთმან სახისა მისგან უგუნურებისა და იქმნამცა გონიერებასა ქრისტესსა (შუშ., 35,1).

ხოლო მაგას ვერ ვპყოფ, ვითარმცა მოსისხლეობად იქმნა (შუშ., 37,5).

აწუევს მეფესა მას, რადთამცა განუტევა ცოლი იგი მის (უდაბნ. მრ., 301,4).

ვერ შემძლებელ ვართ ჩუენ, რადთამცა გარდავიკადეთ იგი (უდაბნ. მრ., 272,11).

ჩუენ ქრისტეანენი ვართ და არა ჯერ-არს ვითარმცა ვჭამეთ და ვსუთ ნაგები კერპთად (კოლ., 72,43).

ინებეთ ჩემთვის ლოცვისა ყოფად უფლისა მიმართ, არა ხოლო თუ რადთამცა მივსნა მე კელთაგან უსჯულოებათა, არამედ რადთა მომცეს მე ძალი ქრისტემან (კოსტ. კახ., 77,1).

ხოლო აწ წესთა მათგანი სულიერთად მცირელი რაიმე გვპყრიეს, ვითარმცა ზღვსაგან წუეთი ერთი ვინმე წყალი აღმოიღო (ხანძთ., 112,28).

ხოლო თქუენ რადსაღა ზედამდგომლობთ და დამესხმით, ვითარმცა მეცა თქუენ გემსგავსნე? (კოსტ. კახ., 78,1).

მამად იოვანე ვეედრებინ და არა უნდა, რადთამცა ამხილა მას (იოვ. და ეფთ. 182,14).

არა მიეუარს მე რჩული ესე მამული ჩემი და მინებს ვინმცა მამცნო რჩული ჰურიათაიცა და ქრისტეანეთაიცა (ევსტ., 48,16).

ბოლო მაგალითში **-მცა** ნაწილაკი კავშირზე არ მოხვდა იმის გამო, რომ წინადადება უკავშირო რთული ქვეწყობილია.

ბ) მცა ნაწილაკიანი ფორმები II რეზულტატივის გაგებით:

და ნეტარმან მან გულსმოდგინედ მოაკსენა, რადთამცა ბრძანეს და იხილნეს მისნი იგი შწნებულნი მონასტერნი (ეხილათ) (ხანძთ., 120,6).

ხოლო მსახურთა მათ წარიყვანეს ნეტარი ევსტათი საპყრობილედ, რადთამცა აღასრულეს ბრძანებული იგი (აღესრულებინათ) (ევსტ., 53,40).

და ვინადთგან ბერძენთა ესევეთარი ჟამი პოვეს, ჳელ-ვეეს ღონისძიებითა, რადთამცა ქართველნი მონასტრისაგან აღმოფხურნეს (იოვ. და ეფთ., 186,41).

ამისთვის კორცნი შეისხნა, რადთამცა ისრაელი მო-ვითარ-აქცია ღმრთისა ცხოველისა (ევსტ., 50,18).

არავინ იპოვა კაცთაგანი, რომელსამცა აქუნდა წყალობად და ტკივილი ჩემთვის, რომელმანცა შეაჯერა უღმრთოსა მას საწუთროსა მეუღლესა (შუმ., 42,31).

უმჯობეს იყო მისა, არა თუმცა შობილ იყო კაცი იგი (მ., 26,24).

და ექებდეს, ვითარმცა წარწყმიდეს იგი (მრკ., 11,18).

ყოველთვის არ ხერხდება ზღვარის გაგლება II რეზულტატივსა და კავშირებით კილოს შორის ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში, მაგალითად:

და ენება, რადთამცა პირველი იგი ბჭობად და ღმრთისამიერი ჩუენ ზედა წყალობად ცუდმცა ყვეს და ამო (იოვ. და ეფთ., 188,31).

და ჰხედვიდა იგი, ვ'რმცა იყო წდასა ბეთლემს (კიმ., I., 23,25).

ძალიან იშვიათია, როცა -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია გამოხატავს კავშირებით კილოს ან II რეზულტატივის ფუნქციას და ეს ნაწილაკი კავშირის გარდა რაიმე სხვა სიტყვას დაერთოს დამატებით. ეს ხდება მხოლოდ მაშინ, თუ დამოკიდებული წინადადება ვრცელია (შერწყმულია ან თანწყობილი):

ევედრებინ ყოველთავე ღოცვის ყოფად მისთვის, რადთამცა ცვალა იგი ღმერთმან სახისა მისგან უგუნურებისა და იქმნამცა გონიერებასა ქრისტესსა;

და ენება, რადთამცა პირველი იგი ბჭობად და ღმრთისამიერი ჩუენ ზედა წყალობად ცუდმცა ყვეს და ამო;

და ზენონ გულსა ეტყოდა: “რადთამცა მამული და დედული მონაგები დასა თვისსა დაუტევა ნებისაებრ მისისა და თუთმცა იქმნა მონაზონ უცხოებასა შინა.

4) -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია გამოიყენება პირობითდამოკიდებულისან ქვეწყობილ წინადადებაში, სადაც დამოკიდებულში აღნიშნავს პირობას, ხოლო მთავარში – შედეგს. ასეთი კონსტრუქციის მთავარი ნაწილი ძირითადად აორისტშია წარმოდგენილი დღევანდელი უწყვეტლის ხოლმეობითის გაგებით,

ხოლო დამოკიდებულში ივარაუდება II რეზულტატივი (ისევ აორისტიტ გადმოცემული).

პირობითდამოკიდებულისან ქვეწყობილ წინადადებაში **-მცა** ნაწილაკი აუცილებლად დგას როგორც მთავარ წინადადებაში, ისე დამოკიდებულში. დამოკიდებულში **-მცა** ნაწილაკი აუცილებლად ერთვის შესაბამის კავშირს. მთავარში არს. სახელსაც, ნაცვალსახელსაც, ზმნასაც, ნაწილაკსაც... მაგალითები:

უკეთუმცა არა იყო დაუცხრომელი ბრძოლაჲ წმიდათაჲ, არამცა მოიკსენეს ბრძოლაჲ იგი სიკუდილდ მარადლე (= რომ არ ყოფილიყო – არ მოიხსენებდნენ) (ხანძთ., 106,19).

ესე-ლა თუმცა მეცნა, არამცა შემოგიტევე შენ (=ეს რომ მცოდნოდა – არ შემოგიშვებდი) (შუშ., 40,8).

უკუეთუმცა არა დაგუეყოვნა, აწმცა მოქცეულ ვართ სამ გზის (=რომ არ დაგვეყოვნებინა – მოქცეული ვიქნებოდით) (დაბ., 43,10).

უკუეთუმცა სიტყუვად რად ჭეშმარიტ ყოფილ იყო თქუმულთა შინა შენთა, არამცა რად ბოროტი შემთხუეულ იყო შენდა (=რომ ყოფილიყო – არ შეგემთხვეოდა) (იობ., 4,12).

უწყოდა თუმცა მამასახლისმან, რომელსა ეამსა მპარავი მოვიდოდა, არამცა უფლო დათხრად სახლისა თვისისა (მ. 24,43).

ესე თუმცა იყო წინაწარმეტყუეული, უწყოდამცა, რაბამი დედააკაცი შეეხების მას (=რომ ყოფილიყო – ეცოდინებოდა) (ლ., 7,39).

უფალო, აქა თუმცა იყავ, ძმაჲ იგი ჩემი არამცა მოკუდა (=რომ ყოფილიყავი – არ მოკვდებოდა) (ი., 11,21).

თუმცა მითხარ მე, წარმო-მცა-ეგ ზავნე შენ სიხარულითა (დაბ., 31,27).

არა თუმცა ღმერთი მამისა ჩემისა აბრაჰამისა იყო ჩემ თანა და შიში ისაკისი, აწ ცარიელმცა გამომავლინე (დაბ., 31,42).

თუმცა არა შეამოკლნა დღენი იგი, ვერმცა განერა ყოველი კორციელი (= რომ არ შეემოკლებინა – ასცდებოდა) (მრკ., 13,20).

თუმცა არა იყო ღმრთისა მიერ, ვერმცა შემძლებელ იყო ყოფად რადსმე (=რომ არ ყოფილიყო – ვერ შეძლებდა) (ი., 9,33).

არამცა გაქუნდა კელმწიფებაჲ ჩემ ზედა არცა ერთ, არა თუმცა მოცემულ იყო შენდა ზეგარდმო (ი., 19,11).

დალათუშცა არა ვისა თხოილ ვიყავ, ვითარმცა თავს-ვიდევ კაციხაჲ ამის უცხოისაჲ (მრვლთ., 163,16).

ამგვარად, **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები თავისი ფუნქციით კავშირებითის მწკრივებს უტოლდება. ორი პარალელური ფორმის – კავშირებითისა და **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების – არსებობის თაობაზე სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული: არნ. ჩიქობავა თვლის, რომ კავშირებითი კილოს ფორმათა ჩამოყალიბებამდე ქართული ამ ფორმით გამოხატული კატეგორიის გადმოსაცემად **-მცა** ნაწილაკიან თხრობითი კილოს ფორმებს იყენებდა, კავშირებითის ფორმათა ჩამოყალიბების შემდეგ **-მცა**-ს თავისი ფუნქცია დიდხანს არ დაუკარგავს და კავშირებითის პარალელურად იხმარებოდა. ამის მიხედვით, – დასძენს ავტორი, – კავშირებითის მწკრივის ფორმები და **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები სხვადასხვა ისტორიული ფენაა ქართულში: პირველი (კავშირებითი მწკრივები) უფრო გვიანდელი მოვლენაა, ვიდრე მეორე (ჩიქობავა 1952: 275).

-მცა ნაწილაკს სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა პ. გაჩეჩილაძემ. იგი სომხური და ბერძნული პარალელების ქართულთან შედარებითი ანალიზის შედეგად ასკვნის, რომ **-მცა** ნაწილაკი წმინდა ქართული ენობრივი მოვლენაა, რომ იგი არ არის შედეგი ბერძნულ-სომხური გავლენისა, რადგანაც ქართულის ამ ფორმების შესატყვისად უცხო ენებში სხვადასხვა ენობრივი საშუალებებია გამოყენებული. ავტორმა შეისწავლა **-მცა** აფიქსის ხმარების წესი ორიგინალურ და ნათარგმნ ძეგლებში და მიიღო ბუნებრივი დასკვნა: “ორიგინალურ თხზულებებში მეტი თუ არა, ნაკლები სიხშირით არაა **-მცა** გამოყენებული, ამიტომ იგი ქართული მოვლენაა. გარდა ამისა, **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ქართული ენის დიალექტებში (აღმოსავლურსა და დასავლურშიც) დღემდე მოიპოვება” (გაჩეჩილაძე 1960: 241).

-მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციების შესწავლისას ნ. კოტინოვი ეყრდნობა ქართული ოთხთავის DE და C რედაქციების ჩვენებებს და ასკვნის: ოთხთავის DE რედაქციაში, იქ, სადაც **-მცა** ნაწილაკიანი თხრობითი კილოს ფორმებია გამოყენებული, C რედაქციაში კავშირებითი კილოს ზმნა შეესატყვისება. ასეთი ურთიერთმონაცვლეობა ოთხთავის რედაქციებში ბოლომდე თანმიმდევრულად არაა გატარებული, მაგრამ შემთხვევათა უმრავლესობა აღნიშნულ

მონაცვლეობას ადასტურებს. ავტორის ვარაუდით, **-მცა** ნაწილაკის გამოყენება თავდაპირველად ერთ რომელიმე დიალექტს ახასიათებდა და შემდგომ გავრცელდა მთელ ქართულში (კოტინოვი 1986: 54).

ვ. თოფურია წერს, რომ **-მცა-ს** ფარდი ფორმა დღემდე დაცულია სვანურ ენაში **-უ(-უ), ოფ-უფ, ოღ-ის** სახით. ამგვარად, მისი აზრითაც **-მცა** ნაწილაკი დიალექტური წარმომავლობისაა (თოფურია 1931: 183).

გამოთქმულია მოსაზრება **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების წესის შერყევის სხვადასხვა გარემოებებზეც, ესენია: ა) თხრობითი კილოს მყოფადის ფორმების ჩამოყალიბება, რის შედეგადაც II კავშირებითს საშუალება მიეცა თხრობითი კილოს გამოხატვაზე აელო ხელი და მხოლოდ კავშირებითობის შინაარსი გადმოეცა, ხოლო **-მცა** ნაწილაკიანი ფორმებით კავშირებითის გამოხატვის საჭიროება შემცირდა, ბ) II რეზულტატივის ფორმების გახშირება, გ) ისეთი კავშირების მომრავლება, როგორებიცაა: თუმცა, ვითამ, განაღაც, ნუცა, ოდესცა, თუმცა, ვითამც, განაღაცა/განაღამცა, ნუმცა, ოდესმცა და ა. შ. (ამ ნაწილაკებში **-მცა** კომპლექსს **-მცა** ნაწილაკის ფუნქცია აღარ ჰქონდა) (გაჩეჩილაძე 1960: 248-250).

ვეთანხმებით იმ აზრს, რომ ეს კონსტრუქციები უძველესია და რომელიღაც დიალექტიდანაა შემოჭრილი სალიტ. ქართულში (გაჩეჩილაძე 1960: 241), მაგრამ ამავე დროს გვგონია, რომ უძველესი შეიძლება იყოს **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციით გამოხატული მხოლოდ ერთი ფუნქცია – გამოხატოს მომავალი დრო. სხვა დანარჩენი ფუნქციებით ამ კონსტრუქციების გამოყენება ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაზე ადრეული არ უნდა იყოს. საიდან ჩანს ეს:

როგორც ზემოთ მიუთითეთ, **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქცია კავშირებითი კილოს გაგებას იძლევა ამ ნაწილაკის შესაბამის კავშირზე დართვით ჰიპოტაქსურ წინადადებაში. ასევე იქცევა პირობითდამოკიდებულებიან და II რეზულტატივის ფარდ წინადადებებში, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ **-მცა** ნაწილაკი უკვე გვიან მორგებულია იმ მზამზარეულ სინტაქსურ კონსტრუქციაზე, რომელსაც ჰიპოტაქსურს ვუწოდებთ, როგორც ჩანს, კავშირებითის ფორმების ანალოგიით (ისევე როგორც კავშირებითის მწკრივები, **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციებიც კილოს გამოხატვისას საერთო სინტაქსურ მდგომარეობას ითვალისწინებენ).

მაშასადამე, უპირველესი უნდა იყოს **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების მიერ მომავალი დროის გამოხატვის ფუნქცია. მიგვაჩნია, რომ **-მცა** ნაწილაკი ვერ ითავსებს კავშირებითის მწკრივს იმის გამო, რომ ამ მწკრივის უმთავრესი ფუნქციაც სწორედ მომავალი დროის გამოხატვაში მდგომარეობდა.

დავაკვირდეთ ზემოთ მოყვანილ მაგალითებს: რა აკლია მათ? – შესაბამისი სინტაქსური კონსტრუქცია ამა თუ იმ კილოს გადმოცემისათვის აქვთ, – აკლიათ მხოლოდ და მხოლოდ მომავალი დროის გაგება, რომელიც საჭიროა როგორც ბრძანებითი, ისე კავშირებითი კილოებისათვის (არაფერს ვამბობთ პირობითი მოდალობებისა და II რეზულტატივის გამოხატვაზე: ისინი შედარებით გვიანი მოვლენაა, როცა ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია უკვე მყარადაა ჩამოყალიბებული ძველ ქართულში. **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების შენარჩუნებაც ძველ ქართულში, ვფიქრობთ, იმიტომ გაგრძელდა, რომ მათ შესანიშნავად მოახერხეს II რეზულტატივისა და პირობითი მოდალობების გამოხატვა).

ბუნებრივად დაისმება შეკითხვა: რატომ ვერ ითავსებს **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქცია მომავალ დროს, რა უნდა იყოს ამის მიზეზი? ვფიქრობთ, იმ კილოში, საიდანაც ეს კონსტრუქცია გაგრძელდა სალიტერატურო ქართულში, მყოფადი მხოლოდ ლექსიკური საშუალებით იყო გამოხატული. ა. შანიძის განმარტებით, “**-მცა** ნაწილაკი რთული შედგენილობისაა – წარმოდგება **-მ** და **ცა** ნაწილაკებისაგან. მისი პირველი ნაწილი (**-მ**) ნაშთი უნდა იყოს რაღაც სიტყვისა” (შანიძე 1918: 79). მიგვაჩნია, რომ **-მ** ნაშთია ისეთი სიტყვისა, რომელიც შინაარსით მომავალი დროის გამოხატველია (როგორებიცაა მერმე, შემდგომ ან რაღაც სხვა), **-ცა** კი მნიშვნელობას უნდა უძლიერებდეს იმ სიტყვას, რომელსაც კონსტრუქციაში ამა თუ იმ ფუნქციების გამოვლენისას გადამწვევტი მნიშვნელობა ენიჭება (მაგ. კავშირს). ჩვენი ვარაუდით, კონსტრუქციას დაახლოებით ასეთი სახე უნდა ჰქონოდა: ზრახვა-ყვეს (=რაითა-მერმე-ცა), რაითამცა იესუ ზაკუვით შეიპყრეს.

დ. მელიქიშვილის მოსაზრებით, ამ ნაწილაკის პირველი ნაწილი **-მ** უნდა მომდინარეობდეს **-მე** განუსაზღვრელობითი ნაწილაკისაგან (თუმცა =თუ+მე+ცა), **-ცა** კი კორელაციის მაწარმოებელია. განუსაზღვრელობითი **-მე** ნაწილაკი სათუო-სავარაუდო-განუსაზღვრელი მოქმედების (> მომავალი დროის) შინაარსს სძენს ფორმას: მომავალი დროც განუსაზღვრელია.

ამდენად, ჩვენ მიერ გამოთქმული ვარაუდი **-მცა** ნაწილაკის უმთავრეს დანიშნულებაზე – გამოხატოს მომავალი დროის მნიშვნელობა – ვფიქრობთ, უფრო საფუძვლიანი ხდება.

ამავე მოსაზრების გასამყარებლად ვიტყვით ასევე, რომ ძველი და საშუალი პერიოდის ქართულის განხილულ ძეგლებში არსად არ შეგვხვდრია **-მცა** ნაწილაკი მომავალი შინაარსის მნიშვნელობის მქონე სიტყვასთან.

შეგვხვდა “მერმე” სიტყვასთან მხოლოდ **-ცა** ნაწილაკი და არა **-მცა**, მაგალითად:

“მერმეცა იპოოს ვინმე, რომელმან ესე შეიმკოს” (შუშ., 38,24).

წერილი წ’ის გიორგი-მთაწმიდელის ბიოგრაფის გიორგი მონაზონისა:

და მერმეცა აღივსენ პირი ჩუწნი ვალობითა, რათა ქებაჲ ღ’თისა ჩუწნისა იხილონ მრავალთაჲ (ქრონ., 76,32).

როგორც ჩანს, **-მცა** ნაწილაკის განუსაზღვრელობითი, ანუ მომავალი დროის შინაარსი დროთა ვითარებაში დაიკარგა.

3.2. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციის სემანტიკის განვითარებისათვის ქართულ სარაინდო პოეზიასა და პროზაში.

-მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციების თვალსაზრისით ძალიან საინტერესოა საშუალი პერიოდის ქართული სარაინდო პროზა, ამიტომ ამ კონსტრუქციებზე მსჯელობას სწორედ ამ ჟანრის ნაწარმოებების მონაცემების მიხედვით დავიწყებთ.

საშუალი პერიოდის სარაინდო პროზასა და პოეზიაში **-მცა** ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციები უჩვეულოდ ხშირად იხმარება (მხედველობაში გვაქვს „ვეფხისტყაოსანი“, „ამირანდარეჯანიანი“ და „ვისრამიანი“). ამასთან ისინი ზუსტად იმეორებენ იმ ფუნქციებს, რომლებსაც კავშირებითის მწკრივები გამოხატავენ. უფრო მეტიც, რამდენადაც იზრდება კავშირებითის მწკრივების გამოყენება სხვადასხვა ფორმებთან, იმდენად **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების გამოყენების არეალი ფართოვდება.

განსაკუთრებით ხშირია **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები “ვეფხისტყაოსანში.” გაცილებით უფრო მეტია, ვიდრე ძველი თუ საშუალო პერიოდის სხვა ძეგლებში. ვფიქრობთ, ამ ფორმებს რუსთაველი პოეტური მიზანდასახულობით მიმართავდა, ეს მისი პოეტური სტილის მახასიათებელია. სწორედ რუსთაველის გავლენას უნდა უკავშირდებოდეს **-მცა** ნაწილაკიანი ფორმების მომრავლება სარაინდო-სამიჯნურო პროზაში – „ამირანდარეჯანიანსა“ და “ვისრამიანში”.

ამ დასკვნის მიღების საფუძველს გვაძლევს ის ფაქტი, რომ თავად ძველ ქართულში **-მცა** ნაწილაკიანი ფორმები მიჩნეულია ისტორიულად უფრო ადრინდელ მოვლენად კავშირებითის მწკრივებთან შედარებით და, თუმცა **-მცა** ნაწილაკი კავშირებითის პარალელურად იხმარებოდა, მაგრამ შეფარდება, გამოყენების თვალსაზრისით, მათ შორის საკმაოდ დიდია, მაგალითად: პ. გაჩეჩილაძის გამოკვლევით, ბიბლიის წიგნებში („დაბადებისაჲ“, „გამოსლვათაჲ“, „მსაჯულთაჲ“, „რუთისი“, „იობისი“, „ესაიასი“) **-მცა** ნაწილაკიანი ფორმები 70-ს ვერ აღწევს (მაშინ, როცა კავშირებითის ფორმები 2000-ზე მეტია, შეფარდებაა 30:1), “ლევიტელთას” წიგნში **-მცა** ნაწილაკიანი ფორმა არ გვხვდება. ასევე შედარებით იშვიათია **-მცა** “გამოსლვათასა” და “ესაიას” წიგნებში (შეფარდებაა: 79:1 და 125:1), ანალოგიურ სურათს იძლევა “მამათა სწავლანი”, “საქმე მოციქულთა” და “კათოლიკე ეპისტოლენი”.

ქართული ოთხთავის რედაქციებიდან ადიშის ოთხთავში იგი 191-ჯერაა ნახმარი, ჯრუჭ-პარხლისაში — მხოლოდ 127-ჯერ.

ორიგინალური ძეგლებიდან გიორგი მერჩულის თხზულებაში “ცხორებაჲ გრიგოლ ხანძთელისაჲ” **-მცა** 30-ჯერ გვხვდება (შეფარდებაა 30:1), გიორგი მთაწმიდელის თხზულებაში **-მცა** ნაწილაკიანი ფორმები 52-ჯერ გვხვდება (კავშირებითის — 203-ჯერ, შეფარდებაა 4:1), ანალოგიური მდგომარეობაა სხვა ორიგინალურ ძეგლებში (გაჩეჩილაძე 1960: 247).

-მცა შუა საუკუნეების ძეგლებში დასტურდება შემდეგი ფუნქციებით:

1. **-მცა** ნაწილაკი თხრობითი კილოს რომელიმე მწკრივის ზმნასთან კავშირში გვაძლევს თხრობითი კილოს მომავალი დროის გაგებას; 2. **-მცა** ნაწილაკიანი თხრობითი კილოს ზმნა კავშირებითი კილოს ფუნქციით იხმარება; 3. **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციებს აქვთ უნდაობით მოდალობა (რაც თავისთავად კავშირებითის შინაარსს გულისხმობს); 4. **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები

კითხვითი ინტონაციის მქონე წინადადებებში ზმნას კავშირებითი კილოს გაგებას აძლევს; 5. **-მცა** ნაწილაკიან კონსტრუქციებში კავშირებითი კილოს გაგებაა ნუთუ, ნეტარ (იქნებ, ეგებ, ნეტავ) სიტყვებთან; 6. **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები გამოიყენება I, II, და III პირის ბრძანებითების საწარმოებლად მსოფლიოსა და მრავლობით რიცხვში; 7. **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები შემასმენელს ანიჭებს ხოლმეობითის გაგებას; 8. **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები II რეზულტატივის შინაარსისაა.

მაგალითად:

3.2.1.-მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციები თხრობითი კილოს მომავალი დროის მნიშვნელობით

ვის მივანდო სახლი ჩემი, შენგან კიდე ვინმც მეფერა (ვინ შემეფერება)? (ვეფხ., 791,გ).

ავსა კაცსა ურჩევნია ავსამცა რას ადრე სცნობდა (რაც ადრე გაიგებს ცუდს)! (ვეფხ., 762,დ).

სადა გინდ ვიყო, რა მგამა, ყოფამცა მქონდა ნებისა (თუ ავისრულებ სურვილს, არ მენადვლება)! (ვეფხ., 802,დ).

შენგან ჩემი სიყვარული ვითმცა არა დამეჯერა (როგორ არ დავიჯერებ) (ვეფხ., 791,ა).

რაცა საქმე უსამართლო ღმერთმან ვისმცა შეარჩინა (ვის შეარჩენს ღმერთი) (ვეფხ., 783,დ).

კვლა მოახსენა: “რამცა სცან სიტყვითა ესოდენითა” (რას გაიგებ) (ვეფხ., 761,ბ).

მართალ ხართ, თუმცა რისხვანი ჩემთვის იანაზდენითა (თუ გამირისხდებით) (ვეფხ., 761,დ).

პასუხად ვწერდი: მთვარეო, შენმცა მზე ვით მოგერია (როგორ მოგერევა)? (ვეფხ., 387,ბ).

ვინმცა გასძლნა ჭირნი ჩემნი, ანუ ვინმცა შეეცადა (ვინ გაუძლებს ან ვინ შეეცდება)? (ვეფხ., 28,გ).

თვარა ვისმც ექმნა გვარლითა შეკრვა თავისა მრთელისა (ვინ შეიკრავს თავს)! (ვეფხ., 262,დ).

მტერი არავინ გიჩანს და რამცა ვინ გაადრა (ვინ რას გაადრებს) (ამირ., 97,46).

გამოსცა პასუხი ხეაღისად, ვითა: **მზამცა ხარ** (მზად იქნები)? (ამირ., 13,30).

კარგიმცა ჭაბუკი ვიყავ (კარგი ჭაბუკი ვიქნები) (ამირ., 60,34).

ნუმც ვისგან **მესმის** ამბავი მის დევისაო (ნურავისგან გავიგებ) (ამირ., 109,8).

ნუმცა ვინ **ექებს** დიაცისაგან მოწყალებასა, **ნუმცა** ვინ **სთესავს** მლაშესა ველსა ზედა ვარდსა (ნურავინ დათესავს მლაშე ველზე ვარდს...) (ვისრ., 165,12).

რათგან რამინ ვისის გული არ შეინახა და მას ვერ შეეგუა, **შენმცა** რა **გაგახარა** (შენ როგორ გაგახარებს)? (ვისრ., 178,3).

მაგრა აწ **თუმცა** ღმერთმან შენისა პირისა ნახვა **მომცა** და მერმე მოგკუდე, აღარა მგამა (**თუმცას** მნიშვნელობა უმეტეს შემთხვევაში არის **რომ**, მაგრამ, უკეთესი იქნება, ეს წინადადება ასე რომ გადმოგველო: თუ ღმერთი შენს ნახვას მაღირსებს და ისე მოგკედები, აღარ მენადვლება) (ვისრ., 185,7).

თუით მისისავე გულისაგან კიდე მიწთომა **ვისმცა** **ჰქონდა** (ვის ექნება)?! (ვისრ., 185,42).

-მცა ნაწილაკი თხრობითი კილოს მომავალი დროის გაგებით “ვეფხისტყაოსანში” შეგვხვდა 80-ჯერ, აქედან 64-ჯერ – წყვეტილის მწკრივთან, 9-ჯერ – უწყვეტელთან, 3-ჯერ – II რეზულტატივთან, 4-ჯერ – აწმყოსთან (ოთხივე შემთხვევა ნუ უარყოფითნაწილაკიანია). “ამირანდარეჯანიანში” **-მცა** მომავალი დროის გაგებით დასტურდება 4-ჯერ: 2-ჯერ – წყვეტილთან, 2-ჯერ – აწმყოსთან. “ვისრამიანში” – 6-ჯერ: 3-ჯერ – წყვეტილთან, 2-ჯერ – უწყვეტელთან, ერთხელ – აწმყოსთან.

მნიშვნელოვანია, რომ 1. **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები თხრობითი კილოს მომავალი დროის ფუნქციით გვხვდება ნებისმიერი აგებულების წინადადებაში: მარტივშიც, შერწყმულშიც, რთულშიც, რთული ქვეწყობილი წინადადების როგორც მთავარ, ისე დამოკიდებულ ნაწილში;

2. თავად **-მცა** ნაწილაკი შეიძლება დაერთოს ნებისმიერ სიტყვას: სახელსაც, ზმნასაც, ნაწილაკსაც, კავშირსაც...

3.2.2. -მცა ნაწილაკიანი თხრობითი კილოს ფორმები კავშირებითი კილოს გაგებით:

არ ეგების ამას იქით, **თუმცა** თავი არ **გამონე** (რომ არ დაგემონო) (ვეფხ., 258,ბ).

თავსა მოვიკლავ, მე თუმცა შენგან არ ვეჭვდი წყენასა (რომ არ ველოდე წყენას) (ვეფხ., 844,ბ).

რაცალა არის არ არის, თუმცა არ ედგნეს ბუდენი (რომ არ ჰქონდეს ბუდე) (ვეფ. 222,ბ).

ყოლა ჭირი არ ეგების, თუმცა ღხინმან არ დასძლია (რომ ღხინმა არ დასძლიოს) (ვეფხ., 644,დ).

ვინ ღირს-ა, თუმცა წყალობით ცა მიწყივ მობრუნდებოდა (რომ მუდამ ბრუნავდეს) (ვეფხ., 1361,დ).

ესე არის აჯა ჩუენი შენსა წინაშე, რომელმცა ვნახეთ ჭაბუკობა შენიო (რომ ვნახოთ) (ამირ., 66,36).

მე მინდა ესე, რომელმცა ვინმე შემება ომი გამისწორა (რომ ვინმე შემებას და ომი გამისწოროს) (ამირ., 79,36).

ვინათგან ესეთი კაცი ვნახეთ, დღეისითგან წაღმა ვითამცა შენი ვართო (თითქოს შენი ვიყოთ დღეიდან) (ამირ., 87,7).

თქუენ ვითამცა ჩემნი ძმანი ხართ (ვითომც ჩემი ძმები იყოთ) (ამირ., 87,10).

ღამის მეფე, რომელმცა მზეჭაბუკი და იმარინდო შეიბნესო (რომ შეიბნენ), (ამირ., 89,12).

აწ ვითამცა ძმანი ხართ ჩემნი და არა ემანი, ვგრე დაგიჭირნეო (ვითომ ჩემი ძმები იყოთ) (ამირ., 97,35).

ჩუენგან ესე არა ეგების, რომელმცა არა უშუეღეთ (რომ არ ვუშეველოთ) (ამირ., 105,4).

რა თავისა სახლსა შიგან მტერი ვიჯდეს, ვითამცა სოფელსა შიგან გუელი გიზის (ვითომ გველი გიჯდეს) (ვისრ., 151,23).

ნეტარძი ჩემთუის, თუმცა ერთხელ კულა ვნახე (ვნახო) მისი პირი, ანუმცა ღონე იყო (იყოს), მეკუბოლობა მისი ამას გზასა მე მომხუდებოდა (შემხუდებოდეს) (ვისრ., 153,25).

თუმცა ათი ათასი სული მედგა, ყუელა მისთუისვე მინდა (ათი ათასი სული რომ მედგას) (ვისრ., 160,39).

ნუთუმცა დაილია ჭირისა დღე და მოგუესწრა სიხარულისა და ღხინისა უამი (იქნებ დასრულდეს ჭირი და მოგვესწროს სიხარულისა და ღხინის დრო)? – ამ წინადადებაში –მცა-ს ძალა ორ ზმნაზე ვრცელდება, ასეთი შემთხვევა ძველმა ქართულმა არ იცის, საშუალი პერიოდის ქართულში კი არაერთხელ შეგხვდა.

-მცა ნაწილაკიანი თხრობითი კილოს ზმნა კავშირებითი კილოს გაგებით “ვეფხისტყაოსანში” გვხვდება 14-ჯერ: წყვეტილთან – 9-ჯერ, უწყვეტელთან – 2-ჯერ, აწმყოსთან – 3-ჯერ. “ამირანდარეჯანიანში” – 21-ჯერ: წყვეტილთან – 11-ჯერ, აწმყოსთან – 8-ჯერ, მყოფადთან – 2-ჯერ. “ვისრამიანში” – 20-ჯერ: წყვეტილთან – 11-ჯერ, უწყვეტელთან – 4-ჯერ, აწმყოსთან – 4-ჯერ.

მნიშვნელოვანია, რომ 1. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები კავშირებითი კილოს ფუნქციით გვხვდება რთული ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში; 2. როდესაც -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია დამოკიდებულ წინადადებაში იძლევა კავშირებითი კილოს გაგებას, -მცა დაერთვის მხოლოდ და მხოლოდ კავშირს (უკავშირო ქვეწყობილ წინადადებაში დამოკიდებული წინადადების პირველსავე სიტყვას დაერთვის), მაგალითად:

იაგუნდი ეგრეცა სჯობს, ათასჯერმცა მინა მინდა (მინა რომ ათასჯერ მინობდეს, იაგუნდი მაინცა სჯობს) (ვეფხ., 304,გ).

ღმერთმან ქმნას და გაგიმარჯვდეს, მორგჭმულიმცა ჩემ კერძ ირე! (ღმერთმა ქმნას, რომ გამარჯვებული ჩემკენ წამოხვიდე) (ვეფხ., 420,ბ).

თქვა: ჩემებრი ამირბარი, ნაძლევი ვარ, ვისმცა ჰყავსა (ნაძლევესა ვარ, რომ ვინმეს ჰყავდეს) (ვეფხ., 322,ბ).

3.2.3. პოლისემიური ფორმები -მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციებში

ხშირად თხრობითი კილოს მომავალი დროისა და კავშირებითი კილოს გამიჯვნა ერთმანეთისაგან ჭირს -მცა ნაწილაკიან ფორმებში: კონსტრუქციები პოლისემიურია. ამ მოვლენის მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ ორივე ფორმისათვის – თხრობითი კილოს მომავალი დროისა და კავშირებითი კილოსათვის – ამოსავალი სწორედ მომავალი დროა, რომლის წიაღშიც უნდა ჩასახულიყო კავშირებითი კილო, მაგალითად:

უშენოდ რამცა ვით გავიხარეო (როგორ გავიხარებ ან როგორ გავიხარო)? (ვეფხ., 1650,გ).

რადმცა გაგწირე, თუ ვითა გაყრასა მოვითმინები (რად გაგწირავ ან რად გაგწირო)? (ვეფხ., 1580,დ).

მონებისა უკეთესი რამც ვიშოვე, რამც ვიქონე (რას ვიშოვი, რას ვიქონიებ ან რა ვიშოვო, რა ვიქონიო)? (ვეფხ., 1646,დ).

ასეთი მაგალითებისათვის ამა თუ იმ მნიშვნელობის მიკუთვნება სუბიექტურია, მთლიანად მკითხველის აღქმა - გემოვნებაზეა დამოკიდებული.

3.2.4. კავშირებითია კილო “უნდაობითი” მოდალობის შემცველ -მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციებშიც, მაგალითად:

მაგისად ნაცვლად რამც ვიყავ ღირსი ქებისა თქუენისა (რაც უნდა ვიყო) (ვეფხ., 303,ბ).

მოილოდინე, მოვიდეს, რაზომცა დაგეყოვნების (რაც უნდა დიდხანს ელოდო) (ვეფხ., 264,გ).

მან განანათლოს მჭვრეტელთა გული, რაზომცა ბნელია (რაც უნდა ბნელი იყოს) (ვეფხ., 481,გ).

მივჰყვე, მიაშობს ყველასა, რაზომცა ცეცხლი მწვავ ალთა (რაც უნდა მწვავდეს) (ვეფხ., 1101,გ).

ესე ღაწვნი მზისად ხმამან, კაცთაგანმცა ვით იკოცნეს (კაცმა როგორ უნდა აკოცოს)! (ვეფხ., 1170,ბ).

ყმამან უთხრა: ვერ წაგიტან, რაზომსამცა ცრემლსა ჰღვრიდი (რამდენი ცრემლიც უნდა ღვარო) (ვეფხ., 790,დ).

რაზომცა სწყრები, შემინდევ შეცვლა თქვენისა მცნებისა (რაც უნდა სწყრებოდე) (ვეფხ., 802,ა).

რაზომცა ნათობს სინათლე, ჩემთვის ეგრეცა ბნელია (რაც უნდა ნათობდეს) (ვეფხ., 1303,ბ).

რაზომცა დიდი ღაშქარი არის, ომსა ვერსით წაუვალთ (რაც უნდა დიდი ღაშქარი იყოს) (ამირ., 105,10).

რაზომცა მივალ ჩემი კუალი მრუდად ჩანს (რაც უნდა ვაკეთო, როგორც არ უნდა ვიარო) (ვისრ., 163,19).

რაზომცა შენ დამამძიმე, მე არცა რა კადრებისა ღონე ეგე მაქუსო (რაც უნდა დამამძიმო) (ვისრ., 180,27).

მე რაზომცა ნისლი მომხუევია, დარისა კარვისა და მთუარისა ნათლისაგან იმედსა არ გარდავსწყუედ (რაც უნდა ნისლი მეხვიოს) (ვისრ., 166,29).

რაზომცა კეკლუცი და კელმწიფე ქმრები უვის, მალვით ეგრეცა მიჯნურობენ (რაც უნდა ღამაზი და დიდებული ქმრები ჰყავდეთ) (ვისრ., 156,22).

რაზომცა შენგან მტერობა ვცან, კიდევანობისა ბორკილთა დამბუჯდე და გულსა ცეცხლი ჩამიგზნე, თუალთა სისხლი მაღინე, სისხლისა ტბასა ჩამაგდე და ჯეონსა შიგან ჩამარჩეე – მე გული არცა ეგრე მეტყუის შენსა წყევასა (რაც უნდა მტრობა ვცნო, ... დამბუჯდო, ... ჩამიგზნო, ... მაღინო, ... ჩამაგდო და ... ჩამარჩო ... – მცას ძალა ვრცელებდა ექვს ზმნაზე-შემასმენელზე) (ვისრ., 173,22).

კილოს მიხედვით “უნდაობითი” ფორმები შუალედურ ვითარებას გვიჩვენებს ბრძანებით და კავშირებით კილოებს შორის. ამ მხრივ გარკვეული ზღვარის გაღება შეიძლება: როცა უნდაობითი ფორმა იგულისხმება ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში ან კითხვითი შინაარსის მქონე წინადადებებში, მაშინ კილო შესაძლო, სათუო, სავარაუდო ნიუანსების მიხედვით კავშირებითია (ამას ადასტურებს ზემოთ წარმოდგენილი მაგალითები). როცა უნდაობითი ფორმა მთავარ წინადადებაში იგულისხმება, მაშინ იგი კატეგორიულობით ბრძანებით კილოს ემსგავსება, მაგალითად:

მქმნელი საქმისა ძნელისა კაციმცა იყო ცნობილი (კაცი უნდა იყოს) (ვეფხ., 943,ბ).

კაციმცა მაშინ თქვენ გახლავს, რა ომმან ქმნას გაჭირობა (კაცი მაშინ უნდა გახლდეს) (ვეფხ., 1410,დ).

მათთა მჭვრეტელთა გულნიმცა ესხნეს წრთობილნი (წრთობილი გულები უნდა ჰქონდეთ) (ვეფხ., 1576,დ).

ავთანდილის მაქებელთა ათასიმცა ენა ენდა (ათასი ენა უნდა ენობდეს)! (ვეფხ., 1057,ა).

სახლ-საყოფი არა ჰმართებს, ცამცა გაიდარბაზესა (ცა უნდა გაიდარბაზონ) (ვეფხ., 690,დ).

ქალი ჰყვა ერთსა მონასა, ვცანმცა, თუ მოღმა ვინ არე (უნდა გამეგო) (ვეფხ., 574,ბ).

კაცი იყო საქმისამცა შესაფერი, შესატყვისი (კაცი უნდა იყოს საქმის შესაფერისი) (ვეფხ., 781,ბ).

“უნდას” შემცველ წინადადებებში -მცა ნაწილაკი “ვეფხისტყაოსანში” დადასტურდა 27-ჯერ: 11-ჯერ – წყვეტილში, 2-ჯერ – უწყვეტელში, 14-ჯერ – აწმყოში (რაზომცა კავშირთან – რაც უნდა, რაგინდ მნიშვნელობით – ყოველთვის აწმყოშია); „ამირანდარეჯანიანში” – ერთხელ წყვეტილის მწკრივთან; „ვისრამიანში” – 5-ჯერ (ერთ წინადადებაში -მცა ნაწილაკის ძალა

ექვს ზმნაზე ვრცელდება, ასე რომ, სულ ათი ზმნა განიცდის სინტაქსურ ზემოქმედებას: 7-ჯერ -მცა წყვეტილის ფორმას უკავშირდება, 2-ჯერ – აწმყოს, ერთხელ – I რეზულტატივს.

3.2.5. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები კითხვითი შინაარსის მქონე წინადადებებში ზმნა-შემასმენელს კავშირებითი კილოს გაგებას ანიჭებს, მაგალითად:

შენთვის მოგკვდე, ამისებრი მემცა საქმე რა ვიღონე (რა ვიღონო)! (ვეფხ., 258,დ).

შენ არ ჯერ ხარ, უსწავლელნი კაცნი ვითმცა შევაჯერენ (როგორ დავაჯერო)! (ვეფხ., 799,დ).

ლომო, ქებანი შენნიმცა ჩვენ ვითა ვადიადენით (როგორ ვადიდოთ)! (ვეფხ., 1129,ბ).

რათაცა ვით ვჰპოვებ, მას ვიქმ, გულმან სხვამცა რა ისმინა (სხვა რა მოისმინოს)! (ვეფხ., 1100,დ).

სულთა მოგცემ გულისათვის, სხვა მეტიმცა რა გაქონე (მეტი რა მოგცე)? (ვეფხ., 252,დ).

ნუთუ ყოს ღმერთმან გაძლება, მემცა ვით მივეც ენასა (როგორ მივცე ენას გაძლება) (ვეფხ., 308,ბ).

სხვად ამბავი აქაური მეტი რამცა მოგიწერე (მეტი რა მოგწერო) (ვეფხ., 1296,ა)
სხვამცა რა გკადრეთ (სხვა რა გკადროთ)? (ვეფხ., 516,დ).

რამცა ვქმენ ნაცვლად, თვით რომე მისი ჩემზედა ვაღია (რა გავაკეთო სანაცვლოდ)! (ვეფხ., 590,ბ).

აწ რად რადმცა ესრე უთმინოდ ვიყავ? რად რადმცა ესრე დაღრეჯილი და მიჭირვებული ვიყავ (რატომ ვიყო ასე შეჭირვებული და მოწყენილი)?(ვისრ., 182,19).

კითხვითი ინტონაციის შემცველი -მცა ნაწილაკიანი ფორმები კავშირებითი კილოს გაგებით „ვეფხისტყაოსანში“ 29-ჯერ შეგვხვდა: წყვეტილთან – 28-ჯერ, უწყვეტელთან – ერთხელ; „ამირანდარეჯანიანში“ ასეთი ფორმები არა გვაქვს; “ვისრამიანში” ორი მაგალითია, ორივე წყვეტილის მწკრივთან.

მნიშვნელოვანია, რომ **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები კითხვითი ინტონაციის შემცველ წინადადებებში კავშირებითი კილოს გაგებას იძლევა ყველანაირი აგებულების წინადადებაში (და არა მხოლოდ დამოკიდებულში).

3.2.6. -მცა ნაწილაკიან სინტაქსურ კონსტრუქციებში ნატვრითი კილოს გაგებაა ნუთუ, ნეტარ სიტყვის, შემცველ წინადადებებში, მაგალითად:

კვლა ნუთუმცა შემოვიქცე ღმერთმან სრულად არ დამკარგა (იქნებ დავბრუნდე) (ვეფხ., 168,დ).

ვთქვი: “ნუთუმცა უკუმრიდა (იქნებ გამერიდოს) (ვეფხ., 276,დ).

კვლა ნუთუმცა სრულად დამწვა ცეცხლთა ცხელთა ანაგ ზითა (იქნებ სულ დამწვას) (ვეფხ., 310,დ).

აწ ნუთუმცა სიშორისა ღმერთმან ბნელი გამითენა, /პირი თქვენი მხიარული მხიარულსა კვლა მიჩვენა (იქნებ გამითენოს... მიჩვენოს)! (ვეფხ., 150,გ,დ).

ცხადად ნახვასა არ ღირს ვარ, ნეტარმცა სიზმრად გნახეო (ნეტავ სიზმრად გნახო)! (ვეფხ., 731,დ).

იტყვის: ნეტარ, მიჯნურობა არ დამაჩნდეს, და-მცა-ეფარე (ნეტავ დაეფარო)! (ვეფხ., 734,ბ).

შეგბრაღდები ადრინდელსა მტერსა და ნუთუმცა შენცა შეგეწყალე (იქნებ შენც შეგეწყალო) (ვისრ., 174,32).

ნუთუმცა ჩემიცა ვარდი გამოჩნდა (იქნებ ჩემი ვარდი გამოჩნდეს) (ვისრ., 184,25).

ნუთუმცა მაგარი გული მისი ჩემთვის მო-რე-ღბა და ჩემისა მიჯნურობისა ცეცხლსა ზედა მო-რე-ტვა (იქნებ მისი გული მოღბეს და...მოტვეს) (ვისრ., 153,30).

“ვისრამიანში” დასტურდება ნატვრითი ინტონაციის შემცველი **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები **ნეტავ** სიტყვის გარეშე, მაგალითად:

აჰა იქმნებოლამცა და იგიცა ჩემებრ გამიჯნურდებოდა (ნეტავ მოხდებოდეს და ისიც ჩემებრ გამიჯნურდებოდეს) (ვისრ., 153,31).

აჰა იქმნებოლამცა და მწე ვინ შემექმნებოდა მადლისა მძებნელი, და წერილად ჩემი საქმე ვისსა გააგონა და სალაძი ჩემი მას მოახსენა (ნეტავ მოხდებოდეს... მწე შემექმნებოდეს... გააგონებდეს მოახსენებდეს) (ვისრ., 153,27).

აჰა იქმნებოდამცა და ერთხელ ჩემი კუნესა ესმა და წამსა შემომკრნა თუალნი შემომხედნამცა (ნეტავ მოხდებოდეს ... მოესმებოდეს ... შემომკრავდეს ... შემომხედავდეს) (ვისრ., 153,26).

აჰა იქმნებოდამცა და სიზმრად ვეჩუენე და კალთა ჩემი, ჩემისა სისხლისაგან შეღებული, ნახა (ნეტავ მოხდებოდეს სიზმრად ვეჩუენო,... ჩემი სისხლით შეღებილი კალთა ნახოს) (ვისრ., 153,29).

ზემთ წარმოდგენილ ოთხივე წინადადებაში ნეტავ სიტყვა იგულისხმება, თავად -მცა ნაწილაკი ერთვის მხოლოდ პირველ ზმნა-შემასმენელს, მაგრამ მისი ზემოქმედების შედეგად მომდევნო ზმნებშიც ნატვრითი კილოს გაგებაა (-მცა-ს ძალა 13 ზმნა-შემასმენელზეა გავრცელებული).

ნუთუ, ნეტავ სიტყვებთან -მცა ნაწილაკი კავშირებითი კილოს გაგებით “ვეფხისტყაოსანში” დადასტურდა 7-ჯერ, ყველა წყვეტილის მწკრივთან; “ამირანდარეჯანიანში” არა გვაქვს; “ვისრამიანში” არის 6-ჯერ, ექვსივე წყვეტილის მწკრივთან.

მნიშვნელოვანია, რომ ამგვარ წინადადებებში -მცა ნაწილაკი ერთვის თავად ნუთუ სიტყვას, რითაც ხაზი ესმება ამ სიტყვის მნიშვნელობას კილოს გაგებისათვის.

3.2.7. მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები გამოიყენება I, II და III პირის ბრძანებითების საწარმოებლად მხოლოდითსა და მრავლობით რიცხვში, მაგალითად:

I პირის ბრძანებითი მხოლოდითსა და მრავლობით რიცხვში:

შენ თუ უშმაგო მგონიხარ, ვარმცა ურია მე ლევი (მე ვიყო ურია ლევი)! (ვეფხ., 826,გ).

თუ დაგივიწყო, უთუოდ მემცა ვარ განაკიღია (მე ვიყო განმარტოებული)! (ვეფხ., 442,დ).

მას დარაზმულთა მივჰმართეთ, ახლოსმცა ვნახეთ ბარეო (ბარემ ახლოს ვნახოთ)! (ვეფხ., 1235,ბ).

არამცა მოგკლეს დალატად არამცა ვივაგლახენით (არ ვივაგლახოთ)! (ვეფხ., 430,დ).

უშენოსა ნუმცა ვნახავთ ნუ პატრონსა, ნუ უფალსა (ნუ გვენახოს)! (ვეფხ., 658,ა).

თუ ვერა გნახე ცოცხალმან, ყოფამცა მქონდა ჟამისად (სიცოცხლე დროის შესაფერისი მქონდეს)! (ვეფხ., 809,დ).

თუ სიცოცხლე მწარე მქონდა, სიკვდილიმცა მქონდა ტკბილი (სიკვდილი მქონდეს ტკბილი) (ვეფხ., 1314,დ).

ასრემცა მინახავს აქა მოსრულისა კაცისა თავით (ასე მენახოს) (ამირ., 96,26).

აგრემცა დღემოკლე ვარ და ღმრთისაგან აბეზარ-ქმნილი, ოდესცა შენი ფიცი გავეტეხოლ (დღემოკლე ვიყო) (ვისრ., 176,20).

I პირის ბრძანებითი ფუნქციით **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები “ვეფხისტყაოსანში” გვხვდება 7-ჯერ: 2-ჯერ – წყვეტილთან, 2-ჯერ – აწმყოსთან, ერთხელ – უწყვეტელთან, ერთხელ – მყოფადთან; „ამირანდარეჯანიანში” დასტურდება ერთხელ I რეზულტატივთან; „ვისრამიანშიც” – ერთხელ აწმყოს მწკრივთან.

II პირის ბრძანებითი (სურვილის, დალოცვის, წყევლის ფორმები)

ხარმცა ბრძნად მქმნელი საქმისა, იყავ წყნარი და ცნობილი (იყავ საქმის ბრძნად წარმმართველი) (ვეფხ., 49,დ).

შესთვალა: მეფე უკადრი ხარმცა მორჭმით და დიდობით (იყავ გამარჯვებით)! (ვეფხ., 685,ა).

აწ დადევ, იქი ნუ მოხვალ, იქმცა უხემოდ ხალვასა (უხემოდ დარჩი მარტო), (ვეფხ., 1520,ბ).

აგრემცა მივი, რაზომსა მე ცრემლსა დავიდინები (ისე მყავდე, ისე მეყოლე)! (ვეფხ., 1580,დ).

თუ რაცა მკითხო, ძალიმცა გიგმია არსთა მხედისა (ღვთის ძალის მგმობელი იყო)! (ვეფხ., 1150,დ).

არ მოვბრუნდე, თქვენმცა ჰსუფევთ, მტერი თქვენი დაძაბუნდეს (თქვენ სუფევდეთ, გამარჯვებით იყავით)! (ვეფხ., 817,დ).

ასე რა ჰნახოთ ბრძანება, აქამცა მოიარებით (აქეთ წამოდით) (ვეფხ., 394,ბ).

ძმაო კურთხეულმცა ხარ, რომელ იმა დიაცისაგან გუიხსენო (კურთხეულ იყავი) (ამირ., 94,36).

და თქვენმცა ნებასა ზედა სუფევთ უკუნისამდე ამინ (სუფევდეთ) (ამირ.,20,19).

წყეულმცა ხარ (იყავ) (ამირ., 42,7).

ასრემცა ლურჯი და თავ-ჩამოგდებული ხარ, თუ ჩემი ფიცი გასტეხო (იყავი) (ვისრ., 159,47).

ღმერთმან ბევრ წელ-გყოს, ღმრთისაგან და ბედისაგანმცა მხიარულნი ხართო (იყავით) (ვისრ., 147,35).

ერთგან -მცა ნაწილაკი არა გვაქვს, მაგრამ, როგორც ჩანს, იგულისხმება:

ასრე ლურჯი და თავ-ჩამოგდებული ხარ და დღემოკლე, თუ ჩემი ფიცი გასტეხო და მეცრუოცა (უნდა იყოს **ასრემცა ან ხარმცა**) (ვისრ., 176,19).

-მცა ნაწილაკიანი II პირის ბრძანებითი 7 მაგალითია “ვეფხისტყაოსანში”: ამათგან ექვსი – აწმყოს მწკრივის ზმნასთან, ერთი – I რეზულტატივთან; “ამირანდარეჯანიანში” -მცა ნაწილაკიანი II ბრძანებითი 4-ჯერ გვხვდება, ოთხივე აწმყოს მწკრივთან; “ვისრამიანში” სამი მაგალითი მოიძებნა, სამივე აწმყოს მწკრივის ზმნასთან.

III პირის ბრძანებითი (სურვილის დალოცვის ნიუანსით)

ერთგულთათვის კარგი ნუ გშურს, ორგულიმცა შენი კვდების (შენი ორგული მოკვდეს)! (ვეფხ., 788,ბ).

ვიტყვი, მოგაკვლე, არა მგამა, ჩემი მზემცა თქვენ მოგხვდების (ჩემი დღეები თქვენ დაგემატოთ)! (ვეფხ., 757,დ).

ვა, კრულია დღემცა იგი, მე მივეცი ამირბარსა (კრული იყოს)! (ვეფხ., 323,გ).

ვთქვი: **“კრულია ზენაარი ყოვლისამცა მამაცისა”**(კრული იყოს) (ვეფხ., 1225,დ).

თუ ხორციელი არისცა, თვალნიმცა მრისხვენ ღმრთისანი (ღმერთმა შემრისხოს)! (ვეფხ., 1164,დ)

კურთხეულმცა არს მარჯუნა სეფედავლე დარისპანის-ძისაო (კურთხეული იყოს) (ამირ., 69,45).

კურთხეულმცა არს იგი, რომელსა შეუქმნისარ (კურთხეული იყოს)(ამირ., 85,4).

დაუსრულელებმცა არს დიდება მეფობისა თქუენისა უკუნისამდე (დაუსრულელებელი იყოს) (ამირ., 44,15).

წყეულიმც არს მარჯუნა ჩემი და ჭაბუკობა ჩემიო (წყეული იყოს) (ამირ., 108,28).

რაა ესეთი ბედი ჩემი?! და-მცა-იკარგვის, რომელ ზოგჯერ ტახტსა ზედა დამსუამს და ზოგჯერ ნაცართა (დაიკარგოს) (ვისრ., 167,19).

მიწითმცა მათსა ქუეყანასა პურ-ძირობა და სეტყუა (მუდამ სეტყვა იყოს) (ვისრ., 147,36).

სუიანმცა არს ესე ქორწილი (იღბლიანი იყოს) (ვისრ., 147,4).

ყუითელმცა არის, ვის გამოუგზავნიხარო (... იყოს ვისაც გამოუგზავნიხარ) (ვისრ., 146,47).

კურთხეულმცაა უკუნისამდე გუარი შენი (კურთხეული იყოს) (ვისრ., 159,24).

III პირის -მცა ნაწილაკიანი ბრძანებითი (ბრძანებითს ვუწოდებთ, თორემ ამ ფორმებში სურვილისა და დალოცვის ნიუანსებია გამოხატული) “ვეფხისტყაოსანში” დადასტურდა 20-ჯერ: 14-ჯერ – აწმყოს მწკრივთან, 2-ჯერ – უწყვეტელთან, 2-ჯერ – მყოფადის მწკრივთან, ერთხელ – წყვეტილთან, ერთხელ – II რეზულტატივთან; “ამირანდარეჯანიანში” -მცა ნაწილაკიანი III ბრძანებითის 15 მაგალითია, ყველა აწმყოს მწკრივთან; “ვისრამიანში” 5 მაგალითშია, ხუთივე შემთხვევაში -მცა ნაწილაკი აწმყოს მწკრივის ზმნას უკავშირდება.

მნიშვნელოვანია, რომ 1. -მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციები ბრძანებითი კილის გაგებით გვხვდება ყველა სახის წინადადებაში, გარდა დამოკიდებული წინადადებისა; 2. -მცა ნაწილაკთან დაკავშირებული ზმნა-შემასმენელი ძირითადად აწმყოშია; 3. -მცა ნაწილაკი კავშირის გარდა ყველა სიტყვას შეიძლება დაერთოს.

3.2.8. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია შემასმენელს მომავალი დროის პირობითი კილოს შინაარსს ანიჭებს, მაგალითად:

მზე დაბრუნდა, არ ვიცოდი, მზესა რამცა დააბრუნებებს (მზეს თუ რამე დააბრუნებდა, არ ვიცოდი) (ვეფხ., 753,ა).

გამიკვირდა, სხვად ვითამცა ვქმენ გულისა მწველი სითხე (სხვანაირად როგორ შევათხელებდი მწველ ალს) (ვეფხ., 365,გ).

რაცა გვეთქვა, შევინანეთ, სხვამცა რაღა შევიწამეთ (სხვას რაღას ვიტყოდით)! (ვეფხ., 1169,ბ).

მზე ვეშაპსა დაებნელა, ზედა რათმცა გაგვითენდა (როგორღა გაგვითენდებოდა)! (ვეფხ., 1167,დ).

მე, გლახ, რა ვარ? მიწა ცუდი, თავით ჩემით რამცა ვქმენი (რას ვიზამდი)? (ვეფ. 1060,ბ).

წავე, მონა წავიტანე, რამცა ვუთხარ ამისთანა (რას ვეტყვოდი)! (ვეფხ., 398,დ).

რა მოვიდა მოციქული, კვლამცა რადლა გამოგზავნეს (რადლად გამოგზავნიდნენ)! (ვეფხ., 450,ა).

ოდესმცა ნახე, ამას იტყვოდი (როცა ნახავდი) (ამირ., 77,20).

არამცა იპოებოდა იამანთა სამეფოსა შიგან ცხენი, რომელმცა მას რგებოდა (რომელიც მას მოერგებოდა) (ამირ., 21,25).

მისგან არს ყუელაი, თუარა ვითამცა იკადრეს იამანთა თურქეთსა მოსლვა (როგორ იკადრებდნენ იამანელები თურქეთში მოსლვას)? (ამირ., 23,17).

რაითამცა ჰგუანდა მოწიფებულსა ყმასა ვისის ბერი ძიდა (რით დაემსგავსებოდა)? (ვისრ., 162,26).

“ვეფხისტყაოსანში” ასეთი ფორმა 33 გვაქვს: 24 – წყვეტილის მწკრივის ზმნასთან, 4 – უწყვეტლის მწკრივთან, ერთი – აწმყოსთან; “ამირანდარეჯანიანში” -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები პირობითი მომავალი დროის გაგებით 5-ჯერ გვხვდება: 4-ჯერ – წყვეტილის მწკრივთან, ერთხელ – უწყვეტელთან; “ვისრამიანში” ერთი მაგალითია უწყვეტლის მწკრივთან.

3.2.9. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ნამყო წინარე წარსულის (რეზულტატივის) გაგებას იძლევა, მაგალითად:

ქუეყანა უცხოოდ აუხნდათ, არა უწყოდეს, სადამცა წავიდეს (არ იცოდნენ, სად წასულიყვნენ) (ამირ., 3,12).

ესრეთსა ქმარსა ვეძებდი შენთუის, რომელმცა არავინ იყო დამართებითი მისი (რომ არავინ ყოფილიყო მისი დამმარცხებელი) (ამირ., 12,30).

არავინ იცოდა, რამცა ვინ უთხრა (ვის რა ეთქვა) (ამირ., 4,14).

გავფიცხდით ესრე, რომელ ვითამცა ახლა დაუწყო ომი (თითქოს ახლა დაგვეწყო ომი) (ამირ., 43,8).

II რეზულტატივის გაგებით -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ძირითადად პირობით-შედგობით წინადადებებში დასტურდება, მაგრამ არა მხოლოდ.

ძველ ქართულში პირობით-შედგობით წინადადებებში -მცა ნაწილაკი აუცილებლად ერთვოდა როგორც მთავარ წინადადებას (ანიჭებდა I

ხოლმეობითის მნიშვნელობას), ისე – დამოკიდებულს (II რეზულტატივის გაგებით). ამასთან დამოკიდებულში **-მცა** აუცილებლად კავშირზე იყო დართული. “ვეფხისტყაოსანში” ასეთი დაქვემდებარება მხოლოდ ორ წინადადებაშია შენარჩუნებული, “ვისრამიანში” – ერთში, მაგალითად:

ვთქვი: არ იცის აშოკობა, თუმც იცოდა, წყნარად ზისმცა (რომ სცოდნოდა, წყნარად იჯდებოდა)! (ვეფხ., 378,დ).

კვლა უბრძანა: თუმცა მისგან არა იყავ მოგზავნილი, თაგმან ჩემმან, თავსა მოგკვეთ, არად უნდა ამას ცილი (მისგან რომ არ ყოფილიყავი მოგზავნილი, თავს მოგკვეთდი – მთავარ ნაწილში მცა გამოტოვებულია) (ვეფხ., 765,აბ).

თუმცა რამინის ნახვისა მიზეზი არ იყო, აწმცა შენ ჩემი სახელი გარდასრულთა თანა გესმის (რამინის ნახვის მიზეზი რომ არ ყოფილიყო, ჩემს სახელს მიცვალებულებში გაიგებდი) (ვისრ., 161,26).

დანარჩენ შემთხვევებში **-მცა** ნაწილაკდართულ დამოკიდებულში II რეზულტატივი იგულისხმება, ხოლო მთავარში ძირითადად უკვე ჩამოყალიბებული I ხოლმეობის მწკრივია, მაგალითად:

მოსთქვამს: თუმცა მზე გვეახლა, ჩვენ ზამთარი ვერ დაგვზვრიდა (მზე რომ ჩვენთან ყოფილიყო) (ვეფხ., 1029,დ).

თუმცა კაცი იყავ, საუკუნოსა საგზალსამცა იურგოდი სიბერესა, არა ერმასა ცოლსა (კაცი რომ ყოფილიყავ, საუკუნო საგზალზე იზრუნებდი) (ვისრ., 147,15).

მე თუმცა რაცა მინდოდა საჭურჭლე დასადებელი, ჩემსაცა მქონდა ურიცხვი (მე რომ მდომოდა, ... მქონდა) (ვეფხ., 1065,აბ).

გებრძანამცა სახლით თქუენით, ცრემლნი **არმცა** მაშინ მდინდეს (რომ გებრძანათ ... არც მაშინ დამედინებოდა ცრემლები, – დამოკიდებულში **-მცა** II რეზულტატივის ერთვის, სამაგიეროდ, წყვეტილთან კავშირით I ხოლმეობითის გაგებას იძლევა) (ვეფხ., 1533,გ).

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ “ამირანდარეჯანიანში” პირობით დამოკიდებული წინადადების შემცველ ქვეწყობილ წინადადებებში **-მცა** ნაწილაკის ნაცვლად გვხვდება **-ცა**, თუმცა ეს ნაწილაკი ვერ ახდენს წინადადებაზე სინტაქსურ ზეგავლენას: მასთან დაკავშირებული შემასმენლის მწკრივი II რეზულტატივით არის გადმოცემული დამოკიდებულში, ხოლო მთავარში I ხოლმეობითის მწკრივი გვაქვს ნაწილაკის გარეშე. ეს მოვლენა შემთხვევითი არა გვგონია, ამიტომ ამის შესახებ საუბარს უფრო ვრცლად ქვემოთ დავუბრუნდებით.

მნიშვნელოვანია, რომ 1. **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები II თურმეობითის ფარდად დასტურდება რთული ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში; 2. **-მცა** ნაწილაკთან დაკავშირებული ზმნა-შემასმენელი ძირითადად აორისტშია .

3.2.10. **-მცა** ნაწილაკს ფუნქცია არ აქვს წინადადებაში

ამავე ძეგლებში გვხვდება ისეთი კონტექსტები, როცა **-მცა** ნაწილაკი დართული აქვს რომელიმე სიტყვას, მაგრამ ზმნა-შემასმენლის მწკრივსა და, შესაბამისად, კილოსაც მნიშვნელობა არ ეცვლება. შედარებით მცირეა ასეთი შემთხვევები “ვეფხისტყაოსანში”, განსხვავებით “ამირანდარეჯანიანისა” და “ვისრამიანისაგან”, მაგალითად:

ა) **-მცა** გვხვდება კავშირებითის მწკრივის ზმნებთან და გამოსატავს კავშირებით კილოს დამოკიდებულ წინადადებაში:

მუნამდის გავსძლო სულთა დგმა, გული რაზომცა მტკიოდეს (გავძლებ, როგორც არ უნდა მტკიოდეს გული) (ვეფხ., 1097,გ).

სადაცა მივა, მივპყვები, რაზომც მოჰვლოდეს ზღუდენი (რაც უნდა ზღუდები ჰქონდეს შემორტყმული) (ვეფხ., 223,გ).

სჯობს საყვარელსა მოყვარე რაზომცა დაუძაბუნდეს (სატრფოს მოყვარული სჯობს, გაუგულჩვილდეს) (ვეფხ., 843,დ).

ცოტად ვერცა დაუესებს, ცეცხლი რაზომცა სდებოდეს (რაგინდ ცეცხლი ეკიდოს) (ვეფხ., 933,გ).

ჩემად ნახვად მოვიდოდეს, შენ ვითამცა გაშიკობდეს (ვითომც შენ გეარ-შიყებოდეს) (ვეფხ., 389,გ).

ამას მით იქმენ, რომელმცა ჩუენი ლაშქარი დალიოს და მათი არა დაილევის (ალბათ უნდა ოყოს დაილიოს) (ამირ., 101,39).

აწ მრთელსა აღარა გავიშუებთო, რომელმცა წახვიდე შინა, წამოუძღუე და რემა ჩუენი წამოასხმეეინო (რომ წახვიდე ... და ...წამოასხმეეინო რემა) (ამირ., 82,29).

გამოვიცადო თავი ჩემიო, ნუთუმცა კარგი ვიყო და უსახელოდ არ მოგკუდეო (ნუთუმცას მნიშვნელობაა იქნებ) (ამირ., 79,40)

მნებავს, რათამცა მთელი შევიპყრათო (რომ ცოცხალი შევიპყროთ) (ამირ., 3,1).

აწ მოვიდეს სახლსა ჩემსა დედა მზისა ჭაბუკისა და დიდებულნი მისნი...ამისთვის, რომელმცა ვსძებნნეთ სისხლნი მისნი (რომ სისხლი ვსძებნოთ მისი) (ამირ., 100,29).

ძალსა ჭაბუკობისასა ვეძებ, რომელმცა ვის შევება (რომ ვინმეს შევება) (ამირ., 63,33).

რაზომცა ძნელი და საჭირო საქმე იყოს, რა ღმერთი და ბელი შესწევს კაცსა, ყუელა მოუადვილდების (რაც უნდა ძნელი საქმე იყოს...) (ვისრ., 186,8).

მწარე ხე მწარესავე ნაყოფს გამოიღებს, რაზომცა ჩუენ შაქრითა ვრწყუიდეთ (რაც უნდა შაქრით ვრწყადეთ) (ვისრ., 78,40).

ღარიბი რაზომცა გახელმწიფდეს, ვერცა დაიდრეჯს, რა მეცნიერი ვერავინ ნახოს (რაც უნდა გახელმწიფდეს) (ვისრ., 178,6).

რა მგამა რაზომცა რა ავი მოვისმინო (რაც უნდა ცუდი მოვისმინო) (ვისრ., 165,22).

რაზომცა დიდად სძებნო, ვერ ჰპოვებ თუ ადგილსა მისსა არ მიხუიდე (რაც უნდა ეძებო) (ვისრ., 151,10).

ბ) -მცა ნაწილაკი კავშირებითის მწკრივთან იძლევა მომავალი დროის გაგებას (კავშირებითის მწკრივის ერთ-ერთი ფუნქციაა მომავალი დროის გამოსატვა, ასე რომ, ამ შემთხვევაშიც -მცას ფუნქცია არა აქვს), მაგალითად:

სახლი რომელ უბედური იყოს, რაზომცა ადრე აოხრდეს, ესე სჯობს (რაც ადრე აოხრდება) (ვისრ., 165,23).

გ) -მცა ნაწილაკი კავშირებითის მწკრივთან გამოსატავს კავშირებით კილოს ნატვრით მოდალობაში (ეს ფუნქციაც კავშირებითის მწკრივისათვის დამახასიათებელია, ე.ი. თანდათან -მცა-ს მნიშვნელობის ნეიტრალიზაცია ხდება), მაგალითად:

ავრე, ღმერთო, ქმენ, ნეტამცა მიწყით საღმრთოსა და სასჯულოსა საქმესა იქმოდეო (ვისრ., 186,1).

-მცა ნაწილაკიანი კავშირებითის მწკრივი სხვადასხვა ფუნქციით “ვეფხისტყაოსანში” 6-ჯერ დადასტურდა; “ამირანდარეჯანიანში” – 9-ჯერ; “ვისრამიანში” – 17-ჯერ.

დ) -მცა უკავშირდება ზმნის ახლებური მომავლის ფორმას და ამდენად მისი ერთ-ერთი ფუნქცია – აწარმოოს მომავალი დრო – დაკარგულია (ასეთ შემთხვევაშიც -მცას დართვა, რა თქმა უნდა, ფორმალურია):

ნურცა დიდისა და ნურცა მცირედისაგან **ნუმცა** იხსენების ამბრი არაბთანა ამბავი ინდოსა ჭაბუკისა (ამირ., 27,7).

კაცისაგან მუნ წასვლა არა ეგების და **ნუმცა** ვინ გიქადებს მოყვანებასა მათსა (ამირ., 36,12).

მტერიმცა ჩემი ეგრე შემოვა, ვითა ეს შემო-და-ვიდეს (ამირ., 102,13).

ნუმცა დაესრულების სუფევა მეფობისა თქუენისა–უკუნისამდე, ამინ (ამირ., 103,38).

ამის მეტსა **ნუმცა** ვნახავ კვლავა წიგნსა შენმიერსა! (ვეფხ., 407,დ).

მტერთა ჩემთა ენაპირე, ძალი **ნუმცა** მოგაკლდების (ვეფხ., 788,ა).

შე-მცა-ებრალეები შენსა დამბადებელსა, მით რომელ დიდად ძნელად არის შენი საქმეო (ვისრ., 153,42).

-**მცა** მომავლის ახლებურ ფორმებთან “ვეფხისტყაოსანში” ორჯერ დადასტურდა; “ამირანდარეჯანიანში” – ოთხჯერ; “ვისრამიანში” – ერთხელ.

ე) -**მცა** ნაწილაკი უკავშირდება II რეზულტატივს და არ ცვლის მწკრივის გაგებას. ეს ფაქტიც ამ ნაწილაკის სინტაქსური ძალის მოშლაზე მიუთითებს, მაგალითად:

მსგავსი თქუენი **რამცა** მეძღვნა, შევნიერო სანახველო (ვეფხ., 1450,გ).

ნეტამც ყოლა არ შემოგმცნებოდი (ვეფხ., 1579,ა).

თუმცა ისი არ მოგეკლა ... შემასმენდა ჯავრიანი (ვეფხ., 1218,ბ).

ეძებდა ამირ-მუმლი კაცსა ეგეთსა, **რომელმცა** ესწავლა საცოლე შეიღთა მისთათუის და ვერა პოვა (ამირ., 35,6).

ეგ ზომ გაეხარნეს, **ვითამცა** ყოველი ქუეყანა მისცემოდა (ამირ., 13,21).

არ ვიცოდით, თუ **სითმცა** წასულვიყვენიო (ამირ., 36,48).

შეუტევა გულმწერალად, **რომელმცა** მოეკლა (ამირ., 42,9).

ეგ ზომ დიდი არა იყო, ვითა პირველი, **რომელმცა** ჩაენტქა (ამირ., 57,42).

თუმცა გული ჩემი არ მისთუს დამედვა, აქამდინცა თავი არ მიცოცხლებია (ვისრ., 161,28).

ძილის პირ იქმნა და არავე დაეძინა, **ვითამცა** საგებელი მისი ქუეშე ეკალი და ბირკი ყოფილიყო (ვისრ., 181,46).

ესეთი კაცი ვერა ვნახე, **რომელსამცა** ჩემი საქმე ექო (ვისრ., 170,22).

ნეტამცა სამსალა შემესუა და ღუინო არა (ვისრ., 163,25).

ვისსა ვითამცა ყოველთა ჳელმწიფეთაგან უფროსი სწოლოდა გუერცა, და მას, ვითამცა მზე და მთუარე (ვისრ., 160,5).

“ამირანდარეჯანიანსა” და “ვისრამიანში” -მცა ნაწილაკიანი II რეზულტატივის ფორმები ხშირია განსახვავებით “ვეფხისტყაოსნისაგან”: “ვეფხისტყაოსანში” -მცა II რეზულტატივის მწკრივთან სულ 4-ჯერ დადასტურდა; “ამირანდარეჯანიანში” – 21-ჯერ; “ვისრამიანში” – 12-ჯერ.

ვ) -მცა ნაწილაკი დართული აქვს რაიმე სიტყვას, მაგრამ ზმნა-შემასმენლის მწკრივსა და შესაბამისად, კილოსაც მნიშვნელობა არ ეცვლება, ამგვარ წინადადებებში ამ ნაწილაკის სინტაქსური ზემოქმედების კვალიც აღარ ჩანს, მაგალითად:

მჭვრეტნი მისნი გააკვირვნა, რასამცა ვინ იაზრებდა (ვინ რას იაზრებდა)! (ვეფხ., 1191,დ).

ჭირნი, მისგან უნახავნი, დია, ვისმცა გარდუხდიან (ვის გადახდენია)?! (ვეფხ., 754,დ).

ოდენ ტკბილად შემომხედნის, ვითამცა რა შინაურსა (როგორც შინაურს შემომხედავდა ხოლმე) (ვეფხ., 401,ბ).

შენ ვითამცა გწადიან, იგიცა ქმენო (როგორც გინდა) (ამირ., 86,14).

გამოვიდა და ვთქუითმცა თუ (გამოვიდა და ვთქვით) (ამირ., 29,8).

რაჟამცა დასწყდის ლაშქარი მის მეფისა, შეიქცის აბუტარ (როცა გაწყდებოდა ხოლმე ლაშქარი) (ამირ., 30,14).

რაზომცა ჳაბანი ვარ, შებმასა, დაკოდასა და ჩამოგდებასა აღარა ღირს ვარო (რადგან სუსტი ვარ)? (ამირ., 79,44).

ზ) განაღამცა, თუმცა კავშირებში თავს იჩენს -მცა კომპლექსი, რომელიც -მცა ნაწილაკის ფუნქციის მქონე არაა, მაგალითად:

რა ტარიელ დაინახა, განაღამცა დაედრიჯა (დიალაც დაღონდა) (ვეფხ., 877,ა).

განაღამცა გაენადირდი, თავი ასრე გავიხადე (დიალაც გაენადირდი) (ვეფხ., 283,დ).

ხმდა განაღამცა საქმნელად რაცა თქვენ გულისა გლმობია (საჭირო იყო დიალაც, გასაკეთებელი იყო) (ვეფხ., 39,გ).

გულისა წადილმან ცნობისა ძალი განაღამცა მიულო (სურვილმა გონება წაართვა) (ვისრ., 179,16).

ოდესცა მიბრძანოთ, განაღამცა სირბილით მოვიდოდე (სირბილით მოვალ) (ვისრ., 164,44).

და ამა ზნეთა თანა განაღამცა მძებნელი იყო უცხოთა ამბავთა და შაირთა (ღიაღაც მძებნელი იყო უცხო ამბების) (ვისრ., 141,1).

მოაბად განაღამცა შეატყუა (მოაბადმა ღიაღაც შეამჩნია) (ვისრ., 162,28).

თუმცა გამწირავი და უხანო ხარ, რა ჩემნი ჭირნი ნახნე, გეწყინების და დაგიმძიმდების (თუმცა გამწირავი ხარ, ჩემს ჭირს რომ ნახავ, გეწყინება) (ვისრ., 174,25).

განაღამცა მოკლა იგი რაზიმან დევი (მართლაც მოკლა რაზიმან დევი) (ამირ., 69,44).

ჩუენ განაღამცა შეუტყვეთ და მისვლასავე ჩამოვეყარენით (ღიაღაც შევუტყვეთ), (ამირ., 80,5).

რაცა მითხრა, განაღამცა ვქნაო (ღიაღაც გაგაკეთებ) (ამირ., 69,29).

“განაღამცას” მნიშვნელობა კონტექსტში ღიაღაც, მართლაც.

სულ “ვეფხისტყაოსანში” -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციების 261 მაგალითია დადასტურებული, რომელთაგან მხოლოდ 31 შემთხვევაშია -მცა არადანიშნულებისამებრ გამოყენებული;

“ამირანდარეჯანიანში” -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები შეგვხვდა 118-ჯერ, მათგან 55 მაგალითში -მცა ნაწილაკის სინტაქსური ძალა შენარჩუნებულია, 63 შემთხვევაში -მცა ნაწილაკს ფუნქცია არა აქვს;

“ვისრამიანში” -მცა ნაწილაკი გვევლინება 89 მაგალითში: 51 შემთხვევაში ფუნქცია სინტაქსური ძალის ზემოქმედებისა ამ ნაწილაკს გააჩნია, 38-ჯერ კი იგი ფუნქციის გარეშე იხმარება.

როგორც დავინახეთ, -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციების გამოყენების შემთხვევები “ვეფხისტყაოსანში”, “ამირანდარეჯანიანსა” და “ვისრამიანში” მეტი თუ არა, ყოველ შემთხვევაში, ნაკლები სიხშირით არ დასტურდება ძველ ქართულ ტექსტებთან შედარებით. თვალსაჩინოა ისიც, რომ “ვეფხისტყაოსანში” ამ ნაწილაკის გამოყენება სხვადასხვა ფუნქციით მატულობს იმდენად, რამდენადაც იზრდება კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციები საშუალი პერიოდის ქართულში. მხედველობაში გვაქვს ა)ჩამოყალიბებული უნდაობითის ფორმები; ბ)კითხვითი ინტონაციის მქონე წინადადებები კავშირებითი კილოს გაგებით (ძველ ქართულში გვხვდება კავშირებითის მწკრივები კავშირებითი კილოს

გაგებით კითხვით წინადადებებში, მაგრამ არ დადასტურებულა -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები მსგავს წინადადებებში ამავე ფუნქციით); გ)კავშირებითი კილოს გამოვლენა ნუთუ, ნეტაფ, ეგებ, ვაითუ, ლამის ... სიტყვებთან და -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები მხოლოდითი რიცხვის I პირის ბრძანებითი ფუნქციით. ეს ფაქტი იმის მანიშნებელია, რომ შოთა რუსთაველისთვის კარგადაა ცნობილი -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციებისა და კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციების ფარდი მნიშვნელობების შესახებ და, ასე ვთქვათ, პოეზიის გასამშვენებლად, საკუთარი, განსაკუთრებული სტილის შესაქმნელად უხვად და ამასთან, სწორად იყენებს მათ. სწორედ რუსთაველის გავლენით უნდა აიხსნას “ვისრამიანსა” და “ამირანდარეჯანიანში” -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციების მომრავლება, თუმცა, როგორც დავინახეთ, -მცა ნაწილაკის ფორმალური გამოყენების შემთხვევები ამ ძეგლებში გაცილებით მეტია. შეიძლება ითქვას, რომ -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციების ხმარება ერთგვარი “მოდაა” საშუალო პერიოდის სარაინდო-სამიჯნურო პროზაში.

3.3.-ცა ნაწილაკი -მცას ფუნქციით

“ამირანდარეჯანიანსა” და “ვისრამიანში” ერთი საინტერესო მოვლენა იჩენს თავს: -ცა ნაწილაკი -მცას ფუნქციით გვევლინება. იმის გამო, რომ ორივე ტექსტი საკმაოდ ხარვეზულია, ეს ფაქტიც შეიძლებოდა გადამწერის შეცდომად ჩაგვეთვალა, მაგრამ, ვფიქრობთ, ამის საშუალებას არ მოგვცემს კონკრეტული შემთხვევების სიხშირე. მოვიყვანო შესაბამის მაგალითებს და მერე შევეცდებით, ახსნა მოვუძებნოთ მათ:

ა) -ცა ნაწილაკი ერთვის დამოკიდებული წინადადების კავშირს და თხრობითი კილოს ზმნა-შემასმენელს კავშირებითი კილოს გაგებას ანიჭებს, მაგალითად:

არა ვარგია ჩემთვის და მისთვის, თუცა არა იყვნეს ცხენი მრავლად (რომ არ იყვნენ ცხენები მრავლად) (ამირ., 27,3).

ველარა ვიქმ ამას, თუცა უქმროდ დავარჩინე ასული ჩემი (რომ უქმროდ დავტოვო ჩემი ასული) (ამირ., 52,26).

არა ეგების, თუცა პირველ უკეთესსა სახლსა შემოგვიყვანებდეს (რომ პირველზე უკეთესს სახლში შემოგვიყვანდნენ) (ამირ., 54,31).

ესე არა ეგების, **თუცა** არა **გნახა** მეფობამან ჩემმან (რომ არ გნახო) (ამირ., 6,25).

თუცა ღია მალი არის, ყოლე არ შეეჯდებიო (ძალიან სწრაფიც რომ იყოს) (ამირ., 10,17).

აწ **თუცა** ათასიცა **გყავს**, ვირე არ შეეგებით, **თუცა** შენ **შემრთვიდე**, მე არცა ეგრე შევირთავ (ათასიც რომ გყავდეს, შენ რომ შემრთო მე არ შევირთავ) (ამირ., 11,35).

თუ **უკუნისამდიცა** შეაგუებ და **მსახურებ**, იგივე ზაჰრიანი გუელთა (უკუნისამდეც რომ ემსახურო) (ვისრ., 178,39).

მოყვანილ მაგალითებში **თუ-ს** მნიშვნელობაა **რომ**, **-ცა** ნაწილაკის დართვით კი დამოკიდებულ წინადადებაში კავშირებითი კილოს გაგებას ვიღებთ, ზმნის პირიანი ფორმა წყვეტილშია ძირითადად, ანუ **-ცა** ნაწილაკი ზუსტად ისევე იქცევა, როგორც **-მცა**. ასეთი შვიდი მაგალითია “ამირანდარეჯანიანში”.

ბ) “ვისრამიანში” მოიძებნა წინადადებები, რომლებშიც **-ცა** ნაწილაკი ერთვის თხრობითი კილოს ზმნას და კონსტრუქცია მომავალ დროში გადაჰყავს, მაგალითად:

ნეტარძი ვინცა არ ახლავს მათ (ნეტავ ვინც მათთან არ იქნება)!ვისრ., 148,47.

ნეტარძი მას, ვისცა ასეთი ქმარი მიჰხუდა (ნეტავ მას, ვისაც ასეთი ქმარი შეხვდება) (ვისრ., 157,14).

ამ მაგალითებში **-ცა** მიმართებითი შინაარსისაა, მაგრამ ზმნა-შემასმენელი მომავალ დროში გადაჰყავს.

გ) დასტურდება მაგალითები **-ცა** ნაწილაკიანი წყვეტილის მწკრივისა II რეზულტატივის გაგებით, მაგალითად:

თუცა გულოვანი იყავ, მრავალიმცა ომი გარდავიხდიაო (გულადი რომ ყოფილიყავ, მრავალ ომს გადაიხდიდიო – წესით უნდა იყოს ასე: თუმცა გულოვანი იყავ) (ამირ., 79,42).

თუცა მოხარულ იყო ყოველი ქუეყანა ჩუენდა შუელად, მაშინცა მე ესე მერჩიენა (მთელი ქუეყანა რომ მოხარული ყოფილიყო ჩვენ საშუელად, მაშინაც ასე მერჩია) (ამირ., 31,40).

თუცა ღირს ვიყავ ხილვასა თქუენსა, ვითამცა ღმერთი მიხილავს (ღირსი რომ გაემხდარიყავი თქვენი ხილვის, ვითომც ღმერთი მეხილოს) (ამირ., 6,17).

განხილულ მაგალითებში კარგად ჩანს, რომ **-ცა** ნაწილაკი **-მცა** ნაწილაკის ფარდი ფუნქციის მატარებელია.

დ) პარალელურად გვხვდება **-ცა** ნაწილაკი კავშირებითის მწკრივებთან:

თუცა ღმრთისაგან არ მეშინოდეს, თავსა მოგკუეთ (ამირ., 8,6).

თუცა უკეთესსა ვიქმოდეთ, მაშინცა ყუელასა ესე სჯობს, რომელ თუცა ყოლე არა წავიდოდით (ამირ., 54,19).

თუცა დიდისა ხელმწიფისაგან გამოგზავნილნი არ იყვნეთ, ... თავსა დაგჭრიდით (ამირ., 5,38).

ე) განსაკუთრებით ხშირია **-ცა** ნაწილაკი II რეზულტატივის მწკრივთან:

მოკეიდა კალთასა, თუცა არა გაეშუა (ამირ., 57,19).

თუცა გენახა პატრონი ჩემი, რაღამცა ებრძანა მეფობასა თქუენსა (ამირ., 6,39).

ვლამოდით, თუცა გამოსულიყო იგი ბაებაყ დევი და შეგუეპყრა (ამირ., 19,27).

მერჩინა ესე ღმერთო, თუცა მეჯობნა (ამირ., 91,3).

თუცა გენახა, საზაროდ კმა იყო (ამირ., 92,19).

ვ) საინტერესოდ გვეჩვენება ის ფაქტი, რომ “ამირანდარეჯანიანში” პირობითდამოკიდებული წინადადების შემცველი ქვეწყობილი წინადადებების გამოხატვა მთლიანად **-ცა** ნაწილაკიან კონსტრუქციებს აქვთ დავალებული, იმ განსხვავებით, რომ **-ცა** სინტაქსურ ზეგავლენას ვერ ახდენს წინადადებაზე; დამოკიდებულში პირობა II რეზულტატივით არის გადმოცემული, ხოლო მთავარში შედგეი – ხოლმეობითის მწკრივით, მაგალითად:

მაშინცა გენახა მზეჭაბუკი, ღმერთო, მოგეწონებოდა (ამირ., 93,5).

თუცა გენახა, მოგეწონებოდა (ამირ. 9,30. 15,30).

თუცა არ მოსრულიყო კარსა ზედა ჩემსა და მუნით-მცა ებრძანა, ამას ვიქმოდით (ამ მაგალითში კარგად ჩანს, რომ **-მცა** და **-ცა** იდენტურებია ფუნქციით) (ამირ., 24,44).

თუცა ხელი მიგუეყო, დავიწუებოდითო (ამირ., 95,25).

თუცა წინასა იგი ფრინველნი დაგეხოცნეს, მშუიდლობით დარჩებოდითო (ამირ., 95,16).

თუცა შენ არა გეთქუა, მე არა ვიტყოდით (ამირ., 77,6).

ოდესცა ერთად გენახნეს, ამას იტყოდით (ამირ., 49,9).

თუცა არა მოსულიყვნით აქა და სახლით თქუენით გეთხოვნეს, ... მოგცემდით ასულთა ჩემთა ცოლად (ამირ., 41,6).

თუცა გენახნეს, ამას ბრძანებდი (ამირ., 90,11).

თუცა იგი არ გხლებოდა ჭირის მაქარველად, დილად ღამემდღი მუნ ყოფნასა ვერ გასძლებდიო (ვისრ., 161,44).

თუცა ეგე სიტყუა გულსა შიგან დაესწავლა ... ვერცა შესჭირდებოდა (ვისრ., 167,27).

პირობით-შედგობით წინადადებებში **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების ნაცვლად **-ცა-ს** გამოყენება ნორმად არის გატარებული “ამირანდარეჯანიანში”, თუმცა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, **-ცა** ვერ ახდენს კონსტრუქციაზე სინტაქსურ ზეგავლენას: მასთან დაკავშირებული ზმნა-შემასმენელი II რეზულტატივის მწკრივით არის გადმოცემული, ხოლო მთავრ წინადადებაში ჩამოყალიბებული I ხოლმეობითის მწკრივია, ყოველგვარი ნაწილაკის გარეშე.

“ამირანდარეჯანიანში” **-ცა** ნაწილაკი II რეზულტატივთან (**-მცა-ს** ნაცვლად) გვაქვს 23-ჯერ, ამათგან 15-ჯერ პირობით-შედგობით წინადადებაში. “ვისრამიანში” სულ ორი მაგალითია.

მაშასადამე, **-ცა** ნაწილაკი რიგ შემთხვევებში დასტურდება **-მცა-ს** შესაბამისი ფუნქციებით: ერთვის თხრობითი კილოს რომელიმე მწკრივს და ზმნა-შემასმენელს ა) მომავალი დროის მნიშვნელობას ანიჭებს; ბ) კავშირებითის კილოს გაგებას აძლევს; გ) ნამყო წინარე წარსულად მოაქცევს; რიგ შემთხვევებში კი ერთვის II რეზულტატივის მწკრივს ისეთ კონსტრუქციებში, რომლებშიც ძველ ქართულში **-მცა** ნაწილაკიანი თხრობითი კილოს მწკრივი შეგვხვდებოდა იმავე ნამყო წინარე წარსულის გაგებით.

რა უნდა იყოს იმის მიზეზი, რომ **-ცა** ნაწილაკი გარკვეულ შემთხვევებში **-მცა-ს** ნაცვლად გვევლინება წინადადებებში? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა მიგვიყვანს **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების წესის შერყევის ერთ-ერთ გამომწვევ მიზეზთან:

ზემოთ გამოვთქვით ვარაუდი იმის თაობაზე, რომ **-მცა** ნაწილაკის მ ბგერა უნდა იყოს ისეთი სიტყვის ნაშთი, რომლის საშუალებითაც **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები მომავალი დროის ნაკლებობას ავსებენ წინადადებაში, აღვნიშნეთ ასევე, რომ **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციებით პირობითი მოდალობებისა და II რეზულტატივის გამოხატვის ფუნქციები შედარებით უფრო გვიანი მოვლენა უნდა იყოს ძველ ქართულში, როცა ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია უკვე მყარადაა ჩამოყალიბებული და მაშასადამე, როცა მ (<მე) ნაწილაკის

კავშირი განუსაზღვრელ შინაარსთან და, შესაბამისად, მომავალ დროსთან აღარ მოიაზრება, რასაც შედეგად უნდა მოჰყოლოდა ამ ნაწილაკის ფუნქციების მოშლა: ერთის მხრივ, მათი გამოყენება კავშირებითის მწკრივებთან, ახლებური მომავლის ფორმებთან და განსაკუთრებით ხშირად კი II რეზულტატივთან, ხოლო, მეორე მხრივ, -მცა-ს ნაცვლად -ცა ნაწილაკის გამოყენება პირობითი მოდალობების მქონე დამოკიდებულ წინადადებებში (მომავლის მნიშვნელობა ამ ფორმებში ისედაც არ იყო საჭირო).

-მცა ნაწილაკის ფუნქციის მოშლის მეორე მნიშვნელოვანი ფაქტორი არის თხრობითი კილოს მყოფადის ფორმების ჩამოყალიბება, რის შედეგადაც -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციებით მომავალი დროის გამოხატვისა და კავშირებითი კილოს გამოხატვის აუცილებლობა შემცირდა.

მესამეა ისეთი კავშირების მომრავლება, რომლებშიც -მცა კომპლექსს -მცა ნაწილაკის ფუნქცია აღარ აქვს. განხილული მასალიდან გამომდინარე მხედველობაში გვაქვს განაღამცა (მნიშვნელობით დიადაც, მართლაც) და თუმცა კავშირები.

თუმცა/თუცა პარალელური ფორმებია განხილულ ძეგლებში, მათი მნიშვნელობაა რომ (თუ+მცა). ამ კავშირში -მცა ნაწილაკის ფუნქცია მაშინ უნდა მოშლილიყო, როცა მან მაქვემდებარებლის გარდა, მაპირისპირებელი კავშირის მნიშვნელობაც შეიძინა.

3.4. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები საშუალი პერიოდის სხვა ძეგლებში

საშუალი პერიოდის სხვა ძეგლებში -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები გაცილებით ნაკლებად გვხვდება. მათში -მცა ნაწილაკს აღარ აქვს სინტაქსური ზემოქმედების უნარი: გვხვდება ზმნის სხვადასხვა მწკრივის ფორმებთან და არ უცვლის დრო-კილოს მნიშვნელობას, ძირითადად ერთვის კავშირებს, რის გამოც პარალელურ ფორმებს ვიღებთ: თუ – თუმცა, უკეთუ – უკეთუმცა, უკუეთუ – უკუეთუმცა, რათა – რათამცა, ცალკე თუმცა – თუმცალა და .შ., მაგალითად:

თუმცა მიჯობდა შტოდ თქმასა, სწორედ სახელი მეწოდა (გურ., 28,5,ა).

თუმცა ბრმა ვარ, მაინც ვხედავ (გურ., 35,64,ა).

აღაბრუნებდა ბევრს წისქვილს, **თუმცა სდებოდა ღარები** (გურ., 70,315,დ).
თუმცა სესხი შვილს დასჯიდა, რად იღებდა მამა ვაღსა? (გურ., 170,2,გ).
თუმცა ვარ საცოლო, შვილი რომ მაყოლო, მერმე რაღა ვქნა? (გურ., 191,76,გდე).

ჩემი ცოდვამც მისცემია ჩემს ამამთხრელს, ამამზარავს! (გურ., 51,177,დ).
ასეთს ცოდვილს **ნუმცა გნახავ, რომ გაგირისხდეთ** (გურ., 128,46,ა).
აგრემც გაგზრდის ღმერთი – ნაჭერი მაჭამე ჯორცი! (გურ., 204,166,გ).
ნეტამც ჩემთვის ძირით გჭრიდეს, ჩემთვის შხამო, რას ხეს ესხი (გურ., 170,2,ბ).
შენ ოთხ რიგად გული დამწვი, არამც მე კი განვახუთო (გურ., 272,გ).
ისე გახადეს, **შარშანწინდელიც დაავიწყეს, არამც თუ წლეული ეშოვნათ** (სიბრძ., 280,9).

რასაც კაცს მამის ანდერძი არ დაუსწავლია, **უარესიმც დაემართებაო** (სიბრძ., 300,11).

ნეტამც თორმეტი ათასი კაცი ამოვიდეს, მეფეს ვირიცა და საფქველიც წამირთონ და მომიტანონ-მეთქი! (სიბრძ., 205,23).

მას არაბს თურე არც ღვთის სახელი ასმიოდა, **არამც თუ ლოცვა სცოდნოდა** (სიბრძ., 63,21).

რასაც მოძღვარს აღსარება სამოწმოდ გაუხდია, **უარესიმც დაემართებაო** (სიბრძ., 48,19).

თუცა შენ გერგება, ჩემი თავი შენი **ჭირისამც ნაცვალი იყოს** (სიბრძ., 183,10).
დიდი ფიცი არის და **არამც ჯელმწიფეს ფიცი გაუტყდეს** (მეფეთ. სალ., 273,35).
ამისთვის უბრძანა, რომე **არამც სხვა უტკბოსი და უკეთესი წყალი ნახოს** და უკუწბილდესო (მეფეთ. სალ., 249,33).

შენ თვითოს ნაბიჯს თვითოს ქვეყნად აფასებ, ან ერთს რაგვარად აუვალ თავსა, **არამც თუ სრულად სყიდვა შემეძლოს** (მეფეთ. სალ., 255,6).

ვინც ხელმწიფეს შესცოდოს, **ასრემც დაემართების** (მეფეთ. სალ., 258,11).

უკუეთუმცა ვსცე მე ამას უფროსი საჭმელი, ამანცა უკვე უფროს ამისა კვერცხი დამიდვას (ესოპ., 281,38).

თუმცა არა ყოფილიყავ შენ უკულო, არა თანავგეზრახებოდი ჩვენ ამისთვის (ესოპ., 286,16).

აღუთქვა მან სასყიდელი წეროსა, **უკუეთუმცა შთაუყოს თავი ყელსა შინა და აღმოულის ძვალი იგი** (ესოპ., 286,32).

ვევდრებოდა მას დღე ყოველ შინა, რათამცა კეთილი რამე უყოს მას (ესოპ., 287,23).

არღარა ეძლოთ ზეადღგომად, რათამცა წარელოთ მისგან (ესოპ., 283,34).

... უხმარ ტყეთა ხმარებად, თუმცა არს ნებასა ზედა პატრონისასა დამოკიდებულ, მაგრა ... აქუნდეს ნებად სხუასაცა ხმარებისა (სამართ. დავ., 142.11).

უკეთუ იყოსმცა თეთრზედ ნაკლებ, მაშინ მიიღოს თეთრისა ნაცვლად გირაოი თვისი (სამართ. დავ., 135.17).

და მისცეს ნებად, რათამცა აქუნდეს შეზიარებად ცოლთა და შვილთა წოდებისა აზნაურებითისა, და ავრეთვე ასულთაცა, უკეთუ შეეუღლომცა გლეხთა (უნდა იყოს შეეუღლოსმცა) (სამართ. დავ., 151.10).

უკეთუმცა მსაჯულთა ჰსცნან, ვითარმედ სიტყვისმგებელსა განუზრახავს ფიცი განმართლებისათვის თავისა თვისისა, ... მაშინ ქრისტიანისებრი სინდისი გვაწვევს, რათამცა დაუტეოს საქმე იგი ნებასა ზედა ყოვლისა შემძლებელისასა (სამართ. დავ., 103.27).

-მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციებს ძირითადად III პირის ბრძანებითი ფუნქცია აქვთ შენარჩუნებული ე. წ. წყევლა-კრულვისა და დალოცვის ფორმებში, მაგალითად:

კურთხეულმცა არს ღვთისაგან პეტრეს ხელმწიფის ხსენება (კურთხეულ იყოს)! (გურ., 54,194,ა).

სადაც კრულ იყენეთ მტერთაგან, მუნ ღმერთიმც თქვენი მსხნელია (თქვენი მსხნელი იყოს)! (გურ., 101,533,დ).

ბედნიერმცა არს ძე შენი და კურთხეულ (ბედნიერი იყოს) (სიბრძ., 12,14).

დამბადებელიმცა შენი დიდებულ არს, სვემცა შენი ბედითურთ ამაღლებულ არს, სახელიმცა შენი ნუ დაიღვეის (დიდებული იყოს ... ამაღლებული იყოს)! (სიბრძ., 144,14).

ასემც მამა-დედათა შენთა სული განისვენებს, ვითა მე განმასვენე-მეთქი (სიბრძ., 173,3).

ამისთანა მასპინძელიმც თქვენ დაგიხვდებათ, როგორც თქვენ ამას დახვდით (თქვენ დაგიხვდეთ)! (სიბრძ., 79,18).

დადასტურდა -მცა ნაწილაკიანი თხრობითი კილოს მაგალითები კავშირებითი კილოს გაგებით:

აგრეთვე კაცი რიტორი რაზომც ამჭერებს ენასა, დაშვრების ... ვერ აქებს (როგორც უნდა ენამჭევრობდეს) (გურ., 46,137,გ).

რაზომცა აღვლენ მაღლამდე, კვლავ ისევ ქვე ბრუნდებიან (რაც უნდა მაღლა იარონ) (გურ., 29,13,გ).

არამც ახლოს კაცი იყვნეს, ხმა ესმათ, წაგვიყვანონ და უარესიმც გვიყონო (ახლოს არ იყვნენ) (სიბრძ., 108,11).

ოდესმე შეემშია მგელსა ერთსა და წარვიდა, რათამცა მოიპოვა საზრდელი (...რომ მოიპოვოს საზრდელი ან რომ მოეპოვებინა საზრდელი) (ესოპ., 287,2).

უწინამც ეს ჩემი ღარიბი თავი მოკუდების, სანამდის შენს სიკვდილს გუნებაში გავივლებდე და შენის სისხლის ფასს ავიღებდე (უწინამც მოკუდეს) (მეფეთ. სალ., 269,21).

ცოლიმც დამიგდია, თუ შენ მაგ ბაღის ხილი სჭამო (ცოლიმც დამეგდოს) (მეფეთ. სალ., 273,22).

დადასტურდა ასევე -მცა ნაწილაკიანი თხრობითი კილოს ფორმები მომავალი დროის, I ხოლმეობითისა და II პირის ბრძანებითი კილოს მნიშვნელობით:

ნუმცა ვინ არს ურჩი შენი (ნურავინ იქნება) (სიბრძ., 142,10).

არა ღირს იყავ დიდებასა და ნუმცა გაქვს-მეთქი (ნუ გექნება) (სიბრძ., 71,2).

თუმცა შიმშილით არ მომემარიყო, რამცა იცის, გლახაკთა და უღონოთა შიან, ანუ სხვათა ვინმე საჭმელი აკლს? (რა ეცოდინება) (სიბრძ., 55,23).

თუცა ეგოდენ ხანს ფეხზე არა მდგარიყო, რამცა იცოდა მონათა, ... ჭირი (რა ეცოდინება) (სიბრძ., 55,15).

თუცა ერთსა ერქვა, ტყუილიმცა იყო (ტყუილი იქნებოდა) (სიბრძ., 30,7).

უკეთუმცა ვეწვრთენ, ოდეს მოვიპარე წივნი, არამცა მოსრულ ვიყავ მე ამას ადგილსა და არცა გამოვიყვანებოდი სიკვდილად (არ მოვიდოდი ამ ადგილას სასიკვდილოდ) (ესოპ., 288,33).

ჯორო, ჭეშმარიტად მეშინოდა-მცა მე შენი, უკუეთუმცა არა მესმინა მე ხმა შენი (ნამდვილად შემეშინებოდა...) (ესოპ., 281,14).

უკეთუ სწადდამცა კაცსა მას ყოფად მებატონესა მისთა თანა, არამცა განივლ-ტა იგი მისგან (არ გაიქცეოდა მისგან) (სამართ. დავ., 101,14).

შენმც კურთხეულ ხარ (კურთხეულ იყავი) (სიბრძ., 241,21).

გვაქვს მაგალითები პოლისემიური მნიშვნელობით:

მითხრას: “შენგნით **ნუმც მსმენია** სიტყვა მაგის მეტი” (შეიძლება გავიგოთ: ნუმც მსმენია – ნუ გავიგებ) (გურ., 144,5,ა).

მე სიხარულით დაგიცლი, **თუმცა ხელმწიფემ ინება** (თუ ინება – თუ ინებებს) (გურ., 99, 513,დ).

მე მას შეილად მოვიკიდებ, **ვეშვილები, თუმცა უნდი** (თუ ვუნდივარ – თუ ვენდომები) (გურ., 60,238,ბ).

თუცა შენი ვირი მას ზედა გაატარო, **უგუნურმცა არს** (უგუნური იყოს ან იქნება) (სიბრძ., 13,15).

ერთგან **-მცა** გამოტოვებულია, მაგრამ, როგორც ჩანს, იგულისხმება:

თუცა პირველი, დამამკნობელი, დაუტეოს და რომელმან გაასუქა, მას გაჰყვეს, **ორგულ არს** (უნდა იყოს ორგულმცა არს – ორგული იყოს ან იქნება) (სიბრძ., 13,20).

პოლისემიური ფორმებიც, რა თქმა უნდა, ამ ნაწილაკის სინტაქსური ძალის დაკარგვაზე მიუთითებს.

სულ “დავითიანში” **-მცა** ნაწილაკიანი ფორმების 48 მაგალითი დადასტურდა, მათგან მხოლოდ 4-ჯერ აქვს **-მცა-ს** სინტაქსური ზემოქმედების უნარი შენარჩუნებული;

სულხან-საბას იგავ-არაკებში **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების 38 მაგალითია, 15 მათგანში სინტაქსური ზემოქმედება ამ ნაწილაკს შენარჩუნებული აქვს;

“მეფეთა სალაროში” **-მცა** სულ 8 წინადადებაში გვხვდება და მხოლოდ ორჯერ აქვს ფუნცია ძველი ქართული ენობრივი ნორმის მიხედვით შენარჩუნებული;

ესოპეს იგავებში თერთმეტი ფორმაა, ამ ნაწილაკის სინტაქსური ძალა მხოლოდ სამ მაგალითშია გამოვლენილი;

სამართალი ბატონიშვილის დავითისა **-მცა** ნაწილაკიან კონსტრუქციებს 47 შემთხვევაში გამოავლენს (უფრო სწორი იქნება, თუ ვიტყვით **-მცა** ნაწილაკიან კავშირებს) და მხოლოდ ერთხელ იყენებს ამ ნაწილაკს ძველი ქართულის ნორმების შესაბამისად, ისიც ნაწილობრივ (რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში ზმნა-შემასმენელს ხოლმეობითის მწკრივად მოაქცევს).

-მცა ნაწილაკიანი ფორმები თედო ჟორდანიას “ქრონიკების” მიხედვით

-მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციების განხილვა თედო ჟორდანიას “ქრონიკების” მიხედვით ცალკე გადავწყვიტეთ, ვინაიდან ეს ძეგლი მოიცავს დროის საკმაოდ ვრცელ მონაკვეთს – 1213 წლიდან 1700 წლამდე.

ირკვევა, რომ -მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციებს სინტაქსური ზემოქმედების უნარი რიგ შემთხვევებში შენარჩუნებული აქვთ.

ა) ფუნქციათაგან ყველაზე ხშირად თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვისა და III პირის ბრძანებითი კილოს გადმოცემა დადასტურდა, ძირითადად წყევლა-კრულვისა და დალოცვის ფორმებში, მაგალითად:

-მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია გამოხატავს თხრობითი კილოს მომავალ დროს:

1103 წ. ძეგლის-წერა რუის-ურბნისის კრებისა:

რომლისა ქმნად ნუღარამცა ვის უკადრებებს (ნუღარავინ იკადრებს) (ქრონ., 63,23).

ქალი ათორმეტისა წლისასა უმცროდსი, ნუმცა შეყოფილ არს ქორწინებით მეუღლისადა (ნუ იქნება) (ქრონ., 64,22).

კრულმცა არის სული მისი და ნესტორის და ორიგენეს თანამცა დაისაჯების სული მისი (დაწყევლილი იქნება) (ქრონ., 246,26).

1460 წ. 12 ივნისი, მეფე გიორგის სიგელი ჟურულს:

ნუმცა ვინ არის მშლელი და მქცეველი ჩუენგან ბოძებულისა ამის სასისხლოსა სიგლისა (ნურავინ იქნება) (ქრონ., 279,27).

1484 წ. ჩაწერილი აღაპი სამების “სულთა მატიანასა”:

ვინცა გამოსწიროს ანუ მეფემან, ანუ სხუამან მებატონემან, რისხავსმცა წ’დ სამებად ერთარსებად; კრულმცა არს სული მისი, ნესტორ და ორიგენისთანამცა დაისაჯების (შერისხავს წმიდა სამება; კრული იქნება მისი სული) (ქრონ., 303,8).

-მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციებით გადმოცემულია III პირის ბრძანებითი კილო წყევლისა და დალოცვის ფორმებში:

XII ს. მეფესა დავითს მონაზონი არსენი:

ყოველნიმცა მწვალებელნი შეხუწნებულ არიან: ყოველნიმცა მართლ-მადიდებელნი კურთხეულ არიან: ყოველთა მართლმადიდებელთა წელნიმცა

მრავალ არიან: ყოველთა მართლმადიდებელთა, საუკუნომცა არს კსენებად ... (ქრონ., 72,6).

1296 წ. ტყავზე დაწერილი გუჯარი:

რაიცა ძმისა მისისა კერძი მამული ჰმართებოდეს, განაღამცა ჯელთა ჰქუნდა მასა გაჟასა (ჰქონდეს) (ქრონ., 169,12).

1227 – 1230 წ. გუჯარი ცხირეთ ცხავერისა:

და ჯურცთაგან განსვლასა მისსა შინა სატანამცა ახლავს შემწყნარებლად სულისა მისისა საწყალობელისად (სატანაც ახლდეს) (ქრონ., 99,23).

როგორც “ქრონიკების” მასალიდან ირკვევა, **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების ეს ფუნქცია შენარჩუნებულია გვიანი პერიოდის სიგელგუჯრებშიც, რაც სტილის მაჩვენებელი უნდა იყოს, მაგალითად:

1506 წ. მცხეთის ნუსხა № :რდბ:

და ჩემიმც მტერი დაესწრება იმათ ომსა შებმაშია (ჩემი მტერი დაესწროს) (ქრონ., 325,29).

1529 წ. ქკ’ს :სიზ:

საუკუნოდამცა არს ხსენება მათი (საუკუნოდ იყოს მათი ხსენება)(ქრონ., 372,37).

1609 წ. ქს :სჟზ:

მრავალმცა არიან წელნი ცხო’რბისა მისისანი ა’ნ (მრავალი იყოს)(ქრონ., 438,6).

-მცა ნაწილაკიანი ზმნა-შემასმენელი II რეზულტატივის მნიშვნელობით:

წ’ის ევთიმე-მთაწმიდელის წერილი:

ესე კულა მოციქულთა და მოწამეთად მას წყეულსა ივლიანეს განზრახვით განურყენიან, რათამცა ყოველი ნაცილად შეჰრაცხეს (რათა შეერაცხათ) (ქრონ., 84,5).

1376 წ. ეტრატის მხედრულად ნაწერი გუჯარი შიომღვიმისა:

მოგაგონა ღ’ნ სულისა შენისათუის უმჯობესი, რათამცა ამას შ’ა სალოცველი და მშობელთა შენთა საკსენებელი იყო ვიდრემდის უდაბნო ესე ეგოს (რათა ყოფილიყო) (ქრონ., 189,27).

1554 წ. სიგელი შერგილაძისადმი ბაგრატიონ დიდისაგან:

მოვიდეს წინაშე ჩუენსა ჩუენნი დიდათ ერთგულნი ... შერგილაძენი ჯაკვა და მათნი შვილნი ... რათამცა დაგუაჯნეს ... (რათა ეთხოვათ) (ქრონ., 397,13).

ამ ფუნქციით დასტურდება -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია XVII საუკუნის ძეგლშიც, თუმცა გასათვალისწინებელია, რომ იგი გადაწერილია "მოქცევაჲ ქართლისაჲსაგან":

XVII ს.-ში გადაწერილი ვარიანტი წმიდა ნინოს ცხოვრებისა:

და ენება, რათამცა აღფხურნა ივინი ქვეყანისა მისგან (რათა აღმოეფხვრა) (ქრონ., 519,36).

და ენება, რათამცა აღფხურნა ივინი (ქრონ., 521,13).

-მცა ნაწილაკთან დაკავშირებული ზმნა-შემასმენელი კავშირებითი კილოს გაგებით:

1446 წ. იკორთის ტყავის ზატიკის წარწერა:

აღმძრა მე სიყუარულმან სამსახურებელმან ტაძრისა თქუწნისამან, ... რათამცა შევამკვეით ტაძარი თქნი იკორთაჲ ... (რათა შევამკოთ) (ქრონ., 258,9).

1452 წ. "ავშანდაძეთა" გუჯარი:

მას უკანა დაგვეაჯენით, რათამცა თქვენი ძველი სიგელი გაგიახლოთ (რომ გაგიახლოთ) (ქრონ., 265,22).

1662 წ. ქქ'სა :ტნ:

შემოვწირეთ სოფელი შუაცხვირი, ... რათამცა შევამკეთ ტაძარი თქვენი და განვადიდეთ (რათა შევამკოთ და განვადიდოთ) (ქრონ., 480,11).

-მცა ნაწილაკთან დაკავშირებული ზმნა-შემასმენელი კავშირებითი კილოსა და II რეზულტატივის ფუნქციებით მხოლოდ წარმოდგენილ მაგალითებშია დადასტურებული "ქრონიკების" მასალაში. ყველაზე ხშირად თხრობითი კილოს მომავალი დროისა და III პირის ბრძანებითი კილოს მნიშვნელობებითაა გამოყენებული.

III პირის ბრძანებითის ფუნქციით შეგვხვდა -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები (წყველა-კრულვის ნიუანსით) ასევე ბაბილინა ლომინაძის მიერ გამოცემულ სიგელ-გუჯრებში, მოვიყვანო რამოდენიმე ნიმუშს:

1447წლის სიგელი:

ვინცა და რამანცა გუარმან კაცმან, ანუ დიაცმან, ანუ მძღაგრმან მძღაგრობითა, ... შეცვალოს, შემცაიცვალების სჯულისაგან ქრისტიანეთასა, რისხავსმცა დაუსაბამო ღ/მერ/თი, მამა, ძე და სული ცხოველი (საქ., საპ., 18,9).

ვინცა და რამანცა გუარმან კაცმან ანუ დიაცმან მოიგონაოს და შეცვალოს, ... კრულმცა არს ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა, შე-მცა-ედების ძრწოლა კაენისი, კეთრი გეზისი, ... (საქ., საპ., 18,16).

1579 (1589) წლის სიგელი:

აწ ვინცა და რამანცა ამის დაშლად და ქცევად ხელეოს, ... ჯერემც რისხავს დამბადებელი ღმერთი, მამა, ძე და სული წმინდა... (საქ., საპ., 20,32).

ბ) -მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციებში დაკარგულია სინტაქსური ზემოქმედების უნარი:

ყველაზე ხშირად -მცა უკავშირდება II რეზულტატივის მწკრივს და არ ცვლის ზმნა-შემასმენლის დრო-კილოს, მაგალითად:

ძველი ერისთავთა:

უკეთუმცა აქა არა ყოფილვიყვენით, მოვიდოდა გირშელი და ყოველი ლაშქარი მისი (ქრონ., 18,11).

1233 წ. იოანე შავთელის კვანკლოსი:

მე უკეთუმცა წუჭთიცა ერთი მიმელო მისგანი არამცა ესრეთ აღმელაგმა ენად ქებად შენთვის (ქრონ., 109,2).

1377 წ. გუჯარი მაყაშვილთა:

გვეაჯა და მოგვასხენა, რათამცა შეგვეწყალა და ... მიგვებოძა (ქრონ., 190,21).

1441 წ. თფილისის სინოდ. კანტ. სიგელი №107:

და მენება, რათამცა თქუნნი სოფელნიყოვლისა სათხოვრისაგან გამეთავისუფლნეს (ქრონ., 250,37).

1655 წ. ქკს :ტმგ:

... კელ ვეავ წი'სა ამის...გულანისა აღწერად, რათამცა ესრეთ სრული და უკლები არავის კელეყო (ქრონ., 468,35).

-მცა ნაწილაკი ხშირად გვხვდება მომავალი დროის ახლებურ ფორმებთან:

1103 წ. ძეგლის-წერა რუის-ურბნისის კრებისა:

და ნუმცა მიიღებენ რადთურთით ნუ რას (ქრონ., 63,24).

1189წ. გელათის მონასტრის სიგელი, თამარ მეფის ხელით დაწერილი:
...იგი დღესა განკითხვისასა და სიტყუა იგი მ[ას] ზედამცა აღ[ესრულებინ]
(ქრონ., 74,19).

1648 წ. მცხეთის ნუსხის სიგელი:

ნუმცა დავიწყებულ ვიქმნებით თქნ მიერ (ქრონ., 464,19).

1682 წ. ქკს :ტობ:

უკეთუ ვინმე ... ეს საფლავი გახსნას..., იგიმცა განკითხვის ... (ქრონ., 499,35).

ნაწყვეტი სინოდ. კანტ, გუჯრისა №67:

ერთ მაგალითში გვაქვს -მცა ნაწილაკი კავშირებითის მწკრივის ზმნასთან:

1582 წ. წერა-კითხ. ხელნაწერი №29:

*... ესრეთ განაჩინა, რათამცა ნახევარი იგი გოლგოთის მთისა, რომელზედა
ჯუარს აცუფს ქრისტე, მიეცეს კათოლიკთა* (ქრონ., 421,14).

**განაღამცა ნაწილაკთან (მნიშვნელობით დიალაც) -მცა ნაწილკი უფუნქციოა:
განაღამცა დამიმტკიცებია** (ქრონ., 100,15).

1246 – 1250 წ. სიგელი მეფე-დავით-ნარინის დროსა:

განაღამც კავრევე მას მსახურებდეს (ქრონ., 128, 32).

ორჯერ დადასტურდა -ცა ნაწილაკი -მცა-ს ფუნქციით:

წერილი წ'ის გიორგი-მთაწმიდელის ბიოგრაფის გიორგი მონაზონისა:

*და მერმეცა აღივსენ პირი ჩუწნი გალობითა, რათა ქებაჲ ღ'თისა ჩუწნისა
იხილონ მრავალთაჲ (აღივსება ჩვენი პირი გალობით) (ქრონ., 76,32).*

1453. წ. მცხეთის სიგელი №296:

ვინცა ანუ სამწყსომან, ანუ სხუამან ვინ შემიწყნაროს, იგიცა კაცი კრულია...
(ვინც შემიწყნარებს, დაწყევლილი იქნება) (ქრონ., 268,16).

-მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციებში ხშირია პოლისემური მნიშვნელობები:

1020 წ. სიგელი მელქიზედეკ კათალიკოზისა:

*და თუ უქციოს და ამისგან შესცვალოს, არსმცა კრული, წყეული ღვთისაგან
და ჩუენგან* (ქრონ., 36,12).

1470 – 1474 წ. “მცნება სასჯულო”:

*ვინცა სჯულისა შემცოდუ პატრონმან არ მისცეს ეპისკოპოსსა და
ხორეპისკოპოსთა, სასჯულოდ არ მიანებოს და ძალი არ მისცეს, ამა სოფლისა
ცოდვა მან გარდაიკადოს და შეუნდობელმცა არს* (ქრონ., 296,3).

1459 წ. სამთავნელთა სარგო და საკანონონი:

ვინც ეს ასე არ გაათაოს ანუ სამთავნელმან და ანუ სხუა კაცმან, რისხავსმცა მამა, ძე და სული წა (ქრონ., 277,10).

მოცემულ წინადადებებში **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები შეიძლება III პირის ბრძანებითი კილოსა და თხრობითი კილოს მომავალი დროის მნიშვნელობებით გავიაზროთ: ეს დამოკიდებულია იმაზე, რომელ კილოს ვგულისხმობთ დამოკიდებულ წინადადებაში:

დამოკიდებულში კილო კავშირებითია – **-მცა** ნაწილაკიან მთავარ წინადადებაში კილო ბრძანებითია; დამოკიდებულ წინადადებაში კილო თხრობითია მომავალი დროის მნიშვნელობით – **-მცა** ნაწილაკიან მთავარ წინადადებაშიც თხრობითი კილოს მომავალი დრო იგულისხმება (ამ საკითხზე ზემოთაც გვქონდა საუბარი, როცა პოლისემიურ ფორმებს ვიხილავდით, ამიტომ აქ მხოლოდ სამი წინადადებით შემოვიფარგლეთ).

III თავის დასკვნები:

1. მიუხედავად მიღებული და საყოველთაოდ გაზიარებული შეხედულებისა, რომ **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების უმთავრესი დანიშნულება ძველ ქართულში არის კავშირებითი კილოს გადმოცემა, გამოკვეთეთ გარკვეული კანონზომიერება სინტაქსურ კონსტრუქციებში, რომლის მიხედვით დასტურდება, რომ **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების უპირველესი ფუნქცია უნდა იყოს თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვა.

რას ეყრდნობა ჩვენი ვარაუდი?

ა) **-მცა** ნაწილაკიან კონსტრუქციებს თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვა შეუძლია ყველანაირი აგებულების წინადადებაში. თავად **-მცა** ნაწილაკი შეიძლება დაერთოს ნებისმიერ მეტყველების ნაწილს, მათ შორის კავშირსაც.

ბ) **-მცა** ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციები ბრძანებითების ფუნქციით გვხვდება მხოლოდ მთავარ წინადადებაში, შესაბამისად, **-მცა** ნაწილაკი არასდროს არ ერთვის კავშირს.

გ) **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციებით კავშირებითი კილოსა და II რეზულტატივის ფარდი ფორმების გამოხატვა შესაძლებელია მხოლოდ და მხოლოდ რთული ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში. **-მცა** ნაწილაკი ამ ფუნქციების გადმოცემისას ერთვის მხოლოდ შესაბამის კავშირს.

მაშასადამე, **-მცა** ნაწილაკიანი თხრობითი კილოს ზმნა-შემასმენელმა რომ კავშირებითი კილო გამოხატოს, ისევ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციას უნდა გაუწიოს ანგარიში. მომავალი დროის გარეშე კი კონსტრუქცია ვერცერთ ფუნქციას ვერ შეასრულებდა.

მიგვაჩნია, რომ **-მცა** ნაწილაკის **-მ** ელემენტი უნდა იყოს ნაშთი განუსაზღვრელობითი **მე** ნაწილაკისა, რომელსაც საბოლოოდ მომავალი დროის შინაარსთან მიყვავართ, ხოლო **-ცა** ნაწილაკით გაძლიერებულია იმ სიტყვის მნიშვნელობა, რომელიც ხელს უწყობს ამა თუ იმ ფუნქციის გამოვლენას (მაგ., კავშირს კავშირებითი კილოს გამოხატვისას).

2. საშუალო პერიოდის საორიენტაციო ძეგლების მიხედვით **-მცა** ნაწილაკიანი ფორმები ხშირად დასტურდება სამიჯნურო-სარაინდო პოეზიასა და პროზაში, რაც შოთა რუსთაველის გენიალური “ვეფხისტყაოსნის” სტილის გავლენად უნდა ჩაითვალოს, რადგან სწორედ რუსთაველს აქვს **-მცა** ნაწილაკიანი

კონსტრუქციები ძალიან ხშირად და ზედმიწევნით მწიგნობრული ენობრივი ნორმების დაცვით გამოყენებული.

პოეტმა შესანიშნავად იცის, რომ **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების ფუნქციები კავშირებითის მწკრივების ფუნქციათა ანალოგიურია და იმდენად აფართოებს მათი გამოყენების არეალს, რამდენადაც მატულობს ამ პერიოდში კავშირებითის მწკრივები სხვადასხვა ფორმასთან, ვგულისხმობთ **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების გამოყენებას

ა) კავშირებითი კილოს ფუნქციით მოდალური მნიშვნელობის ნაწილაკებთან და სიტყვებთან;

ბ) კითხვითი ინტონაციის მქონე წინადადებებში, ასევე კავშირებითი კილოს ფუნქციით;

გ) “უნდაობითი” მოდალობის შემცველ ფორმებში;

დ) I და II პირის ბრძანებითების მნიშვნელობით მხოლობითსა და მრავლობით რიცხვში;

ე) პოლისემიური მნიშვნელობებით.

ძველ ქართულში **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციები მსგავსი დანიშნულებებით არ გვხვდება.

3. ჩვენ მიერ განხილულ სხვა ჟანრის ძეგლებში **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების გამოყენება სხვადასხვა ფუნქციით ძალიან მცირდება.

-მცა ნაწილაკიანი თხრობითი კილოს ზმნა-შემასმენელი ძირითადად დასტურდება III პირის ბრძანებითი კილოს ფუნქციით ე.წ. წყევლისა და დალოცვის ფორმებში, აქა-იქ, ძალიან იშვიათად, სხვადასხვა დანიშნულებითაც.

4. საშუალი პერიოდის ძეგლებში **-მცა** ნაწილაკის ნაცვლად იშვიათად გვხვდება **-ცა** ნაწილაკიც, რაც **-მცა-ს** ფუნქციის მოშლაზე მიუთითებს.

ცხრილები:

თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოხატვის ცხრილი საშუალო პერიოდის ძეგლების მიხედვით:

	ვისრ.	ამირ.	ვეფხ.	გურ.	სიბრძ.	მეფ.საღ.	ესოპ.	სამართ.დავ.	ვახტ.	მოგზ.	მგზ.
კავშირებითის მწკრივით	221	305	486	219	157	141	20	1683	704	11	25
ახლებური მომავლით	399	388	772	861	575	373	38	736	482	ყველა დანარჩ.	ყველა დანარჩ.

II პირის ბრძანებითი კილოს გამოხატვის ცხრილი კავშირებითის მწკრივებით:

	ვისრ.	ამირ.	გურ.	სიბრძ.	ესოპ.	მოგზ.	მგზ.	ქრონ.
I კავშირებითით	2	9	48	8	1	2	1	16
II კავშირებითით	0	10	5	2	0	0	1	2

სარაინდო-სამიჯნურო პოეზიასა და პროზაში

1. -მცა ნაწილაკიანი ფორმები თხრობითი კილოს მომავალი დროის მნიშვნელობით:

	ვეფხ.	ამირ.	ვისრ.
სულ	80	4	6
წყვეტილის მწკრივთან	64	2	3
უწყვეტილის მწკრივთან	9	0	2
II რეზულტატთან	3	0	0
აწმყოს მწკრივთან	4	2	1

2. -მცა ნაწილაკიანი ფორმები კავშირებითი კილოს გაგებით:

	ვეფხ.	ამირ.	ვისრ.
სულ	14	19	21
წყვეტილის მწკრივთან	9	11	11
უწყვეტილის მწკრივთან	2	4	0
აწმყოს მწკრივთან	3	4	8
მყოფადის მწკრივთან	0	0	2

3.-მცა ნაწილაკიანი ფორმები “უნდას” შემცველ წინადადებებში:

	ვეფხ.	ამირ.	ვისრ.
სულ	27	1	10
წვევტილის მწკრივთან	11	1	7
უწვევტილის მწკრივთან	2	0	0
აწმყოს მწკრივთან	14	0	2
I რეზულტატივთან	0	0	1

4.კითხვითი ინტონაციის შემცველი -მცა ნაწილაკიანი ფორმები კავშირებითი კილოს გაგებით:

	ვეფხ.	ამირ.	ვისრ.
სულ	29	0	2
წვევტილის მწკრივთან	28	0	2
უწვევტილის მწკრივთან	1	0	0

5.-მცა ნაწილაკიან სინტაქსურ კონსტრუქციებში ნატვრითი კილოს გაგებაა:

	ვეფხ.	ამირ.	ვისრ.
სულ	7	0	6
წვევტილის მწკრივთან	7	0	6

6.-მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციები I, II და III პირის ბრძანებითების ფუნქციით:

I ბრძან. ფუნქციით	ვეფხ.	ამირ.	ვისრ.	II ბრძან. ფუნქციით	ვეფხ.	ამირ.	ვისრ.	III ბრძან. ფუნქციით	ვეფხ.	ამირ.	ვისრ.
სულ	6	1	1	სულ	7	4	3	სულ	20	15	5
უწვევტილ. მწკრივთან	1	0	0	უწვევტილ. მწკრივთან	0	0	0	უწვევტილ. მწკრივთან	2	0	0
წვევტილის მწკრივთან	2	0	0	წვევტილის მწკრივთან	0	0	0	წვევტილის მწკრივთან	1	0	0
აწმყოს მწკრივთან	2	0	1	აწმყოს მწკრივთან	6	4	3	აწმყოს მწკრივთან	14	15	5
მყოფადის მწკრივთან	1	0	0	მყოფადის მწკრივთან	0	0	0	მყოფადის მწკრივთან	2	0	0
I რეზულტ. მწკრივთან	0	1	0	I რეზულტ. მწკრივთან	1	0	0	II რეზულტ. მწკრივთან	1	0	0

7.-მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია შემასმენელს მომავალი დროის პირობითი კილოს შინაარსს ანიჭებს:

	ვეფხ.	ამირ.	ვისრ.
სულ	29	5	1
უწვევტილის მწკრივთან	4	1	1
წვევტილის მწკრივთან	24	4	0
აწმყოს მწკრივთან	1	0	0

8.-მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციების საერთო რაოდენობა სამიჯნურო-სარაინდო პოეზიასა და პროზაში:

	ვეფხ.	ამირ.	ვისრ.
სულ	261	118	89
სხვადასხვა ფუნქციით	230	55	51
უფუნქციოდ	31	63	38

-მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციები საშუალი პერიოდის სხვა ძეგლებში:

	გურ.	სიბრძ.	მეფ.საღ.	ესოპ.	სამართ.დავ.
სულ	47	38	8	11	47
სხვადასხვა ფუნქციით	4	15	2	3	1
უფუნქციოდ	44	23	6	8	46

ძირითადი დასკვნები:

1. XII – XVIII სს.-ის ძეგლების შესწავლამ აჩვენა, რომ კავშირებითის მწკრივებს ფუნქციებისა და მაწარმოებლების მიხედვით ძველი ქართულისგან განსხვავებით არსებითი ცვლილებები არ განუცდია.

მიუხედავად ამისა, ამ პერიოდის ტექსტებში კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციების შესწავლამ დაგვარწმუნა, რომ ქართული ენის განვითარების გზაზე ძველსა და ახალს შორის გარდამავალი პერიოდის გამოყოფა გამართლებულია. თუმცა ძველი და ახალი ქართულის გვერდით საშუალი ქართული მათ თანაბარ ერთეულად ვერ ჩაითვლება, მაინც ვთვლით, რომ საშუალი, გარდამავალი, პერიოდის გამოყოფა ქართული ენის განვითარების ცალკე ეტაპად გააადვილებს ამ ენობრივი ფორმებით აჭრელებული და მრავალფეროვნებით გამორჩეული პერიოდის შესწავლას, მაგრამ ტერმინად “საშუალი ქართულის” ნაცვლად ვარჩევთ გამოვიყენოთ “საშუალი პერიოდის ქართული”.

ე.წ. კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციების თავისებურება დროის ამ ვრცელი მონაკვეთის უანრობრივად განსხვავებულ თხზულებებში ვლინდება.

2. კავშირებითის მწკრივები საშუალი პერიოდის ქართულის ჩვენ მიერ განხილულ ძეგლებში გამოიყენება შემდეგი დანიშნულებით:

1) გადმოსცემს თხრობითი კილოს მომავალ დროს; 2) გამოხატავს I, II და III პირის ბრძანებითებს მხოლობითსა და მრავლობით რიცხვში; 3) გადმოსცემს საკუთრივ კავშირებით კილოს რთული ქვეწყობილი წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში, კითხვითი ინტონაციის მქონე ნებისმიერი აგებულების წინადადებებში, “უნდაობითი” მოდალობის შემცველ წინადადებებში და ისეთ სიტყვებსა თუ ნაწილაკებთან, რომლებიც **შესაძლო, სათუო, საეჭვო, სავარაუდო** ნიუანსებს გამოხატავს.

კავშირებითის მწკრივებით გამოიხატება სამივე კილო: თხრობითი, ბრძანებითი, კავშირებითი და სამივე დრო: ახლანდელი (I სერიის უზმნისწინო ფორმებში), მომავალი და წარსული (III სერიის კავშირებითებში). ამიტომ მწკრივის გაგებით ამ ტერმინის გამოყენება ძველი და რამდენადმე საშუალი პერიოდის ქართულისათვის შეუსაბამოდ მიგვაჩნია.

სამივე დროის გადმოცემა კავშირებითის მწკრივებს შეუძლია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ისინი გამოიყენება კავშირებითი კილოს ფუნქციით;

კავშირებითის მწკრივებით მომავალი დროის გამოსატვა თანდათან მცირდება გვიანი პერიოდის ძეგლებში, მათ ადგილს იკავებს მომავალი დროის ახლებური, ზმნისწინიანი ფორმები.

კავშირებითის მწკრივებით მომავალი დროის გამოსატვა XVIIIს.-ის სამართლის ძეგლების სტილის მახასიათებელია. ეს ფაქტი, ჩვენი დაკვირვებით, სიგელ-გუჯრების ენის გავლენით არის განპირობებული.

ყველაზე დიდხანს კავშირებითის მწკრივებით თხრობითი კილოს მომავალი დროის წარმოება შენარჩუნებულია პირობით დამოკიდებული წინადადებების და დროის დამოკიდებული წინადადებების, ქვემდებარულ და დამატებით დამოკიდებული წინადადებების შემცველ რთულ ქვეწყობილ კონსტრუქციებში.

3. გარდამავალი პერიოდის ძეგლებში შეიმჩნევა კავშირებითების მიერ თხრობითი კილოს ზოგადი აწმყოს გამოსატვის უნარი რთული ქვეწყობილი წინადადებების დამოკიდებულ ნაწილში. რაც უფრო გვიანი პერიოდისაა ძეგლი, მით მეტია ამგვარი ფორმები. განსაკუთრებით ხშირად გამოიყენება კავშირებითის მწკრივები თხრობითი კილოს ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობით ვახტანგ VI-ისა და დავით ბატონიშვილის სამართლის წიგნებში, ასევე სულხან-საბასა და გ. ავალიშვილის მოგზაურობის ჟანრის თხზულებებში.

“ვისრამიანში” დადასტურდა ამ მოვლენის საპირისპირო შემთხვევა – აწმყოს მწკრივის გამოყენება მომავალი დროის გავებით (რაც ორიგინალური ენის გავლენით უნდა აიხსნას);

4. ამავე პერიოდის ძეგლების მიხედვით დასტურდება კავშირებითის მწკრივთა პოლისემანტიზმი, რაც თავისთავად ართულებს ამ ძეგლებში კავშირებითების მწკრივების ამა თუ იმ ფუნქციისთვის უპირატესობის მინიჭებას.

კავშირებითის მწკრივებში ფუნქციათა აღრევა გვიანი პერიოდის ძეგლებისთვისაა დამახასიათებელი და გამოწვეული უნდა იყოს ამ მწკრივების უმთავრესი ფუნქციის – თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოსატვის უნარის თანდათანობითი დაკარგვით, ასევე იმით, რომ ამ პერიოდში სხვადასხვა სახის ჰიპოტაქსური კონსტრუქციები თანდათან ყალიბდება, კავშირთა სისტემატ ჩამოყალიბების პროცესშია.

5. პირობით დამოკიდებული წინადადებების შესახებ ზოგადად უნდა ითქვას:

ა) ყველაზე დიდხანს ამგვარ წინადადებებშია თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოსატვა შენარჩუნებული კავშირებითის მწკრივებით;

ბ) პოლისემიური ფორმები უმეტესად ამ ტიპის წინადადებებშია გამოვლენილი;

გ) პირობით დამოკიდებულებასთან რთულ ქვეწყობილ წინადადებებში მომავალი დრო აორისტიტაა გადმოცემული, ანუ აორისტის ფორმებს შეთავსებული აქვთ კავშირებითის მწკრივის ფუნქცია.

6. საშუალო საუკუნეების ძეგლებში III კავშირებითი ხშირად დასტურდება.

III კავშირებითს თანამედროვე ქართულში აქვს მომავალი დროის გამოსატვის უნარი (დაე, **ყოფილიყოს** მშვიდობა დედამიწაზე!), მაგრამ დასახელებულ ძეგლებში III კავშირებითი მომავალი დროის მნიშვნელობით არ შეგვხვედრია (ამ ფორმებში წარსულში მომხდარი მოქმედების შედეგია მომავალში).

7. I სერიის ე. წ. კავშირებითის მწკრივებში უნიფიკაციის პროცესი დასრულებულია: კავშირებითის ნიშნად ძირითადად **-ე** მაწარმოებელი გვაქვს, **-ი** მხოლოდ **-ოდ** სავრცობიანი ფორმების რამდენიმე მაგალითში დადასტურდა.

8. I და II კავშირებითების III პირის დაბოლოებად მრავლობით რიცხვში ძირითადად გვაქვს **-ენ** მაწარმოებელი, თუმცა პარალელურად მატულობს **-ენ** სუფიქსის გამოყენება.

9. **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების უმთავრესი დანიშნულება ძველ ქართულში უნდა იყოს თხრობითი კილოს მომავალი დროის გამოსატვა.

-მცა ნაწილაკის ფუნქციები “ვეფხისტყაოსანში” მატულობს იმდენად, რამდენადაც იზრდება კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციები. რაც შეეხება “ვისრამიანსა” და “ამირანდარეჯანიანს”, **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების მომრავლება ამ ძეგლებში რუსთაველის გავლენად უნდა მივიჩნიოთ.

სხვა უანრის თხზულებებში **-მცა** ნაწილაკიანი კონსტრუქციების გამოყენება კავშირებითების მწკრივების ფუნქციების შესაბამისად ძალზე შემცირებულია, ძირითადად გვხვდება ისინი III ბრძანებითის გაგებით ე. წ. წყევლა-კრულვის, დალოცვის გაქვავებულ ფორმებში.

XII – XIII საუკუნის ძეგლებში დასტურდება **-ცა** ნაწილაკის აღრევის შემთხვევები **-მცა** ნაწილაკთან, უფრო გვიანი პერიოდის ძეგლებში კი ამ ნაწილაკს ვხვდებით ძალიან ინტენსიურად პირობით-შედეგობითი მოდალობების გადმოცემისას, რაც უნდა აიხსნას იმით, რომ **-მცა** ნაწილაკის შემადგენელ **მ** (**მე**) ელემენტს მომავალი დროის შინაარსთან უნდა ჰქონოდა კავშირი, ხოლო

ამ შინაარსის დაკარგვის შემდეგ -ცა ნაწილაკმა მყარად დაიკავა ადგილი ამ მოდალობის მქონე რთულ კონსტრუქციებში -მცა-ს ნაცვლად.

დამუშავებული ძეგლები და სახელწოდებათა შემოკლებანი

- აბო – “მარტვილობაჲ ჰაბოღისი”, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, თბილისი, 1946.
- ათონ. – “ცხორებაჲ გიორგი ათონელისაჲ”, იხ. აბო.
- ამირ. – მოსე ხონელი, “ამირანდარეჯანიანი”, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, II, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ თბილისი, 1949.
- ადაპ. – ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი ადაპებით, საიუბილეო გამოცემა საეკლესიო მუზეუმისა, თბილისი, 1901.
- გობრ. – “მარტვილობაჲ გობრონისი”, იხ. აბო.
- ხანძთ. – ცხორებაჲ გრიგოლ ხანძთელისაჲ, იხ. აბო.
- დაბ. – (დაბადებაჲ) “წიგნი ძუელისა აღუთქუმისანი”, ტ. I. ნაკვ. I. გამოსცა აკაკი შანიძემ, 1947.
- გურ. – დავით გურამიშვილი, “დავითიანი”, სარედაქციო კოლეგია: ი. აბაშიძე, ალ. ბარამიძე, ნ. ბერძენიშვილი, კ. კეკელიძე, გ. ლეონიძე, ს. ჩიქოვანი, თბილისი, 1955.
- დავით და კოსტ. – “მარტვილობაჲ დავით და კოსტანტინესი”, იხ. აბო.
- ევსტ. – “მარტვილობაჲ ევსტათი მცხეთელისაჲ”, იხ. აბო.
- ესოპ. – “იგავნი ესოპესნი”, იხ. ამირ.
- ექუსთ. – ბასილი დიდი, “ექუსთა დღეთაჲ”, ტექსტი გამოსცა და ლექსიკონი დაურთო მ. კახაძემ, თბილისი, 1947.
- ვახტ. – ვახტანგ VI, “სამართლის წიგნი”, ტექსტი გამოსაცემად დაამზადა გამოკვლევა და ტერმინთა საძიებელი დაურთო თინა ენუქიძემ, თბ.1955.
- ვისრ. – სარგის თმოგველი, “ვისრამიანი”, იხ. ამირ.
- ვეფხ. – შოთა რუსთაველი, “ვეფხისტყაოსანი”, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და განმარტებანი, კომენტარი და ბოლოსიტყვა დაურთო ნ. ნათაძემ, თბილისი, 1986.
- ზარზმ. – “ცხორებაჲ სერაპიონ ზარზმელისაჲ”, იხ. აბო.
- ზედაზნ. – “ცხორებაჲ იოანე ზედაზნელისაჲ”, იხ. აბო.
- ი. – (იოვანე) ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936, 973წწ.) გამოსცა ა. შანიძემ, 1945.
- იად. – დავით ბაგრატიონი, “იადიგარ დაუდი”, რედაქტორი კ. დანელია,

- თბილისი, 1992.
- ილარ. – “ცხორებად ილარიონ ქართველისად”, იხ. აბო.
- იობ. – (იობისი) “წიგნნი ძუელისა აღთქუმისანი”, ტ. I, ნაკვ. 2, გამოსცა ა. შანიძემ, 1948.
- იოვ. და ეფთ. – “ცხორებად იოვანესი და ეფთუმესი”, იხ. აბო.
- კოსტ. კახ. – “მარტვილობად კოსტანტი კახისად”, იხ. აბო.
- კიმ. I – კიმენი, ნაწილი პირველი, ტომი I, კ. კეკელიძის რედაქტორობით, ტფილისი, 1918.
- კოლ. – “მარტვლობად ცხრათა ძმათა კოლაელთად”, იხ. აბო.
- ლევიტ. – “წიგნნი ძუელისა აღთქუმისანი”, ტ. I, ნაკვ. I, “ლევიტელთად”, გამოსცა ა. შანიძემ, თბ., 1948.
- ლ. – (ლუკა) იხ. ი.
- მ. – (მათე) იხ. ი.
- მგზ. – გიორგი ავალიშვილი, “მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე”, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ელ. მეტრეველმა, თბილისი 1967.
- მოგზ. – სულხან-საბა ორბელიანი “მოგზავრობა ევროპაში”, სოლომონ იორდანიშვილის რედაქციით, წინასიტყვაობით, შენიშვნებით და ლექსიკონით, თბილისი, 1940.
- მეფ. სალ. – “მეფეთა სალარო”, იხ. ამირ.
- მრვლთ. – მრავალთავი, ტექსტები, ილ. აბულაძის გამოცემა, ნაკვეთი პირველი, ენიშკის მოამბე, XIV, 1944.
- მრკ. – (მარკოზი) იხ. ი.
- ნინო – “ცხორებად ნინოდსი”, იხ. აბო.
- რაჟდ. – “მარტვლობად რაჟდენ პირველმოწამისად”, იხ. აბო.
- სამართ. დავ. – “სამართალი ბატონიშვილის დავითისა”, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო დავით ფურცელაძემ, თბილისი, 1964.
- სას. პ. – პ. ინგოროყვა, ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია, წიგნი I, ტექსტები, VIII–X საუკუნეები, 1913.
- საქ. საპ. – ბაბილინა ლომინაძე, “საქართველოს საპატრიარქო და მისი მიწათმფლობელობა”, საქართველოს საპატრიარქოსთან არსებული გელათის მეცნიერებათა აკადემია, გამომც. ნეკერი, 2010.

- სიბრძ. – სულხან-საბა ორბელიანი, “სიბრძნე სიცრუისა”, რედაქტორი ვ. ჭელიძე, თბილისი, 1970.
- უდაბნ. მრ. – “უდაბნოს მრავალთავი”, აკაკი შანიძისა და ზურაბ ჭუმბურიძის რედაქციით, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, თბილისი, 1994.
- ქრონ. – ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შერეობილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, წიგნი მეორე (1213 წლიდან 1700 წლამდე), ტფილისი, 1897.
- შიო და ევაგ. – “ცხორებაჲ შიოღსი და ევაგრჳსი”, იხ. აბო.
- შუშ. – “მარტვლობაჲ შუშანიკისი”, იხ. აბო.
- ცხორ. – გიორგი მთაწმინდელი, “ცხორება იოვანესი და ეფთჳმესი”, გამოსაცემად მოამზადა ივ. ჯავახიშვილმა, 1946.

დამოწმებული ლიტერატურის სია

- ავალიშვილი 1967: ავალიშვილი გ., მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ელ. მეტრეველმა.
- ანტონი 1885: ანტონ I, ქართული დრამმატიკა, შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, თბ., 1885.
- აფრიდონიძე 1971: აფრიდონიძე შ., სიტყვათგანლაგება ქართულ წინადადებაში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1971.
- ახვლედიანი 1949: ახვლედიანი გ., ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თსუ., 1949.
- ბარამიძე 2003: ბარამიძე ლ., სუბიექტური მესამე პირის ნიშანთა განაწილებისათვის ძველ ქართულში, თბ., 2003.
- გაიოზი 1789: გაიოზ რექტორი, დრამმატიკა, კრემენჩუგი, 1789.
- გაჩეჩილაძე 1960: გაჩეჩილაძე პ., “კვლავ მცა ნაწილაკისათვის”, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. XII, 1960.
- გიგინეიშვილი 2009: ქართული ენა და ლიტერატურა, X კლასის სახელმძღვანელო, ავტორ-შემდგენლები: მანანა გიგინეიშვილი, ლაურა გრიგოლაშვილი, ვახტანგ როდონაია, “სწავლანი”, 2009.
- გოგოლაშვილი 1984: გოგოლაშვილი გ., დრო-კილოთა მეორე სერიის ფორმები ახალ ქართულში, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1984.
- გოგოლაშვილი 1988: გოგოლაშვილი გ., ქართული ზმნის უღვლილების სისტემა, თბ., 1988.
- Deeters 1925: Deeters G., Das khartvelische verbum, L. 1930.
- Deeters 1926: Deeters G. Armenisch und Sudkaukasisch (Ein Beitrag zur Frage der Sprachmischung), Leipzig, Caucasia, №3, 1926.
- დოდაშვილი 1830: დოდაშვილი სოლ., შემოკლებული ქართული დრამმატიკა, 1830.
- დონდუა 1957: დონდუა კ., დამოკიდებული წინადადების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში, თსუ შრომები, ტ. 65, 1957.

- ერთელიშვილი 1963: ერთელიშვილი ფ., რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში, I, ჰიპოტაქსის საკითხები, თბილისი, 1963.
- თოფურია 1931: თოფურია ვ., სვანური ენა, I, ზმნა, 1931.
- იმნაიშვილი 1957: იმნაიშვილი ი., სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თსუ, თბ., 1957.
- იმნაიშვილები 1996: იმნაიშვილი ი., იმნაიშვილი ვ., ზმნა ძველ ქართულში, I, მ.ფ. 1996.
- იოსელიანი 1840: იოსელიანი, პ., პირველდაწყებითი კანონი ქართულისა დრამატიკისა, 1840.
- კეკელიძე 1951: კეკელიძე კ., ქართული მწერლობის ისტორია, I, 1951.
- კოტინოვი 1986: კოტინოვი ნ., კილოს კატეგორია და სინტაქსის ზოგიერთი საკითხი ქართულში, 1986.
- კუბლაშვილი 1952-1953: კუბლაშვილი კ., ბრძანებითი კილოს ზოგიერთი ფორმის შესახებ ქართულში, აღ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური შრომები, XI, 1952-1953.
- ლომინაძე 2010: ლომინაძე ბ., “საქართველოს საპატრიარქო და მისი მიწათმფლობელობა”, საქართველოს საპატრიარქოსთან არსებული გელათის მეცნიერებათა აკადემია, გამომც., ნეკერი, 2010.
- Март 1925: Март Н. Я., Грамматика древнелитературного языка, Ленинград, 1925.
- მარტიროსოვი 1955: მარტიროსოვი ა., მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის ძველ ქართულში, იკე, ტ. V, თბ. 1955,
- მეგრელიშვილი 1986: მეგრელიშვილი მ., ზმნის ფუნქციურ-სემანტიკური კატეგორიები ინგლისურ ენაში, თბ., 1986.
- მელიქიშვილი 1980: მელიქიშვილი დ., მომავალი დროისა და კავშირებითი კილოს ურთიერთობის საკითხისათვის, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდ., ტ. VII, 1980.
- მელიქიშვილი 2001: ქართული ზმნის უღლების სისტემა, თბილისი 2001.
- Мейе 1954: Мейе А., Сравнительный метод в историческом языкознании. М., изд. иностр. лит., 1954.
- მეტრეველი 1967: მეტრეველი ელ., მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი

- და საძიებლები დაურთო ელ. მეტრეველმა, თბილისი, 1967.
- ნათაძე 1956: ნათაძე ნ., დრო-კილოთა წარმოება ძველ ქართულში, სადისერტაციო ნაშრომი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, 1956.
- ნინუა 1968: ნინუა გ., ბრძანებითი კილო ქართულ ენაში, სადისერტაციო ნაშრომი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, 1968.
- ოქროპირიძე 1975: ოქროპირიძე ნ., კავშირებითი კილოს მოდალური ფუნქციები ქართულ ენაში საქართველოს სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, II, 1975.
- პაპიძე 1981: პაპიძე ა., II კავშირებითის ნაკვთის ფუნქციები და გამოყენება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი მეოთხე, მეცნიერება, 1981.
- როგავა 1945: როგავა გ., აორისტისა და კავშირებითი მეორის ზოგ აფიქსთა გენეზისისათვის -ვე სუფიქსთან დაკავშირებით ქართულსა და მეგრულში: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1945.
- როგავა 1948: როგავა გ., ჰიპოტაქსის საკითხისათვის ქართულში: აღ. წულუკიძის ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, VIII, 1948.
- სარჯველაძე 1984: სარჯველაძე ზ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბილისი, 1984.
- სურგულაძე 1959: სურგულაძე ივ., სულხან-საბა ორბელიანის პოლიტიკური და იურიდიული შეხედულებანი, თბილისი, 1959.
- Топуриа, Гигинеишвили 1957: Топуриа В. Т., Гигинеишвили И. М., О формировании грузинского литературного языка, Труды объединной научной сессии по общественным наукам, Баку, 1957.
- ფურცელაძე 1964: ფურცელაძე დ., სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, თბილისი, 1964.
- ქავთარაძე 1984: ქავთარაძე ივ., ქართული ენის ისტორიისათვის, I, თბ. 1984.

- ქართველიშვილი 1815: ქართველიშვილი ი., ქართული დრამატიკა, 1815.
- შანიძე 1953: შანიძე ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953.
- შანიძე 1935: შანიძე ა., ძველი ქართულის ქრესტომათია, 1935.
- შანიძე 1978: შანიძე ა., ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1978.
- შანიძე 1918: შანიძე ა., მცა ნაწილაკი ძველ ქართულში, ჟურნ. “პრომეთე”, №1, 1918.
- შანიძე 1945: შანიძე ა., სამი მწკრივის თავისებურებანი ქართულში, საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, 1945, ტ. 6, №10.
- შანიძე 1964: შანიძე ა., ანტონი I-ის გავლენა სალიტერატურო ქართულზე, “ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები”, 9, თბილისი, 1964.
- შანშოვანი 1881: შანშოვანი ზ., მოკლე დრამატიკა ქართულისა ენისა, ტფ. 1881.
- ჩიქობავა 1946: ჩიქობავა არნ. მრავლობითობის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპებისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში: იკე, I, 1946.
- ჩიქობავა 1963: ჩიქობავა არნ., ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხები ძველი ქართულის ძეგლთა ჩვენებაში და კვლევა-ძიების ძირითადი ამოცანა ამ მხრივ: ფილოლოგიის ფაკულტეტის VII სამეცნიერო სესია, მოხსენებათა თეზისები, 1963.
- ჩიქობავა 1948: ჩიქობავა არნ., ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, თბ. 1948.
- ჩიქობავა 1929: ჩიქობავა არნ., რით არის წარმოდგენილი მრავლობითში დასმული მორფოლოგიური ობიექტი ძვ. ქართულში: ტფ. უნივერსიტეტის მოამბე, IX, 1929.
- ჩიქობავა 1952: ჩიქობავა არნ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1952.
- ჩხუბიანიშვილი 1972: ჩხუბიანიშვილი დ., ინფინიტივის საკითხებისათვის ძველ ქართულში, “მეცნიერება”, თბ. 1972.
- ციხიშვილი 2009: მეორე სერიის მწკრივთა წარმოება საშუალ ქართულში. დისერტაცია ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორის (P.h. D.) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად.

- ძიძიგური 1973: ძიძიგური შ., კავშირები ქართულ ენაში, თბილისი, 1973.
- ჭუმბურიძე, გაბეჩავა 1999: ჭუმბურიძე ზ., გაბეჩავა რ., ქართული ენა, XI კლასის სახელმძღვანელო, თბილისი, 1999.
- ჭუმბურიძე 1986: ჭუმბურიძე ზ., მყოფადი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1986.
- ჯავახიშვილი 1956: ჯავახიშვილი ივ., ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1956.
- ჯორბენაძე 1998: ჯორბენაძე ბ., ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაციისათვის, ბურჯი ეროვნებისა, ბესარიონ ჯორბენაძის საზოგადოების ჟურნალი, 1, თბილისი, 1998.

სარჩევი

შესავალი	2-7
თავი I: კავშირებითის მწკრივთა წარმოება და ფუნქციები ძვ. ქართულში	
1.1. კავშირებითი კილოსა და თხრობითი კილოს მომავალი დროის ურთიერთ-მიმართების შესახებ	8-15
1.2. კავშირებითის მწკრივთა მაწარმოებლები ძველ ქართულში	15-16
1.3. კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციები ძველ ქართულში	16-17
1.3.1. კავშირებითის მწკრივები გამოსატავს თხრობითი კილოს მომავალ დროს	17-20
1.3.2. კავშირებითის მწკრივები გამოსატავს პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ბრძანებითს	20
1.3.3. ბრძანებითის იშვიათი ფორმები	21-25
1.3.4. უკუთქმითი ბრძანებითი ძველ ქართულში	25-27
1.3.5. კავშირებითის მწკრივები გადმოსცემს კავშირებით კილოს	27-30
1.4. კავშირებითი კილოს გამომხატველი ფორმების ადგილი ჰიპოტაქსის გენეზისის საკითხთან დაკავშირებით	30-36
I თავის დასკვნები	37
თავი II: კავშირებითის მწკრივთა წარმოება და ფუნქციები საშუალო პერიოდის ქართულში	
2.1. -დ და -ოდ სავრცობიან ზმნათა ნიშნები I კავშირებითის მწკრივში	38-40

2.2. კავშირებითის მწკრივთა ფუნქციები	
საშუალო პერიოდის ქართულში:	
კავშირებითის მწკრივი გამოხატავს	
თხრობითი კილოს მომავალ დროს – – – – –	41–61
2.3. კავშირებითის მწკრივით გადმოცემულია	
საკუთრივ კავშირებითი კილო – – – – –	61
2.3.1. კავშირებითი კილო ქვეწყობილი	
წინადადების დამოკიდებულ ნაწილში – – – – –	61–73
2.3.2. კავშირებითის მწკრივი კავშირებითი	
კილოს გაგებით სხვადასხვა მოდალურ	
ნაწილაკებთან და სიტყვებთან – – – – –	73–75
2.3.3. კავშირებითი კილო კითხვითი	
ინტონაციის შემცველ წინადადებებში – – – – –	75–76
2.3.4. კავშირებითი კილო “უნდას” შემცველ	
წინადადებებში – – – – –	76–79
2.4. კავშირებითის მწკრივი გამოიყენება	
ბრძანებითი კილოს გადმოსაცემად – – – – –	79
2.4.1. კავშირებითის მწკრივი გამოიყენებულია	
I პირის მრავლობითი რიცხვის	
ბრძანებითი კილოსათვის – – – – –	79
2.4.2. კავშირებითის მწკრივი გამოხატავს	
III პირის ბრძანებითს – – – – –	79–80
2.4.3. ბრძანებითის იშვიათი ფორმები – – – – –	80–88
2.5. პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის	
ასახვა კავშირებითის მწკრივებში – – – – –	88–98
2.6. პოლისემიური ფორმები	
კავშირებითის მწკრივებში – – – – –	99–104
2.7. კავშირებითის მწკრივებით	
გადმოცემულია თხრობითი	
კილოს ახლანდელი დრო – – – – –	104–106
2.8. III კავშირებითის წარმოება	

საორიენტაციო ძეგლების მიხედვით - - - - -	107-109
II თავის დასკვნები - - - - -	-110-118
თავი III: -მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციების ფუნქციები ძველსა და საშუალო პერიოდის ქართულში	
3.1. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციებით სხვადასხვა ფუნქციების გამოვლენისათვის აუცილებელი ფაქტორები ძველ ქართულში - - - - -	119-128
3.2. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციების სემანტიკის განვითარებისათვის ქართულ სარაინდო პოეზიასა და პროზაში - - - - -	128-129
3.2.1. -მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციები თხრობითი კილოს მომავალი დროის მნიშვნელობით - - - - -	129-131
3.2.2. -მცა ნაწილაკიანი თხრობითი კილოს ფორმები კავშირებითი კილოს გაგებით - - - - -	131-132
3.2.3. პოლისემიური ფორმები -მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციებში- - - - -	-133
3.2.4. კავშირებითი კილო “უნდაობითი” მოდალობის შემცველ -მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციებში- - - - -	133-135
3.2.5. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები კითხვითი შინაარსის მქონე წინადადებებში - - - - -	-135-136
3.2.6. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ნატვრითი კილოს გაგებით - - - - -	-136-137
3.2.7. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები I, II და III პირის ბრძანებითების საწარმოებლად - - - - -	137-140
3.2.8. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები	

პირობითი კილოს შინაარსით	140–141
3.2.9. –მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები	
ნამყო წინარე წარსულის გაგებით	141–143
3.2.10. –მცა ნაწილაკს ფუნქცია არა	
აქვს წინადადებაში	–143–148
3.3. –ცა ნაწილაკი –მცა-ს ფუნქციით	–148–152
3.4. –მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციები	
ე.წ. საშუალი პერიოდის სხვა ძეგლებში	–152–161
III თავის დასკვნები	–162–163
ცხრილები	–164–166
ძირითადი დასკვნები	167–170
დამუშავებული ძეგლები და სახელწოდებათა შემოკლებანი	171–173
დამოწმებული ლიტერატურის სია	174–178
სარჩევი	–179–182